

Forma på det mediopassive suffikset i mellomnorske diplom

Av Endre Mørck

Materialet for undersøkelsen er 1743 mediopassive verbformer fra 5569 mellomnorske diplom. Etter ei drøfting av bruken av *z*, *h*, dobbeltskrevet konsonant og innledende apikal plosiv i det mediopassive suffikset henføres de 31 skrivemåtene av suffikset til de to typene -ST og -S. Det blir så vist hvordan disse typene fordeler seg kronologisk, geografisk og sosialt og på norske og lånte ord, de mediopassive funksjonene, bøyingsklasser og verbformer. Undersøkelsen viser at det skjer en overgang fra -ST til -S i skriftspråket som er sterkere enn de moderne talemålsforholda tilsier, men at vi kan se tegn på den moderne geografiske fordelinga særlig i bonde- og lagmannsbrev. Forskjellig andel av -ST og -S i ulike funksjoner og bøyingsklasser blir forsøkt forklart med formelmessige uttrykksmåter. Innlåning av ord og verbform ser derimot ikke ut til å spille noen større rolle. Til slutt blir bruken av mellomnorske diplom som kildemateriale tatt opp.*

1 Bakgrunn

Norske verb har som kjent et opphavlig refleksivt suffiks som både i norrønt og moderne norsk kan ha ulike funksjoner, men som samla sett gjerne betegnes som mediopassiv. Inndelinga av de mediopassive formene varierer litt i faglitteraturen, men vi kan her skille mellom refleksiv, resiprok, inkoativ, passiv og vanlig aktiv funksjon liksom i *Norsk referansegrammatikk* (Faarlund, Lie & Vannebo 1997: 511–15), som vist i tabell 1.

* Takk til Ivar Berg for mange nyttige råd i hans vurdering av første versjon av denne artikkelen.

Funksjon	Norrønt	Nynorsk	Betydning
Refleksiv	skemmast	skjemmast	skamme seg
Resiprok	møtast	møtast	møte hverandre
Inkoativ	vårast	vårast	bli vår
Passiv	segjast	seia	bli sagt
Vanlig aktiv	ferðast	ferdast	ferdes

Tabell 1. Mediopassive former i ulike funksjoner

Alle disse eksempla er satt opp med *st*-suffiks i samsvar med *Norrøn ordbok* (Heggstad, Hødnebo & Simensen 2008) og *Nynorskordboka* (Hovdenak m.fl. 2001), men både i norrønt og moderne norsk varierer forma på det mediopassive suffikset.

Norrøne grammatikker (Noreen 1923: 368–73; Iversen 1973: 120–21; Hanssen, Mundal & Skadberg 1975: 109–10) og lærebøker (Spurkland 1989: 131–32; Haugen 1998: 204–5) gjør i større eller mindre grad greie for den diakrone og synkrone variasjonen en finner i forma på suffikset, men normaliserer til *-sk* utenom den spesielle forma *-umk* i 1. person entall. Disse formene avspeiler hvordan suffikset har sitt opphav i det refleksive pronomenet *sik* 'seg' og i refleksiv bruk av det personlige pronomenet *mik* 'meg'. De norrøne ordbøkene (Fritzner 1883–96; Heggstad, Hødnebo & Simensen 2008) normaliserer derimot til *-st* i samsvar med det en ofte finner i tekstene. Denne forma vil også bli nytta i normaliserte norrøne eksempl nedafor.

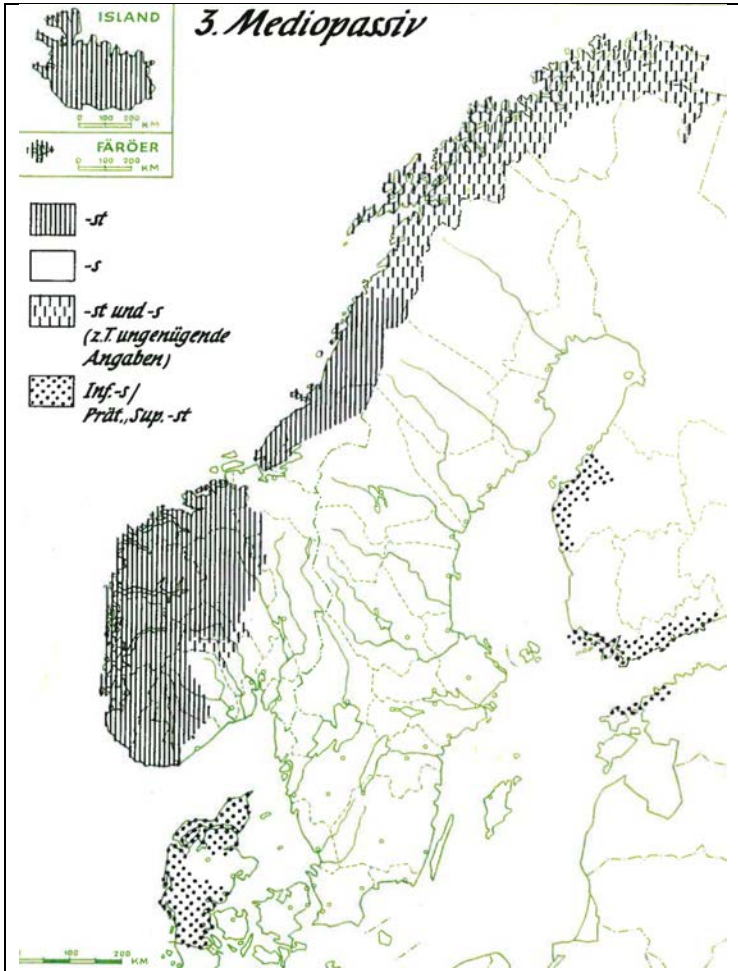
I de norrøne tekstene er det enda mer variasjon, slik en får et inntrykk av gjennom oppsummeringa til Hagland (2013: 626):

Mediopassiv form av verbet endrar seg også over tid innom den norrøne perioden. I dei eldste handskriftene vil vi finna former som endar på *-k* eller *-c*: *-sk*, *-sc*, *-zk*, *-zc*, frå det refleksive pronomenet *sik* språkhistorisk sett. I dei eldste handskriftene vil vi då finna former som *fyllask*, *kallask*, *oðlasc*, *finnazc*, *skiliazc* osv. I norske handskrifter ser vi at denne mediopassivendinga frå tida kring midten av 1200-talet tek til å stå fram som *-z*, *-zt*, *-st*, *-zst* i former som *tignaz*, *bafaz*, *synizt*, *gefst*, *gæfazst* osv. Det vil då seia at mediopassiv-former med *-k/-c* peikar attover i tid til første halvdel av 1200-talet eller tidlegare i norske handskrifter. I islandske handskrifter vert formene med *-z* vanlege kring midten av 1200-talet. Frå om lag 1300 vert formene med *-zt* og *-st* òg etter kvart vanlege (dei siste frå og med tidleg på 1400-talet).

I moderne norsk har landsmål/nynorsk tradisjonelt hatt *-st*, mens riks-

mål/bokmål har hatt *-s*, som også har vært tillatt som sideform i nynorsk fra 1917 til den nye rettskrivinga i 2012. Denne forskjellen mellom skriftmålsformene avspeiler en dialektvariasjon som Beito (1970: 265) oppsummerer slik:

Ved slutten av norrøn tid er *st*-formene mest nytta; dei høyrer no heime i målføra vest i landet (i midlandsmål, vestno. og fosenmål, liksom i isl. og fær.). Formene på *-s* er utbreidde i aust- og nordnorsk liksom i austnordisk.

Figur 1. Utbreiinga av *-st* og *-s* i mediopassiv i de nordiske dialektene. Kartet er henta fra Bandle ([1973] 2011)

Utbreiinga av *-st* og *-s* i de nordiske dialektene er vist på kart 3 “Mediopassiv” i Bandle ([1973] 2011). Her ser vi hvordan *-st* er utbredt på Vestlandet, i størstedelen av Agder, i indre deler av Østlandet, bl.a. mye av Oppland, og i et nordlig område på Fosen og den sørlige halvdel av Nordland, mens resten av Østlandet og Trøndelag har *-s*. Sjøl om den geografiske fordelinga av *-st* og *-s* kan ha endra seg noe etter at dette kartet blei tegna, kan vi bruke denne beskrivelsen som sammenlikningsgrunnlag når vi skal se på fordelinga av de to suffiksa i mellomnorsk.

Som det framgår av sitatet fra Hagland (2013: 626) ovafor, skjer overgangen fra den opphavlige refleksive forma til den nye vestnordiske, som vi kan sammenfatte som en overgang fra *-sk* til *-st*, i løpet av norrøn tid. Denne overgangen finner i det store og heile sted på 1200-tallet og trulig litt tidligere i gammalnorsk enn i gammallislandsk ifølge Kjartan Ottósson (1992). Den østnordiske forma *-s* utvikla seg så tidlig at den var gjennomført ved utløpet av gammaldansk og gammalsvensk tid, dvs. før midten av 1300-tallet, se Brøndum-Nielsen (1973: 238–72) og Skautrup (1944: 274) om dansk og Noreen (1904: 480–81) og Wessén (1968: 134–35) om svensk.

2 Formål og kildemateriale

Formålet med denne artikkelen er å beskrive forma på det mediopassive suffikset i mellomnorsk tid, altså den første delen av tidsrommet mellom norrønt og moderne norsk. Siden dette er en språkhistorisk beskrivelse, vil en nødvendigvis måtte skildre forholda i skriftspråket, men målet er også å undersøke om det er mulig å se de moderne talemålsformene av det mediopassive suffikset i det mellomnorske materialet. For å kunne gjøre dette er det nødvendig å drøfte lydverdien av de ulike skrivemåtene av suffikset, og i den sammenhengen vil det som et bidrag til skriftspråkhistoria bli vist hvordan ulike skrivemåter varierer kronologisk. Hovedsaken er likevel å beskrive bruken av de to hovedtypene av det mediopassive suffikset som tilsvare de moderne talemålsformene *-st* og *-s*. Det vil bli vist hvordan forma på dette suffikset varierer i diplom fra ulike perioder, geografiske områder og utstedere, og hvilken form suffikset har i lånord og de fem mediopassive funksjonene og i forskjellige bøyingsklasser og verbformer. Undersøkelsen gir dessuten grunnlag

for å reflektere litt over hvor godt de mellomnorske diploma fungerer som kildemateriale.

Materialet for denne undersøkelsen er diplom som er trykt i *Diplomatarium Norvegicum* (DN) bind I–XX. I disse binda har jeg gått gjennom alle diploma fra perioden 1350–1524 som er stedfesta i Norge inkludert Båhuslen, Jämtland og Härjedalen, som er skrevet på et nordisk språk, som er trykt etter originalen, og som har brevform. Til sammen er det 5569 diplom som oppfyller disse krava (se Mørck 1980: 22–24, 160–62). (Ved alle eksempel fra DN blir det vist til bindnummer med romertall og diplomnummer med vanlige tall.)

Det må understrekes at kildematerialet er tekster skrevet i det daværende Norge, og ikke bare tekster skrevet på norsk. I de mellomnorske diploma ser en tidlig påvirkning fra svensk og dansk, og i siste del av mellomnorsk tid skjer det en overgang til mer eller mindre reint dansk som skriftspråk (Indrebø 2001: 166–96). For å undersøke norsk språk burde en ideelt sett skilt ut de tekstene som er sterkt prega av svensk og dansk påvirkning eller heilt på dansk. Det er imidlertid ikke så lett å gjøre dette med et stort materiale, og en slik framgangsmåte ville dessuten føre til at vi satt igjen med lite materiale fra slutten av perioden. I stedet vil jeg beskrive forma på det mediopassive suffikset i det som fungerte som skriftspråk i Norge i mellomnorsk tid, men forsøke å avdekke talemålsforholda gjennom dette skriftspråkmaterialet.

En svakhet ved den trykte utgaven av diploma i DN er at oppløste forkortinger ikke er markert, og dette kan ha betydning for en morfologisk undersøkelse som denne. For eksempel er det – som påpekt av Ivar Berg (i en konsulentuttalelse) – ikke sikkert at *dømdis* (VII 360 1413) og *dæmdz* (IV 613 1392) ‘dømtes’ er skrevet forskjellig i originalene fordi det kan være snakk om ulike oppløsninger av *d* med et forkortings-tegn. Det er dessverre ikke så lett å få kontrollert skrivemåten av alle formene av det mediopassive suffikset i et så stort materiale som nyttes i denne undersøkelsen, og jeg vil i stedet tillate meg å gå ut fra at oppløsning av forkortinger ikke har ført til systematiske skeivheter i materialet.

Sjøl om de mediopassive formene i diploma fra Båhuslen, Jämtland og Härjedalen er ekserpert, har jeg valgt å utelate disse fra denne drøftinga. De 412 mediopassive formene i disse diploma er naturlig nok stort sett av den østnordiske typen -s, og de utgjør en økende andel av heile materialet fra under 10 % på 1300-tallet til over 35 % på 1500-tallet. Disse formene er utelatt for å unngå å få en uheldig skeivhet i materialet.

Jeg har også utelatt alle forekomster med verba *kennast*, *viðrkennast* og *bekennast*, alle med betydningen 'gjøre kjent' e.l. Disse verba nyttes i uttrykksmåter som (1) til sammen 3717 ganger, noe som er over det dobbelte av det materialet jeg har latt inngå i undersøkelsen. Jeg har sett det som uheldig å la noen få verb dominere i så stor grad.

- 1 **kendizst** þa Þorbiorn firir mik at han hafde stungnett Einar eit knifslagh firir briostet – *Da gjorde Torbjørn kjent for meg at han hadde stukket Einar et knivstikk i brystet.* (I 341 1354)

Dessuten har jeg sett bort fra presens partisipp med *s*-form slik som i (2) ettersom opphavet til *s*-suffikset er uklart i dette tilfellet, jf. Mørck (1993: 18–20) med videre henvisninger.

- 2 ... eftir þj ath þar einghin bref æder beusingh æda **ljfuandis** vitne koomu. ... – ... *fordi der ikke kom noen brev eller bevis eller levende vitner ...* (I 643 1415)

3 Forma på det mediopassive suffikset

3.1 Skrivemåter av suffikset

Med de avgrensingene som det er gjort greie for ovafor (§ 2), sitter jeg igjen med et materiale på 1743 verbformer med mediopassivt suffiks. Tabell 2 viser de 31 måtene som dette suffikset skrives på.

Det er ingen former som kan oppfattes som representanter for det norrøne suffikset *-sk*. Spørsmålet er derfor hvordan de ulike variantene av suffikset skal tolkes i forhold til de nyere formene *-st* og *-s*. For å svare på dette må vi vurdere lydverdien av *z* (§ 3.2), dobbeltskriving av konsonant (§ 3.3), skrivemåter med *h* (§ 3.4), former med innledende apikal plosiv (§ 3.5), pluss noen enkeltstående former (§ 3.6). Som sagt ovafor (§ 2) vil det her også som et bidrag til skriftspråkhistoria bli vist hvordan de ulike skrivemåtene varierer kronologisk.

3.2 Lydverdien av *z*

Et stort antall former av det mediopassive suffikset inneholder *z* med *-z* aleine eller i ulike kombinasjoner med andre konsonanter: *-tz*, *-thz*, *-dz*, *-dhz*, *-dtz*, *-zt*, *-zth*, *-tzt*, *-dzt*, *-ztz*, *-sz*, *-ssz*, *-szt*, *-stz*, *-zs*, *-zss*, *-tzss*, *-dzs*,

FORMA PÅ DET MEDIOPASSIVE SUFFIKSET I MELLOMNORSKE DIPLOM

Suffiks med s eller x		Suffiks med z		Suffiks med s og z			
				s før z		z før s	
-s	1038	-z	181	-sz	25	-zs	10
-ss	96			-ssz	6	-zss	6
-ts	1	-tz	68			-tzss	2
		-thz	1				
-ds	2	-dz	26			-dzs	1
		-dhz	1				
		-dtz	1				
-st	95	-zt	33	-szt	1	-zst	108
-(s)t	1						
-sth	5	-zth	1				
-sd	1						
		-tzt	1			-tzst	7
		-dzt	7			-dzst	2
		-ztz	1	-stz	12		
-x	3						

Tabell 2. Skrivemåter av det mediopassive suffikset med antall forekomster

-zst, *-tzst*, *-dzst*. Som tabell 3 viser, er skrivemåter med *z* dominerende på 1300-tallet, men utgjør så en stadig mindre andel i resten av mellomnorsk tid.

	1350	1375	1400	1425	1450	1475	1500	Sum
	-74	-99	-24	-49	-74	-99	-24	
Suffiks med <i>z</i>	88	179	99	82	24	15	14	500
% av alle suffiks	72,4	72,5	55,6	23,0	9,4	5,2	4,7	28,7

Tabell 3. Kronologisk fordeling av suffiks med *z*

På bakgrunn av både materiale og drøftinger hos tidligere forskere og egne undersøkelser som det vil føre for langt å referere, har Rindal (1988: 29) konkludert med følgende når det gjelder lydverdien av *z* i gammalnorsk:

Drøftinga framanfor gjev dette resultatet for gammalnorsk før ca. 1200: (1) Grafemet *z* er nytta for /ts/, også i refleksivformer. (2) Opposisjonen mellom /d/, /p/ og /t/ er nøytralisert føre /s/. (3) Mellom /l:/ eller /n:/ og /s/ er det utvikla ein /t/, også når sekvensen er delt på to stavingar.

På 1200-talet er situasjonen denne: (1) /ts/ er assimilert til /s/, som blir forkorta til /s/ i alle posisjonar bortsett frå mellom vokalar og i utlyd etter trykksterk vokal. (2) Skrivemåtar som *ds/dz*, *ðs/ðz* og *ts/tz* er historisk eller morfologisk bestemte. (3) I refleksivformer har *z* fonemverdien /s/, og det er veksling mellom endingane *-/sk/*, *-/s/* og *-/st/*, delvis kronologisk, delvis regionalt bestemt. (4) I superlativ er endinga alltid /st/, som kan skrivast *zt*, dei sporadiske eksempla på skrivemåte med berre *-z* har oppstått ved påverknad frå refleksivformene.

Det viktigste i denne sammenhengen er at *z* fra 1200-tallet antas å ha lydverdien /s/ i mediopassiv form, og at en apikal plosiv framfor *z* antas å ha blitt assimilert med /s/.

Kjartan Ottósson (1992: 107–16) argumenterer for at *z* kan stå for /ts/, /s/ og /ss/ inne i ord i gammalisländsk, men at *z* i utlyd har vært uttalt /st/, og det virker som om han lar dette gjelde også for gammalnorsk. Et hovedargument for å tolke *-z* i utlyd som /st/ er at *z* nyttes for /st/ i superlativer som *optaz* ‘oftest’, og at skrivemåten *-z* av det mediopassiv suffikset må ha hatt samme uttale.

Dette argumentet kan neppe gjelde for mellomnorsk, for det typiske der ser ut til å være at superlativ uttrykkes med *-st* som i *optast* ‘oftest’ (III 834 1456). Et søk i DN gir mange eksempel på superlativene *fyrst* ‘først’ og *næst* (alternativ skrivemåte *nest*) ‘nærmest’, men ingen former av disse med *z* i stedet for *st*. Når *z* inngår i ei superlativform, ser det ut til å måtte være med noe annet også for å uttrykke /st/ slik som i *bezst* ‘best’ (I 896 1471). Jeg vil derfor gå ut fra at Rindals beskrivelse av forholda i gammalnorsk også har gyldighet for det mellomnorske mediopassiv suffikset, og at *z* her altså står for /s/.

3.3 Dobbeltskriving av konsonant

I noen mediopassiv suffiks er det dobbeltskriving av *s*, enten bare *-ss* eller sammen med *z*: *-ssz*, *-zss* og *-tzss*. Om vi tolker *z* som /s/, kan vi også regne med dobbeltskriving i kombinasjoner av *s* og *z*: *-sz*, *-szt*, *-zs*, *-dzs*, *-zst*, *-tzst* og *-dzst*. Som det framgår av tabell 4, er det en nedgang i bruken av dobbeltskriving før oppgang igjen på slutten av mellomnorsk tid. I samsvar med den generelle nedgangen i bruken av *z* som vi så i tabell 3, blir det færre suffiks med enkel *s* og *z* sammen. Derimot er det økning i bruken av suffiks med dobbel *ss*.

I mellomnorske diplom er det mange eksempel på fordobling av konsonanter uten at det kan oppfattes som markering av lang konsonant

FORMA PÅ DET MEDIOPASSIVE SUFFIKSET I MELLOMNORSKE DIPLOM

	1350 -74	1375 -99	1400 -24	1425 -49	1450 -74	1475 -99	1500 -24	Sum
Suffiks med <i>ss</i>	2	2	1	4	19	24	44	96
Suffiks med <i>ss</i> og <i>z</i>		3				3	8	14
Suffiks med <i>s</i> og <i>z</i>	45	57	27	20	4	1		154
Sum	47	62	28	24	23	28	52	264
% av alle suffiks	38,8	25,1	15,7	6,7	9,0	9,7	17,6	15,1

Tabell 4. Kronologisk fordeling av suffiks med dobbeltskrevet konsonant

(Grøtvedt 1974: 13), og dette gjelder også både *s + s* og *s + z* (jf. Pettersen 1975: 289–90, 317). Når vi i det mediopassive suffikset har fordobling av *s* og enkel eller dobbel *s* i kombinasjon med *z*, er det derfor naturlig å tolke dette som alternative skrivemåter for /s/.

Dette underbygges av at slike former av det mediopassive suffikset ofte fins sammen med tilsvarende skrivemåter av /s/ i annen bruk. Den mediopassive forma *andadess* 'døde' fins f.eks. sammen med *ss* for genitivs-*s* i *Poress sun* 'Toresson', *gudess nad* 'Guds nåde' og *Suiia rikiss konongs* 'Svearikets konges' (I 387 1365). På samme måte fins den mediopassive forma *giftisz* 'gifter seg' sammen med *sz* for genitivs-*s* i *Aunsz dottor* 'Aunsdatter', *jnnan gardsz* 'innagards' og *til ... alsz af redesz* 'til full råderett' (IV 469 1368). Og vi finner den mediopassive forma *holdassz* 'holdes' sammen med *ssz* for *s* i stammen i *halsz* 'hals' og i genitivformene *siinssz granna pæinghæ* 'sin grannes penger' og *ifendanssz naam* 'i fandens navn' (XV 117 1492).

3.4 Skrivemåter med *h*

Grafemet *h* fins i fire mediopassive suffiksformer – *-sth*, *-zth*, *-thz*, *-dhz* – som brukes i alt åtte ganger i like mange diplom spredt nokså tilfeldig utover mellomnorsk tid. Skrivemåtene *th* og *dh* kan stå i stedet for *þ* og *ð*, men *h* settes også inn etter *t* og *d* uten å markere noen egen lydverdi (Grøtvedt 1974: 12). I tre av de fem diploma med *-sth* skrives *sth* for *st* også andre steder enn i det mediopassive suffikset: *geuasth* 'gis' sammen med *lausth ok fasth* 'løst og fast' (V 687 1440), *wt skyrasth* 'forklares' sammen med *fasth* 'uten avbrudd' og *pionostho* 'tjeneste' (IV 896 1445) og *mynmesth* 'minnes' sammen med *mitfasthæ* 'midfaste' og *nesth* 'nærmest' (IV 1071 1516). Og i det ene diplom som har forma *-zth* i *skildezth* 'avtaltes' (I 724 1429), finner vi også *th* for *t* i bl.a. *þetha* 'dette' og *giorth* 'gjort'. Vi må trygt kunne gå ut fra at *h* i de fire suffiksformene der denne konsonanten inngår, er stum og ikke bidrar til lydverdien.

3.5 Former med innledende apikal plosiv

En god del mediopassive suffiks blir innleda av en apikal plosiv: *-ts*, *-ds*, *-tz*, *-thz*, *-dz*, *-dhz*, *-dtz*, *-tzt*, *-dzt*, *-tzss*, *-dzs*, *-tztst*, *-dzst*. Som vi nettopp har sett (§ 3.4), er det ingen grunn til å tillegge *t* eller *d* pluss *h* en egen lydverdi i dette suffikset. I de formene vi har her, er det dermed bare snakk om *t* eller *d* eller i ett tilfelle *dt* først i det mediopassive suffikset. Som det framgår av tabell 5, er antall former med slik innledende plosiv forholdsvis lågt først i mellomnorsk tid og når så en topp på slutten av 1300-tallet før slike former blir gradvis sjeldnere.

	1350	1375	1400	1425	1450	1475	1500	Sum
	-74	-99	-24	-49	-74	-99	-24	
Suffiks innleda av apikal plosiv	11	38	19	24	13	8	7	120
% av alle suffiks	8,9	15,4	10,7	6,7	5,1	2,8	2,4	6,9

Tabell 5. Kronologisk fordeling av suffiks med innledende apikal plosiv

Ved tallfestinga av endingene som innledes med en apikal plosiv, er det to tilfeller der plosiven ikke er regna til det mediopassive suffikset: For det første når plosiven ser ut til å være del av et ufullstendig preteritums-suffiks som i *skildz* 'blei avtalt' (II 773 1447) (= *skildes* IV 910 1449, infinitiv *skilja*). For det andre når plosiven tydelig hører til stammen av verbet, slik som i *bidz* i *ek bidz undan* 'jeg ber meg fri' (XIII 23 1360, infinitiv *biðja*).

14 ganger står innledende *t*, *d* eller *dt* mellom /n:/ og /s/, der det tidlig har vært skutt inn en /t/ (Noreen 1923: 225). Dette er oftest i presens eller preteritum entall av *finnast* 'finnes': *fiutz* (III 859 1462), *fandz* (II 660 1421) og *fandtz* (IX 532 1524), men én gang i presens av *vinnast* 'vinner, fås': *wintz* (IV 985 1477). Det er imidlertid rikelig med liknende eksempel på at det ikke er noen apikal plosiv mellom /n:/ og /s/, slik som i *fins* (III 516 1394) og *fansz* (I 559 1397).

Ellers fins det mediopassive suffikset med innledende *t* eller *d* for det meste i verbformer der det ikke har vært noen utlydende apikal plosiv i tall- og personbøyinga som i infinitiv *haldatz* 'holdes' (VI 501 1446, norr. *-a + st*), presens 3. person entall *kallatz* 'kalles' (I 530 1391, norr. *-ar + st* > *-ast*) og flertall *næfnadzst* 'nevnes' (IV 376 1356, norr. *-a + st*) og preteritum 3. person entall *andetetz* 'døde' (XIII 79 1418, norr. *-aði + st*) og flertall *fvnuds* 'møtte hverandre' (XI 51 1361, norr. *-u + st*). Til denne gruppa må vi også regne presens 2. person flertall *frirnæmiatz* 'unndrar

seg' (XIII 79 1418), der det riktignok var en plosiv i den norrøne endinga *-ið*, men der endinga i mellomnorsk vanligvis er *-ir* (Noreen 1923: 359).

I dette materialet er det dermed bare i supinumsformer at den innledende apikale plosiven i suffikset kan komme fra verbøyinga. Her er det imidlertid bare ett eksempel med plosiv i suffikset: *hever fulnedz* 'har gjort fyllest' (III 423 1379, norr. *-at + st > -azt*). I andre supinumsformer er det ikke tegn til at supinumsendinga har ført til noen plosiv i det mediopassive suffikset, jf. f.eks.: *hafde gefuezt* 'hadde gitt hverandre' (IV 351 1351, norr. *-it + st > -izt*).

Det skrives altså bare av og til en apikal plosiv der denne kan ha kommet inn lydrett mellom /n:/ og /s/, mens det oftere ikke skrives noe for en slik lyd der. Dessuten har vi sett at de aller fleste suffiksa som innledes med en apikal plosiv, står etter vokal der det ikke er noen grunn til å vente en slik plosiv, og at plosiven like gjerne mangler som står i den verbforma der den kan komme fra ei bøyingsform uten mediopassivt suffiks. Det er derfor god grunn til å holde fast ved at en apikal plosiv framfor *s* eller *z* har blitt assimilert med /s/, og at *t*, *d* og *dt* først i det mediopassive suffikset ikke har noen egen lydverdi.

3.6 Enkeltstående former

Gjenstående mediopassive former som trenger en kommentar, er *-x*, *-stz*, *-ztz*, *-(s)t* og *-sd*, som er spredt nokså tilfeldig utover mellomnorsk tid

Skrivemåten *-x* fins bare tre ganger etter velar i *sægx* 'sies' (I 937 1484), *syngx* 'synges' (VII 377 1424) og *toghx* 'tok hverandre' (X 223 1460). Bokstaven *x* har vanligvis lydverdien /ks/, og denne skrivemåten av suffikset kan ha blitt valgt fordi velaren i stammen av verbet pluss den etterfølgende ustemte endinga får denne uttalen. Jørgensen (1997: XXX–XXXI) peker for øvrig på at *x* kan stå for /s/ også i andre tilfeller.

Mer usikkerhet knytter seg til tolkinga av de to formene *-stz* og *-ztz*. Forma *-stz* fins seks ganger i presens av verbet *fást* 'være å få, finnes' som i *festz* (IV 1001 1486), og det ene eksemplet med *-ztz* er med samme verb: *fæztz* (X 177 1442). Ellers fins *-stz* i fem presensformer av svake verb, bl.a. *profwastz* 'bevises' (V 755 1448), og i preteritumsforma *setostz* 'forlikte seg med hverandre' (V 326 1382). Om vi bare tolker *z* i disse formene som /s/, får vi et suffiks /sts/ som ikke tilsvare noen av de moderne formene av det mediopassive suffikset. Her vil jeg derfor heller anta at det er *tz* som står for /s/, liksom i andre former av det mediopassive suffikset

(§ 3.5). Dermed blir *-stz* og *-ztz* en slags dobbeltskriving av *s* liksom *sz* (§ 3.3). Et argument for denne tolkinga kan være at et par av diploma som inneholder forma *-stz*, også har eksempel på *tz* for */s/*: *fetz* ‘er å få, finnes’ (V 755) og *profuetz* ‘bevises’ (IV 1001), og det samme gjelder diplommet med *-ztz*: *profuatz* ‘bevises’ (X 177).

De to enkeltstående formene *-(s)t* i *forgeingh(s)t* ‘forgår’ (III 487 1390) og *-sd* i *a byrgiasd* ‘være ansvarlig for’ (VII 301 1378) kan vi kort og godt regne som varianter av *-st* trass i usikkerheten i skrivemåten i det første tilfellet og bruken av stemt plosiv i stedet for ustemt i det andre.

3.7 Former av suffikstypene *-st* og *-s*

Resultatet av gjennomgangen ovafor (§ 3.2–3.6) er oppsummert i tabell 6, der det er vist hvordan de ulike skrivemåtene av det mediopassive suffikset (§ 3.1) kan henføres til de to suffikstypene *-st* og *-s*. Det samla antallet former av hver av disse typene framgår av tabell 7. Ved at vi på denne måten har fått redusert de mange ulike formene av det mediopas-

Vurderingsgrunnlag	-st	-s
Klare tilfeller	-st	-s
$z = /s/$	-zt	-z
Dobbelt- og tredobbeltskriving av $/s/$	-szt, -zst	-ss, -sz, -zs, -ssz, -zss
Stum <i>h</i>	-sth	
Assimilert apikal plosiv		-ts, -ds
$z = /s/ +$ stum <i>h</i>	-zth	
$z = /s/ +$ assimilert apikal plosiv	-tzt, -dzt	-tz, -dz, -dtz
$z = /s/ +$ (tre)dobbeltskriving av $/s/ +$ assimilert apikal plosiv	-tzst, -dzst	-tzss, -dzs, -stz, -ztz
$z = /s/ +$ stum <i>h</i> + assimilert apikal plosiv		-thz, -dhz
Enkeltstående tilfeller	-(s)t, -sd	-x

Tabell 6. Former av suffikstypene *-st* og *-s*

-ST				-S			
-st	95	-zt	33	-s	1038	-z	181
				-ss	96		
-szt	1	-zst	108	-sz	25	-zs	10
				-ssz	6	-zss	6
-sth	5	-zth	1				
				-ts	1	-ds	2
-tzt	1	-dzt	7	-tz	68	-dz	26
						-dtz	1
				-thz	1	-dhz	1
-tzst	7	-dzst	2	-tzss	2	-dzs	1
				-stz	12	-ztz	1
-(s)t	1	-sd	1	-x	3		
Sum -ST: 262				Sum -S: 1481			

Tabell 7. Antall av suffikstypene *-st* og *-s*

sive suffikset i mellomnorsk til de to typene -ST og -s, som svarer til de vi finner i moderne norsk, kan vi i neste omgang se på hvordan disse typene fordeler seg på ulike deler av det mellomnorske materialet.

4 Fordelinga av suffikstypene -ST og -s i materialet

4.1 Kronologisk fordeling av -ST og -s

Den kronologiske fordelinga av -ST og -s framgår av tabell 8, der materialet er fordelt på 25-årsperioder. I perioden 1350–74 brukes den tradisjonelle norske forma -ST fortsatt noe mer enn den østnordiske forma -s. Etter 1375 øker andelen av -s sterkt, og på 1400-tallet blir denne forma dominerende og etter hvert bortimot enerådende. På slutten av 1400-tallet ser det altså ut til at -ST praktisk talt har gått ut av bruk.

	-ST		-s		Sum
	Antall	%	Antall	%	
1350–74	68	55,3	55	44,7	123
1375–99	90	36,4	157	63,6	247
1400–24	27	15,2	151	84,8	178
1425–49	49	13,7	308	86,3	357
1450–74	20	7,8	235	92,2	255
1475–99	4	1,4	283	98,6	287
1500–24	4	1,4	292	98,6	296
Sum	262	15,0	1481	85,0	1743

Tabell 8. Kronologisk fordeling av -ST og -s

Siden de moderne språkforholda viser at -ST ikke har forsvunnet så fullstendig som denne tabellen gir inntrykk av, er det nærliggende å slutte at overgangen fra mye bruk av -ST til nesten utelukkende -s i det mellomnorske diplommaterialet i stor grad er et skriftspråkfenomen, og at det skriftlige materialet her ikke avspeiler talemålsforholda. Nærmere bestemt er dette trulig et resultat av den nevnte overgangen til mer eller mindre reint dansk som skriftspråk som skjer i mellomnorsk tid (§ 2).

4.2 Geografisk fordeling av -ST og -s

Stedfestinga av materialet er basert på opplysningene i diploma om hvor de er utstedt, eller hvor handlinga som beskrives i dem, har funnet sted, og støtter seg også på opplysninger i *Norske Gaardnavne* (Rygh m.fl.

1897–1936) og i upubliserte diplomlister utarbeidd av Erik Simensen. Det er imidlertid noen få diplom som det har vært umulig å stedfeste med rimelig grad av sikkerhet enten fordi det ikke er noen stedsopplysninger å bygge på, eller fordi det er snakk om vanlige stedsnavn som fins flere steder i landet.

I tabell 9 er de mellomnorske mediopassive formene fordelt på et ST-område som så langt som mulig samsvarer med det området som har suffikset -ST i moderne norsk ifølge kartet i Bandle ([1973] 2011) (§ 1), og et S-område med suffikset -S som omfatter resten av landet. Til ST-området har jeg regna Vest-Telemark og indre del av Aust-Agder, fylka fra og med Vest-Agder til og med Møre og Romsdal, de nordlige delene av Buskerud og Oppland som hører til midlandsmåla, pluss et nordlig område med Fosen og Namdalen i Nord-Trøndelag og Nordland til Saltfjellet.

Som tabellen viser, er suffikset -ST klart mer frekvent i mellomnorsk i området der det fortsatt fins (27,8 % -ST), enn der det er erstatta av suffikset -S (10,5 % -ST). Denne forskjellen holder seg fram til ca. 1475, men på slutten av mellomnorsk tid blir -S, som vi har sett (§ 4.1), nesten enerådende i heile materialet pga. overgangen til dansk. Det må likevel være lov å konkludere med at den nåtidige geografiske fordelinga av de to variantene av det mediopassive suffikset skinner gjennom i dip-

	ST-området					S-området				
	-ST		-S		Sum	-ST		-S		Sum
	Antall	%	Antall	%		Antall	%	Antall	%	
1350–74	30	81,1	7	18,9	37	38	44,7	47	55,3	85
1375–99	46	64,8	25	35,2	71	43	25,0	129	75,0	172
1400–24	14	42,4	19	57,6	33	12	8,4	131	91,6	143
1425–49	18	26,1	51	73,9	69	31	10,8	257	89,2	288
1450–74	13	22,4	45	77,6	58	7	3,6	190	96,4	197
1475–99	2	1,8	109	98,2	111	2	1,2	170	98,8	172
1500–24	2	2,8	69	97,2	71	2	0,9	223	99,1	225
Sum	125	27,8	325	72,2	450	135	10,5	1147	89,5	1282

Tabell 9. Geografisk og kronologisk fordeling av -ST og -S lommaterialet.

Utenom ST-området finner vi høg frekvens av suffikset -ST i ytre del av Aust-Agder (4 av 5 suffiks) og nordre del av Nordland (2 av 4 suffiks), men her er det altså snakk om små tall. Utenom ST-området finner vi ellers forholdsvis høg frekvens av suffikset -ST i søndre del av Oppland (3 av 21 suffiks, 14,3 % -ST), i Akershus (19 av 94 suffiks, 16,8 % -ST) og i

Oslo (49 av 339 suffiks, 14,5 % -ST). Alle andre deler av landet har under 10 % av suffikset -ST.

Det er naturlig at den tradisjonelle forma -ST fortsatt fins utafor det moderne ST-området, særlig i den eldste tida, og dette gjelder ikke minst for randsoner til det moderne ST-området som ytre del av Aust-Agder, nordre del av Nordland og søndre del av Oppland.

Det er litt mer overraskende at forma -ST er såpass vanlig i Akershus og Oslo, som begge har en andel av -ST omtrent lik gjennomsnittet for heile materialet (15,0 %, jf. tabell 8). Hovedårsaken til at det er 19 ST-former fra Akershus, er at ett enkelt brev – ei retterbot fra kong Håkon 6. Magnusson (VI 238 1358) – inneholder 12 slike former. De 49 ST-formene fra Oslo er fordelt på 30 brev og like mange ulike verb. De breva som har flest slike former, er et brev fra kong Olav 4. Håkonsson med fem ST-former (II 501 1387) og et brev fra dronning Margrete med fire slike former (VI 338 1392). Det hyppigste verbet er *prófa* 'bevise', som nyttes sju ganger i formelen i (3) i landsvist- eller gridsbrev utstedt av (vise)kansleren. Det ser dermed ut til at en skriftradisjon ved kansellet bidrar til den relativt høge frekvensen av suffikset -ST i Akershus og Oslo.

- 3 ... ef han **prouest** at botemanne verda. – ... *om han blir bevist á bli en mann som kan bøte.* (II 889 1473)

4.3 Sosial fordeling av -ST og -S

De mellomnorske diploma er i stor grad skrevet av andre enn utstederne, og skriverne var oftest geistlige. Derfor er bl.a. Pettersen (1975: 66) skeptisk til å dele inn diploma etter hvem som er utsteder:

Når det altså kan påvises at utsteder av alle kategorier kan overlate til andre å sørge for utferding og skriving av brevene, og at den enkelte skriver nyttet sin egen språkform uansett utsteder, er det klart at det har liten hensikt å klassifisere brevene i grupper etter utstedernes yrke og stilling, så lenge det er språklige problem det er tale om. "Lagmannsbrev" kan være skrevet av lagmannen selv, eller av en skriver ved hans kontor, og da kan vi med full rett nytte den termen. Men vi har sett flere døme på at også lagmannen kan overlate til andre, f eks saksøkerne å utferdige domsbrev i sitt navn. Brev fra biskopene er ikke sjelden egenhendige, men like ofte er de skrevet av klerker ved kapitlet, eller av andre geistlige. Brev fra enkelte prester er vel i de fleste fall skrevet med egen hand. Det er bare det at slike brevgrupper

ikke kan settes i motsetning til brev fra lekfolk – bønder og almue, språklig sett, fordi også de er ført i pennen av prester.

I granskinger av diplommateriale er det likevel en viss tradisjon for å dele diploma i grupper etter utsteder (oversyn i Mørck 1999: 267). Dette kan være meningsfullt fordi det tross alt også var folk i andre grupper enn de geistlige som kan ha skrevet diplom, f.eks. blant adels- og kjøpmenn (Grøtvedt 1954: 14, 205), lagmenn (Vågslid 1930: 62, 82), lensmenn (Indrebø 2001: 273) og lagrettemenn (Kolsrud 1914: 17). Hagland (2005: 57–58) mener at det har vært en forholdsvis stor gruppe personer uten tilknytning til kirkelig eller verdslig administrasjon som har vært skrivekyndige. Diplom fra ulike sosiale lag har dessuten ofte forskjellig innhold og dermed forskjellig form. Ei inndeling av diploma etter utstedernes sosiale status blir dermed til dels ei inndeling i ulike sjangere. Jeg har sjøl i granskinger av passiv (Mørck 1980) og av bruken av fortellende heilsetninger med det finitte verbet først (Mørck 2005) funnet språklig variasjon som kan knyttes til utstedernes sosiale status (oppsummering i Mørck 1999: 275–78).

Det kan derfor være verdt å undersøke det som vi kan kalle den sosiale fordelinga av -ST og -S, dvs. hvordan disse fordeler seg i diplom med utstedere fra ulike sosiale lag. For denne undersøkelsen har jeg nytta de gruppene som er lista opp i tabell 10. Når det er ulike typer utstedere av samme diplom, er diplommet klassifisert etter utstederen som står først, som gjerne er den med høgest rang.

Brevtype	Utstedere
Kongebrev	Konge, dronning, prins
Brev fra høgere geistlige	Erkebisp, bisp, abbed, abbedisse
Brev fra lågere geistlige	Andre geistlige enn de høgere
Brev fra høgere embetsmenn	Riksråd, drottsete, fehirde, sysselmann, høvedsmann, kansler, visekansler, adelig som ikke har embete
Brev fra lågere embetsmenn	Fogd, underfogd, lensmann, ombudsmann
Lagmannsbrev	Lagmann
Borgerbrev	Borgermester, rådmann, borger, oldermann
Bondebrev	Alle som ikke er med i annen gruppe

Tabell 10. Brevtyper og utstedere

Som vi ser av tabell 11, er det kongebrev som skiller seg ut med klart høgest andel av den tradisjonelle endinga -ST, nemlig 44,6 %, mens borgerbrev ikke har noen slike former. (Begge disse brevgruppene ut-

gjør om lag 2 % av materialet.) Brev fra høgere embetsmenn skiller seg også litt ut med bare 8,1 % former med -ST. De andre gruppene har fra 12,8 % til 18,0 % former med -ST, og kan dermed sies å være forholdsvis samla rundt gjennomsnittet på 15,0 %. Den høge andelen former med -ST i kongebrev høver med at det ifølge Seip (1955: 218) skal ha eksistert ei tradisjonell kanselliform tidlig i mellomnorsk tid. Ellers er det vanskelig å se noe sosiolingvistisk mønster bak variasjonen i bruken av de to suffikstypene og heller ikke lett å påvise noen klar grunn til disse forskjellene.

	-ST		-S		Sum
	Antall	%	Antall	%	
Konger	41	44,6	51	55,4	92
Høgere geistlige	46	18,0	209	82,0	255
Lågere geistlige	44	12,8	301	87,2	345
Høgere embetsmenn	13	8,1	148	91,9	161
Lågere embetsmenn	12	14,1	73	85,9	85
Lagmenn	18	14,3	108	85,7	126
Borgere			29	100,0	29
Bønder	88	13,5	562	86,5	650
Sum	262	15,0	1481	85,0	1743

Tabell 11. Sosial fordeling av -ST og -s

De fleste av det relativt store antallet former med -ST i kongebrev er fra 1300-tallet. Der er det da tydeligvis en nokså fri bruk av denne forma, for den fordeler seg på 28 ulike verb som nyttes fra én til tre ganger hver. Her er det altså trulig snakk om ei tradisjonell skriftform som ikke nødvendigvis avspeiler talemålet, jamfør den hyppige bruken av -ST i kongebrev i Akershus og Oslo (§ 4.2). Diplom fra høgere embetsmenn er den brevtypen som har nest lågest andel former med -ST, men i dem holder bruken av -ST seg likevel forholdsvis lenge. I disse tekstene er det imidlertid på slutten stort sett eksempel med verbet *prófa* 'bevise' som i (3) ovafor (§ 4.2), så her er det snakk om en mer formelfast bruk. Ellers er hovedinntrykket at -ST i det store og heile går ut av bruk omtrent samtidig i de ulike sosiale laga på midten av 1400-tallet. Et mulig unntak er bondebrev, der det kan ha noe å si at det er flest av dem (mer enn halvparten av materialet), men der dette også kan være uttrykk for at -ST har en plass i talemålet i heile mellomnorsk tid.

Tabell 12 viser hvordan den tradisjonelle forma -ST fordeler seg ikke bare på sosialgruppe, men også geografisk. Materialet er fordelt på de to

	ST-området		S-området		Sum
	Antall	%	Antall	%	
Konger	7	17,1	34	82,9	41
Høgere geistlige	22	47,8	24	52,2	46
Lågere geistlige	21	47,7	23	52,3	44
Høgere embetsmenn	2	15,4	11	84,6	13
Lågere embetsmenn	3	25,0	9	75,0	12
Lagmenn	11	64,7	6	35,3	17
Borgere					
Bønder	59	67,8	28	32,3	87
Sum	125	48,1	135	51,9	260

Tabell 12. Sosial og geografisk fordeling av -ST

områdene som best svarer til det moderne ST-området og til det moderne S-området, slik det er gjort greie for ovafor (§ 4.2).

Som det framgår av tabellen, er det bondebrev og lagmannsbrev som har størst andel av formene med -ST i diplom fra ST-området (henholdsvis 67,8 og 64,7 %). Det ser dermed ut til at disse brevtypene i størst grad avspeiler talemålsforholda, og dette kan ha sammenheng med at de i stor grad er skrevet av lokale skrivere. I ei mellomgruppe har vi brev fra høgere og lågere geistlige der andelen ST-former i diplom fra ST-området er omtrent som gjennomsnittet for heile materialet (47,8 og 47,7 %). Dette tyder på at bondebrev avspeiler talemålet bedre enn brev fra geistlige sjøl om de fleste bondebrev sikkert “er ført i pennen av prester”, som påpekt av Pettersen (1975: 66) i sitatet ovafor.

Det andre ytterpunktet – utenom borgerbrev – er kongebrev og brev fra høgere embetsmenn, som har en forholdsvis liten andel ST-former fra ST-området (17,1 og 15,4 %). Her er det noen tradisjonelle former som videreføres, og som særlig i kongebrev som sagt helst nyttes tidlig i mellomnorsk tid, men disse brevtypene avviker fra den videre talemålsutviklinga og avspeiler først og fremst den østnordiske påvirkninga til støtte for S-forma. I brev fra lågere embetsmenn er det heller ikke så stor andel ST-former fra ST-området (25,0 %). Blant disse brev finner vi vitnemål om drap o.l. som ofte ses på som talemålsnære (jf. f.eks. Knudsen 1967). Forma på de mediopassiv suffiksa som vi finner her, viser imidlertid at Hødnebo (1971: 149–50) har rett i at de ikke alltid avspeiler talemål.

Sjøl om det ikke er noe heilt klart bilde som avtegner seg, kan en kanskje som ei oppsummering på dette punktet si at en ser tegn til at folk fra lågere sosiale lag med minst skrivetrening i størst grad retter seg

etter talemålet, mens de fra høyere lag med mer utdanning i større grad retter seg etter skriftradisjon og andre skriftlige mønster.

4.4 Fordeling av -ST og -s i lånord

Et kjennetegn ved mellomnorsk er økende innlåning av ord (se f.eks. Simensen 2005), og i dette materialet med mediopassivt suffiks er det 35 verb som kan regnes som lånord sjøl om noen av dem er tatt med i de norrøne ordbøkene. Det er verb med prefikset *be-* som *betale* og *bevise*, verb med prefikset *for-* som *forbedre* og *forderve* og en del andre verb som *bruke* og *snakke*. En kunne tenke seg at et økende antall innlånte verb ville føre med seg større bruk av den østnordiske forma -s siden lånorda ofte kom inn gjennom svensk og dansk, men dette ser ikke ut til å spille noen særlig rolle, jf. tabell 13.

For det første preger det mediopassive suffikset i lånorda i liten grad materialet som heilhet ettersom bare 76 (4,4 %) av de 1743 mediopassive formene er i lånord og lånorda dermed tross alt utgjør en liten del av dette materialet. For det andre tilpasser tydeligvis disse lånorda seg til dels norsk morfologi i og med at de også nyttes med den tradisjonelle forma -ST i første del av mellomnorsk tid: *hopomzst* 'håper' (VI 238 1358), *hopazst* 'håper' (IV 493 1370), *forgeingh(s)t* 'blir ødelagt' (III 487 1390), *hopadzt* 'håper' (II 699 1429). For det tredje er de fleste lånorda fra siste del av mellomnorsk tid da -s har blitt dominerende i alle slags verb. Overgangen fra -ST til -s som den vanlige forma av det mediopassive suffikset har dermed ikke med nye innlånte verb å gjøre.

	Antall -ST	Antall -S	Sum
1350–74	2		2
1375–99	1	2	3
1400–24		1	1
1425–49	1	7	8
1450–74		7	7
1475–99		20	20
1500–24		35	35
Sum	4	72	76

Tabell 13. Kronologisk fordeling av -ST og -s i lånord

4.5 Fordeling av -ST og -S i ulike funksjoner

Som en kommentar til den variasjonen en finner i forma på det medio-passive suffikset i gammalnorsk, sier Dyvik (1980: 92) at “det er neppe tale om noen funksjonell differensiering av de ulike formene”. Kjartan Ottósson (1992: 1) har heller ikke funnet at de ulike betydningene som de mediopassive formene kan ha, har noen innvirkning på den morfologiske utviklinga av suffikset.

Det viser seg likevel at fordelinga av -ST og -S ikke er den samme i alle funksjoner i det mellomnorske materialet. Det er da nytta samme inndeling av de mediopassive formene i funksjoner som i Mørck (1993) med noen mindre justeringer. Som det framgår av tabell 14, skiller de resiproke formene seg ut ved å ha relativt mye bruk av suffikstypen -ST (26,3 %). De fire andre funksjonene ligger nærmere gjennomsnittet sjøl om det er et spenn mellom de passive formene med høgast andel -ST (17,8 %) og de refleksive formene med lågest andel av dette suffikset (10,1 %).

	-ST		-S		Sum
	Antall	%	Antall	%	
Refleksiv	43	10,1	383	89,9	426
Resiprok	20	26,3	56	73,7	76
Inkoativ	28	14,4	167	85,6	195
Passiv	139	17,8	644	82,2	783
Vanlig aktiv	32	12,2	231	87,8	263
Sum	262	15,0	1481	85,0	1743

Tabell 14. Fordeling av -ST og -S på mediopassive funksjoner

Den høge andelen ST-former i resiprok funksjon har i hvert fall delvis sammenheng med at de resiproke formene, som utgjør 4,4 % av heile materialet, er særlig vanlige i perioden 1350–74, da de utgjør 11,4 % av de mediopassive formene, og i diplom fra ST-området, der de utgjør 6,3 % av de mediopassive formene. Resiproke former er altså vanligst i den perioden og det området der ST-forma står sterkest, og det bidrar nok til at de resiproke formene i så stor grad har ST-ending. Det er imidlertid uklart hvorfor de resiproke formene har denne skeive distribusjonen.

Den forholdsvis låge andelen av -ST i reflektiv funksjon ser ut til å skyldes formelmessige uttrykksmåter. De to verba *beidast* ‘be om noe (for seg sjøl)’ (4) og *segjast* ‘si’ med mediopassivt suffiks i stedet for *sik* ‘seg’ i en akkusativ-med-infinitiv-konstruksjon (5) nyttes nemlig henholdsvis 101 og 173 ganger og utgjør dermed til sammen omtrent 60 %

av de refleksive formene, og av en eller annen grunn har de nesten utelukkende suffiks med s-form og følgelig svært lite -ST (19 av 274 verbformer, 6,9 %).

- 4 Till sanninda oc ytarneire bewisningh her vm tha **beiddis** ek be-
skeidhna manna incigle ... fore thetta mith testamentum bref ... –
*Til bekreftelse og ytterligere bevis på dette ber jeg om gode menns segl ...
for dette testamentet mitt ...* (V 640 1434)
- 5 ... fore ty at they **sagdis** vilia skera hans halssz i swndher, – ... *fordi
de sa at de ville skjære over halsen hans.* (XV 117 1492)

4.6 Fordeling av -ST og -s i ulike bøyingsklasser

Morfologiske endringer skjer ikke nødvendigvis samtidig i alle deler av ordforrådet. Et relevant eksempel er hvordan den særegne mediopassive forma i 1. person entall har fått samme form som 3. person entall i islandsk, jf. f.eks. presens *köllumst* > *kallast* '(jeg) kalles' og *komumst* > *kemst* '(jeg) kommer meg' (Kjartan Ottósson 1992: 161). Når denne endringa skjer som ei indre islandsk utvikling (ikke lenger pga. norsk innflytelse), er den i første omgang mest gjennomført i sterke verb, litt mindre i *ō*-verb og minst i ija-verb (Kjartan Ottósson 1992: 194).

Et forsøk på å se om verbklasses tilhørighet har betydning for fordelinga av -ST og -s, er oppsummert i tabell 15. (Lånorda (§ 4.4) og et enslig tilfelle av et preteritopresentisk verb (*eigast við* 'ha med hverandre å gjøre' III 423 1379) er her holdt utafor.) Ut fra denne tabellen må det nok generelt og litt forenkla sies at overgangen fra -ST til -s skjer omtrent på samme tid i de ulike verbtypene. Det mest påfallende er den store andelen av former med -ST i ja-verb. I disse verba er bruken av -ST (30,6 %) klart høyere enn gjennomsnittet for materialet sett under ett (15,4 %), og det samme gjelder for alle de tre periodene.

Det ser ut til at mer eller mindre formelfaste uttrykk med *skilja* 'skille' har bidratt til å holde bruken av ST-suffiks oppe i ja-verba. Dette verbet forekommer såpass ofte at det aleine kan sette sitt preg på materialet. Det brukes ni ganger på ulike måter med reflektiv funksjon som i (6), 12 ganger litt mer formelfast med resiprok funksjon som i (7), ni ganger med inkoativ funksjon og da oftest i formelen i (8) og så mye som 43 ganger i passiv pga. den vanlige formelen i (9). Til sammen i disse bruksmåtene har *skilja* ST-suffiks oftere (i 30 av 73 verbformer, 41,1 %) enn ja-verba samla har.

- 6 ... þa Þorer fra henne **skildis** – ... *da Tore skilte seg fra henne.* (III 597 1410)
- 7 oc þer mædær **skildost** þæir aat – *Og dermed skiltes de fra hverandre.* (VI 561 1465)
- 8 ... þa hon viðr likamen **skillzst** – ... *når den [sjelen] blir skilt fra legemet.* (IV 564 1389)
- 9 **skildizst** þætt vndir handa band þæira at ... – *Det blei avgjort i avtalen deres at ...* (I 481 1383)

		1350–99		1400–49		1450–1524		Sum	
		Antall	%	Antall	%	Antall	%	Antall	%
ō-verb	-ST	29	34,1	15	16,9	7	4,5	51	15,4
	-S	56	65,9	74	83,1	150	95,5	280	84,6
	Sum	85	100,0	89	100,0	157	100,0	331	100,0
ja-verb	-ST	22	55,0	11	26,2	5	11,9	38	30,6
	-S	18	45,0	31	73,8	37	88,1	86	69,4
	Sum	40	100,0	42	100,0	42	100,0	124	100,0
ija- og ē-verb	-ST	69	44,8	27	9,8	12	3,1	108	13,2
	-S	85	55,2	248	90,2	378	96,9	711	86,8
	Sum	154	100,0	275	100,0	390	100,0	819	100,0
St. og red. v.	-ST	34	40,0	22	18,3	4	2,1	60	15,3
	-S	51	60,0	98	81,7	183	97,9	332	84,7
	Sum	85	100,0	120	100,0	187	100,0	392	100,0
Alle verb	-ST	154	42,3	75	14,3	28	3,6	257	15,4
	-S	210	57,7	451	85,7	748	96,4	1409	84,6
	Sum	364	100,0	526	100,0	776	100,0	1666	100,0

Tabell 15. Verbformer med mediopassivt suffiks fordelt på verbklasser og tidsperioder

4.7 Fordeling av -ST og -S i ulike verbformer

Som det framgår av kartet over det mediopassive suffikset i nordisk (§ 1), er det jyske og finlands- og estlandssvenske dialekter der det mediopassive suffikset er -S i infinitiv og presens og -ST i preteritum og supinum med *t* som ei fortidsmarkering (Bandle [1973] 2011: 41). Opphavet til forma -ST er altså her noe annet enn i norsk, men vi skal likevel se på om det er noe skille mellom bruken av -ST og -S i ulike verbformer i det mellomnorske materialet.

Jeg vil nøye meg med å presentere et grovt bilde av situasjonen i mellomnorsk ved å skille mellom infinitiv og presens på den ene sida og preteritum og supinum på den andre, jf. tabell 16. Her må det sies å være ganske klart at det ikke er noen forskjell å snakke om på fordelinga av

-ST og -S i de ulike verbformene, ettersom alle de store gruppene ligger nær gjennomsnittet for heile materialet. Det eneste større avviket fra gjennomsnittet er i den vesle gruppa med supinumsformer der få eksempel lett får store utslag på prosentfordelinga.

	-ST		-S		Sum
	Antall	%	Antall	%	
Infinitiv	65	13,7	408	86,3	473
Presens	109	15,8	583	84,2	692
Sum inf. og pres.	174	14,9	991	85,1	1165
Preteritum	84	14,8	484	85,2	568
Supinum	4	40,0	6	60,0	10
Sum pret. og sup.	88	15,2	490	84,8	578
Sum heile materialet	262	15,0	1481	85,0	1743

Tabell 16. Fordelinga av -ST og -S i ulike verbformer

4.8 Bruken av suffikstypene -ST og -S

Mens de to hovedformene av det mediopassive suffikset – den vestnordiske -ST og den austnordiske -S – er omtrent like vanlige i første del av mellomnorsk tid, har -ST nesten gått ut av bruk og -S blitt dominerende på slutten av perioden i større grad enn de moderne dialektforholda skulle tilsi (§ 4.1). Det skinner likevel igjennom at -ST står sterkest i diplom fra Sør- og Vestlandet og deler av det midlandske og nordlige området i samsvar med moderne dialektforhold, sjøl om vi finner både -ST og -S over heile landet (§ 4.2). Overgangen fra -ST til -S ser ut til å skje om lag samtidig i de forskjellige brevtypene som en kan dele materialet i med utgangspunkt i utstedernes sosial status, men bonde- og lagmannsbrev avspeiler talemålet best med høgast andel -ST i ST-området (§ 4.3). Frekvensen av de to formene av det mediopassive suffikset varierer også noe mellom de ulike funksjonene som suffikset kan ha (§ 4.5), og bøyingsklassene verba hører til (§ 4.6), men her kan formelbruk spille en rolle. Derimot har det ikke noe å si om det er norske eller innlånte verb (§ 4.4), og hvilken form av verbet det er snakk om (§ 4.7).

5 Det mediopassive suffikset og diplom som kildemateriale

Om vi kort skal si hva som gjør at en ser på de mellomnorske diploma som et velegna kildemateriale, kan vi sitere Indrebø (2001: 207): “Dei fleste skriftminni frå millomnorsk er *datera* dokument, og *original-dokument*. Me veit nøgje både når og kvar dei er skrivne, ofte òg kven som hev skrive deim.”

Dette gjør at diploma ofte har vært nytta til å undersøke den kronologiske utviklinga og den geografiske utbreiinga av språktrekk i mellomnorsk, og de har dessuten som sagt (§ 4.3) vært nytta til å si noe om sosiolingvistiske forhold sjøl om en der må ta flere forbehold fordi utstederne ofte ikke har skrevet diploma sjøl (se Mørck 1999). For denne undersøkelsen av det mediopassive suffikset har vi dessuten den fordel at vi kan se det som vi finner i det mellomnorske materialet, i forhold til det som vi veit om utbreiinga i moderne norske talemål.

Hødnebo (1971: 146, 148, 150) advarer imidlertid mot å bruke diplommaterialet ukritisk når han bl.a. sier:

... det synes likevel nødvendig å poengtere at det først og fremst er et skriftlig materiale vi har med å gjøre, ikke en samling eksempler på høyere og lavere talemål eller pålitelige dialektprøver.

For å kunne bedømme materialets brukbarhet til de ulike forskningsformål, vil det være nødvendig å henføre aktstykket til mulige skrivere, skrive-miljøer eller i det minste til landsdeler. Brev skrevet av innflyttede embetsmenn og adelsmenn må skytes ut eller behandles med varsomhet dersom en er på jakt etter strukturen i norske dialekter eller hjemlige ordforråd (arveord).

... det trengs en grundig gjennomgåelse av hvert enkelt aktstykke før det kan tjene som materiale i en større undersøkelse. Det er uforsvarlig å plukke ut enkeltord og enkeltformer med diplomariets angivelse av tid og sted som eneste rettesnor, en slik forskning må føre på avveier.

Denne undersøkelsen av forma på det mediopassive suffikset illustrerer poenget til Hødnebo om at de mellomnorske diploma primært er et skriftlig materiale. Påvirkninga fra svensk og dansk og overgangen til dansk skriftspråk har bidratt til at -ST er underrepresentert i materialet og erstatta av -S i større grad enn en skulle vente ut fra de moderne dialektforholda. I materialet ser vi likevel tegn til ei fordeling av -ST og -S som langt på veg svarer til den vi finner i moderne dialekter.

I sin undersøkelse av skrifttradisjonen ved Hallvardskirken og Mariakirken i Oslo har Grøtvedt (1954: 136) antydning at det kan ha vært en forskjell mellom et høgtidsspråk som strevde med å holde fast på t-elementet i den tradisjonelle forma -ST og en dagligtale med bare -s som mediopassivt suffiks. Grøtvedt (1949: 105) har imidlertid sjøl stilt seg tvilende til at det har eksistert et høgere talemål fordi geistligheten og høyere øvrighetspersoner som lagmannen utgjorde en for snever krets til å opprettholde et slikt talemål, og fordi grunnlaget for å tenke seg noe slikt blei borte da adelen fikk et fremmed dansk-svensk preg og borgerklassen i byene kom i kontakt med fremmede handelsfolk. Det er nok dermed lite grunnlag for å knytte variasjon mellom -ST og -s til en forskjell mellom et høgtids- og dagligspråk.

Mer nærliggende er det å tenke at overgangen fra -ST til -s ville vise seg ved størst andel -ST i brev fra lågere sosiale lag med mer tilknytning til tradisjonelt norsk språk og større andel -s i brev fra høgere sosiale lag med mer kontakt med dansk. Noen klar sosiolingvistisk fordeling av dette slaget finner vi imidlertid ikke om vi bare ser på andelen av -ST og -s i diplom fra ulike sosiale grupper, og heller ikke om vi ser på når -ST går av bruk i disse gruppene.

Derimot avtegner det seg sosiale forskjeller om vi ser på bruken av -ST i diplom fra det geografiske området som best svarer til det moderne dialektområdet med denne forma. Det er bondebrev og lagmannsbrev som best bevarer den opphavlige norske forma -ST i dette området, og dette stemmer bra med at disse brevtypene holdt godt på norsk fram rundt 1500 og til dels lenger (Indrebø 2001: 191–92). På den andre sida har vi kongebrev, brev fra høgere embetsmenn og borgerbrev som i minst grad har beholdt -ST i det en kan kalle ST-området, og dette er blant de brevtypene som viser størst utenlandsk påvirkning (Indrebø 2001: 178–87, 192). Samtidig har vi sett at kongebrev viderefører gammel skrifttradisjon ved bruk av forma -ST bl.a. i Oslo utafor ST-området. Denne undersøkelsen viser for øvrig at -ST nyttes klart mer i bondebrev enn i brev fra lågere geistlige. Det er dermed grunn til å skille mellom disse brevtypene sjøl om det vi kaller bondebrev, ofte er skrevet av geistlige.

Hødnebo har naturligvis rett i at en ideelt sett bør foreta en grundig vurdering av hvor brukbart hvert diplom er som kildemateriale, før en inkluderer det i materialet sitt. Dette er nok særlig avgjørende om en skal studere et avgrensa materiale i detalj. Det er imidlertid vanskelig å følge opp dette ideelle kravet om en vil undersøke et fenomen som krever et

større kildemateriale. Og sjøl om en da risikerer å få med diplom som egentlig ikke hører til den typen materiale som en er ute etter, er det likevel grunn til å anta at de mellomnorske språkforholda vil avtegne seg. En må bare være forberedt på at det kan være avvik som skyldes at materialet inneholder diplom som strengt tatt ikke burde vært med i det. Slike feilkilder vil imidlertid drukne i mengden om materialet er stort nok.

Det må være lov å si at denne undersøkelsen av forma på det mediopassiv suffikset viser at de mellomnorske diploma kan fungere som kildemateriale også om en nokså mekanisk inkluderer en stor andel av diplommaterialet. Trass i de feilkildene som følger med bl.a. at dette er skriftspråk, at utstederne gjerne er andre enn skriversne, og at tekstene er prega av formelmessige uttrykk, må en si at det i hvert fall skinner gjennom tegn til ei geografisk fordeling av -ST og -S som virker rimelig ut fra moderne språkforhold, og det skulle ikke være noen grunn til å betvile resultat som at innlåninga av ord har lite å si for utviklinga av det mediopassiv suffikset, og at det ikke er forskjell på forma på dette suffikset i ulike verbformer.

Konklusjonen blir dermed at en må ta Hødnebøs advarsler på alvor, men at det likevel kan være formålstjenlig å nytte diploma som kilde-materiale og undersøke om det er ulike typer variasjon i dette materialet.

6 Oppsummering

Drøftinga av de ulike skrivemåtene av det mediopassiv suffikset (§ 3) og undersøkelsen av fordelinga av de to suffikstypene -ST og -S i ulike deler av materialet (§ 4) er oppsummert i slutten av de to aktuelle kapitla, og vi kan her nøye oss med å peke på hovedresultata. Gjennomgangen av lydverdien av *z*, dobbeltskrivinga av konsonant, skrivemåtene med *h*, formene med innledende apikal plosiv og noen enkeltstående former har vist at 31 ulike skrivemåter av det mediopassiv suffikset kan ses på som representanter for de to typene -ST og -S. Ikke overraskende erstattes -ST i stor grad av -S i skriftspråket pga. overgangen til dansk i mellomnorsk tid, men det skinner likevel igjennom ei geografisk fordeling av -ST og -S som langt på veg svarer til de moderne dialektforholda. Innafor ST-området holder den tradisjonelle forma -ST seg best i bonde- og lagmannsbrev, og disse ser dermed ut til å avspeile talemålet bedre enn

andre brevtyper. I den grad fordelinga av -ST og -S varierer når materialet deles opp etter ulike språklige kriterier, er det vanskelig å finne andre forklaringer på dette enn at det har sammenheng med formelbruk. En hovedkonklusjon blir likevel at et stort mellomnorsk diplommateriale kan vise norsk språkutvikling og avspeile talemålsforhold trass i problemet med utenlandsk påvirkning, usikkerhet om hvem som har skrevet diploma, og det formelfaste språket.

Litteratur

- Bandle, Oskar. [1973] 2011. *Die Gliederung des Nordgermanischen*. Reprint der Erstaufgabe mit einer Einführung von Kurt Braunmüller. Tübingen – Basel: A. Francke Verlag.
- Beito, Olav T. 1970. *Nynorsk grammatikk. Lyd- og ordlære*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Brøndum-Nielsen, Johs. 1973. *Gammeldansk grammatik i sproghistorisk fremstilling VIII. Verber III. Konjugationsformernes udvikling*. København: Akademisk forlag.
- Diplomatarium Norvegicum*, I–XX 1849–1915, XXI 1976, XXII 1990–1992. Christiania/Oslo.
- Dyvik, Helge J. Jakhelln. 1980. “Har gammelnorsk passiv?” I: *The Nordic languages and modern linguistics*, red. Even Hovdhaugen, 81–107. Proceedings of the fourth international conference of Nordic and general linguistics. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Fritzner, Johan. 1883–96. *Ordbog over det gamle norske sprog* I–IV. 4. utg. 1973 ved Finn Hødnebo. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grøtvedt, Per Nyquist. 1949. *Studier over målet i lagmannsbrev fra Oslo 1350–1450*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse, 1948. No. 2. Oslo: Jacob Dybwad.
- . 1954. *Skrifttradisjon ved Hallvardskirken og Mariakirken i Oslo 1350–1450*. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse, 1954. No. 3. Oslo: Jacob Dybwad.

- . 1974. *Skrift og tale i mellomnorske diplomer fra Folden-området 1350–1450* III. *Språkhistorisk oversikt*. Skrifter frå Norsk målførearkiv XXVIII. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Hagland, Jan Ragnar. 2005. *Literacy i norsk seinmellomalder*. Oslo: Novus.
- . 2013. “Gammalislandsk og gammalnorsk språk.” I: *Handbok i norrøn filologi*, red. Odd Einar Haugen, 600–38. 2. utg. Bergen: Fagbokforlaget.
- Hanssen, Eskil, Else Mundal & Kåre Skadberg. 1975. *Norrøn grammatikk*. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Haugen, Odd Einar. 1998. *Grunnbok i norrønt språk*. 3. utg. Oslo: ad Notam Gyldendal.
- Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo & Erik Simensen. 2008. *Norrøn ordbok*. 5. utg. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hovdenak, Marit, Laurits Killingbergtrø, Arne Lauvhjell, Sigurd Nordlie, Magne Rommetveit & Dagfinn Worren. 2001. *Nynorskordboka*. 3. utg. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Hødnebo, Finn. 1971. “Om diplomer som kilde for norsk språkhistorie.” I: *Mål og namn. Studiar i nordisk mål- og namnegransking*, red. Hallvard Magerøy & Kjell Venås, 145–53. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Indrebø, Gustav. 2001. *Norsk målsoga*. 2. utg. Bergen: Norsk Bokreidingslag.
- Iversen, Ragnvald. 1973. *Norrøn grammatikk*. 7. utg. Aschehoug.
- Jørgensen, Jon Gunnar (utg.). 1997. *Aslak Bolts jordebok*. Oslo: Riksarkivet.
- Kjartan G. Ottósson. 1992. *The Icelandic middle voice. The morphological and phonological development*. Department of Scandinavian languages, Lund university.
- Knudsen, Trygve. 1967. “Om muntlighet og replikker i norske middelalderdiplomer.” I: *Skriftradisjon og litteraturmål. Artikler og avhandlinger i utvalg*, 77–86. [Oslo:] Universitetsforlaget.
- Kolsrud, Sigurd. 1914. *Heidmarksbrev 1315–1560. Kjeldekritisk studie*. Bidrag til nordisk filologi av studerende ved Kristiania universitet I. Kristiania: Julius Thømtes boktrykkeri.
- Mørck, Endre. 1980. *Passiv i mellomnorske diplom*. Upubl. hovedfagsoppg. Institutt for nordisk språk og litteratur, Universitetet i Oslo.

- . 1993. “Bruken av verbale s-former i mellomnorske diplom.” *Nordlyd. Tromsø University Working Papers on Language and Linguistics* 19, 18–76.
- . 1999. “Sociolinguistic studies on the basis of Norwegian medieval charters.” I: *Language change. Advances in Historical Sociolinguistics*, red. Ernst Håkon Jahr, 263–90. Trends in linguistics. Studies and monographs 114. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- . 2005. “Connective/narrative inversion in Middle Norwegian declarative clauses.” I: *Contexts – Historical, Social, Linguistic. Studies in Celebration of Toril Swan*, red. Kevin McCafferty, Tove Bull & Kristin Killie, 263–78. Bern o.fl.: Peter Lang.
- Noreen, Adolf. 1904. *Altnordische Grammatik II. Altschwedische Grammatik*. Halle: Niemeyer.
- . 1923. *Altnordische Grammatik I. Altländische und altnorwegische Grammatik*. 5. oppl. 1970. Tübingen: Max Niemeyer.
- Pettersen, Egil. 1975. *Språkbrytning i Vest-Norge 1450–1550*. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Rindal, Magnus. 1988. “Den fonologiske verdien av grafemet z i gammalnorsk.” *Maal og Minne* 1988 1–2, 23–30.
- Rygh, Oluf m.fl. 1897–1936. *Norske Gaardnavne I–XIX*. Kristiania: Fabricius.
- Seip, Didrik Arup. 1955. *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. 2. utg. Oslo: Aschehoug.
- Simensen, Erik. 2005. “Lexical developments in the Late Middle Ages.” I: *The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages* Vol. 2, hovedred. Oskar Bandle, 1161–71. Berlin – New York: de Gruyter.
- Skautrup, Peter. 1944. *Det danske sprogs historie I. Fra Guldhornene til Jyske lov*. København: Gyldendalske boghandel.
- Spurkland, Terje. 1989. *Innføring i norrønt språk*. Universitetsforlaget.
- Vågslid, Eivind. 1930. *Norske logmannsbrev frå millomalderen. Ei skrift-historisk etterøking av logmannsbrev frå Oslo, Uppland, Skien, Tunsberg, Borgarting og Bohuslän*. Det norske videnskaps-akademi i Oslo. Oslo: Dybwad.
- Wessén, Elias. 1968. *Svensk språkhistoria I. Ljudlära och ordböjningslära*. 8. oppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

ENDRE MØRCK

Abstract

The basis of this study is 1743 mediopassive verb forms excerpted from 5569 Middle Norwegian charters. After a discussion of the use of *z*, *h*, double consonant and initial apical plosive in the mediopassive suffix, the 31 forms of the suffix are classified as belonging to the two types -ST and -S. Then the chronological, geographical and social distribution of these types is shown, and also how they are used in Norwegian and borrowed words, the mediopassive functions, verb classes and inflectional forms. The study shows that there is a more complete change from -ST to -S than there is basis for in the modern dialects, but also that we can discern the modern geographical distribution, especially in charters issued by peasants and lawmen. Variation in the frequency of -ST and -S in different functions and verb classes is explained as the result of formulaic expressions. Borrowing and inflectional forms of the verbs do not seem to play any role. In addition the use of Middle Norwegian charters as source material is discussed.

Endre Mørck
Universitetet i Tromsø – Norges arktiske universitet
Institutt for språk og kultur
Postboks 6050 Langnes
NO-9037 Tromsø
endre.morck@uit.no

“Dekanus er i sentrum og sjekker larynks”

Lærde substantiver med definittt tolking i norsk

Av Helge Lødrup

Enkelte substantiver som er lånt fra latin eller gresk, som *dekanus*, *sentrum* og *larynks*, tillater definittt tolking av ubestemt form. Ubestemt form kan brukes i kontekster der andre substantiver må ha bestemt form. Disse substantivene er stort sett relasjonelle. De har en argumentplass som kan forankres pragmatisk i den språklige eller ikke-språklige konteksten. To sentrale grupper er substantiver som betegner personer, og substantiver som betegner kroppsdeler. Likheter og forskjeller mellom disse gruppene blir diskutert. Det er mange komplikasjoner og idiosynkrasier i grammatikken til disse substantivene. Spesielt interessant er det at de varierer med hensyn til muligheten for bestemt form. Noen tar bestemt form uten videre (f.eks. *revisor*), noen mer motvillig (f.eks. *prostata*), og noen gjør det ikke, i alle fall for mange språkbrukere (f.eks. *dekanus* og *larynks*). Dette har teoretiske konsekvenser for vår forståelse av den grammatiske statusen til “etterhengt” bestemt artikkel.*

Innledning

Substantiver som er lånt fra andre språk, tilpasser seg stort sett lett norsk bøyning. Det gjelder både lån fra engelsk og fra latin og gresk. Lån fra de to sistnevnte språkene vil bli omtalt som “lærde” substantiver (selv om de ikke nødvendigvis er veldig lærde). Noen større norske og skandinaviske grammatikker nevner helt kort at enkelte lærde substantiver oppfører seg spesielt i forhold til bestemt form, ved at de ikke tar det, de tar det motvillig, eller de kan klare seg uten (Hansen 1967: 185 om dansk,

* Versjoner av dette arbeidet ble presentert på et seminar i SynSem-prosjektet ved Universitetet i Oslo (april 2015) og på Møte om norsk språk (MONS) 16 (november 2015). Jeg vil gjerne takke tilhørerne for innspill og kommentarer. Takk også til Maal og Minnes redaktør (Torodd Kinn) og anonyme konsulent.

Faarlund et al. 1997: 298 om norsk og Teleman et al. 1999: 98 om svensk). De gir bl.a. følgende eksempler (overført til norsk).¹

- (1) basis, dekanus, faktum, maksimum, minimum, praksis, publikum, preses, radius, rektor, sentrum, status

Slike substantiver reiser flere spørsmål som aldri har vært diskutert i litteraturen. En viktig egenskap er at de tillater definitttolking av ubestemt form. Ubestemt form av disse substantivene kan brukes uten determinativ i kontekster hvor semantikken eller pragmatikken krever bestemt form av tilsvarende regulære substantiver.

- (2) Vi har jobbet lenge med dette problemet, og nå nærmer vi oss sentrum / kjernen / *kjerne
- (3) Vi snakket om status / situasjonen / *situasjon for prosjektet
- (4) Alle har sine oppfatninger, men praksis / tradisjonen / *tradisjon varierer
- (5) Vi regner at minimum / grensen / *grense er fem deltagere

For enkelhets skyld vil slike substantiver bli omtalt som **dub**-substantiver (de kan ha **d**efinitttolking av **u**bestemt form). Vi skal senere se at det også finnes dub-substantiver som ikke er lånord.

Definittheten kan være syntaktisk relevant. To tilfelle er disse:

1) Presenteringssetninger tillater ikke definite objekter, og de kan ikke ha et ubestemt dub-substantiv som objekt.

- (6) *Det ligger sentrum i syd

2) Bestemt (svak) form av adjektivet krever at nomenfrasen er definitttolking (unntatt i vokativer, Julien 2014), og i alle fall noen ubestemte dub-substantiver kan ta bestemt adjektiv.

- (7) Vi snakket om gamle sentrum

1. Substantivene *dekanus* og *sentrum* har alternative former som har andre egenskaper, nemlig *dekan* og *senter*. Sistnevnte har imidlertid fått sin egen betydning (vanligvis 'sted for en viss aktivitet (som shopping eller idrett)').

Egennavn kunne også sies å ha definitt tolking av en ubestemt form. Men likheten stopper her. Dub-substantiver er forskjellige fra egennavn ved at de også kan brukes som vanlige ubestemte substantiver uten definitt tolking.

(8) Vi har et levende sentrum i Rakkestad (NoWaC)

Dub-substantiver skiller seg også fra egennavn ved at mange av dem kan ta bestemt form. For eksempel *basis* og *status* kan lett finnes i bestemt form i tekst. Andre dub-substantiver, som f.eks. *dekanus* og *sentrum* høres mindre akseptable ut i bestemt form, og teksteksempler er vanskeligere å finne.²

Teleman et al. (1999: 98) hevder at dub-substantiver (i svensk) tar et nullsuffiks. De skriver (min utheving): “Vissa substantiv med lärd (framför allt latinsk eller grekisk) prägel tar inget bestämdhetsuffix” (dvs. -Ø) (Teleman et al. 1999: 98).

Men i alle fall for norsk finnes det evidens mot at dub-substantiver tar et nullsuffiks. Et etterstilt possessiv krever at substantivet har bestemt form – vi sier *hesten hans*, og ikke **hest hans*. Bestemthetsuffixet kan være null, som i *eplet* (vanligvis uttalt uten *-t*) – det berører ikke muligheten for et etterstilt possessiv som i *eplet mitt*. Et substantiv som *dekanus* kan derimot ikke ta et etterstilt possessiv som i **dekanus min*.³ Det er da vanskelig å anta et nullsuffiks her.

Når dub-substantiver blir diskutert (Hansen 1967: 185, Faarlund et al 1997: 298 og Teleman et al. 1999: 98), nevnes det aldri at flere av de aktuelle eksemplene er relasjonelle substantiver (se f.eks. Barker 2011 om dette begrepet). Når vi snakker om et sentrum, forutsetter vi noe som det er sentrum i, når vi snakker om et minimum, forutsetter vi noe som det er minimum av, osv. Dette som forutsettes, regnes her som både semantisk og syntaktisk argument. Det behøver ikke være fonologisk realisert – det antas da å være representert av et usynlig pronomen,

2. Det kunne kanskje innvendes at *dekanus* har en bestemt form, nemlig *dekanen*. Men *dekanen* må heller forstås som bestemt form av *dekan* – en form som så vidt jeg forstår, ble konstruert som alternativ til *dekanus* og *dekana*.
3. En konsulent synes at *dekanus min* er akseptabel som vokativ. Andre jeg har snakket med, synes det er mer marginalt. Uansett er vokativer øyensynlig spesielle i forhold til betingelsen for etterstilt possessiv, for de har også en viss mulighet for etterstilt possessiv ved personnavn, som i *Maria min*.

PRO. At dub-substantiver er relasjonelle, skal vise seg å være viktig i det følgende. Det er likevel ikke slik at alle de aktuelle substantivene er relasjonelle, f.eks. er ikke *faktum* det.

Lærde substantiver for personer

Noen lærde substantiver som betegner personer, er dub-substantiver. Enkelte eksempler er nevnt i litteraturen (Hansen 1967: 185, Teleman et al. 1999: 98, Dahl og Koptjevskaja-Tamm 2001: 222, Lødrup 2014), men ikke egentlig diskutert. Noen eksempler er

- (9) aktor, debitor, dekanus, kreditor, preses, rektor, revisor, testator

Slike substantiver har grammatiske egenskaper som er typiske for dub-substantiver. De kan brukes i ubestemt form i kontekster der andre substantiver må ha bestemt form, se eksempel (10). De kan ikke være objekt i presenteringssetninger, og de tar bestemt form av adjektivet, se (11) og (12).

- (10) Økonomimøtet var en skandale. Revisor / direktøren / *direktør
sov

- (11) *Det sitter revisor på trappen

- (12) Vi snakket om gode gamle/*god gammel revisor

Argumentplassen må forankres i den språklige eller ikke-språklige konteksten når slike substantiver tolkes som definnitte.⁴ Personen det refereres til kan da identifiseres som f.eks. revisor for en bestemt bedrift eller aktor i en bestemt rettsak. Men referansen kan også være ikke-spesifikk, som i (13).

- (13) Revisor bør spille en viktigere rolle i morgendagens bedrifter

4. En forutsetning her er at ubestemt form i norsk generelt ikke er spesifisert som indefinitt. Dette er diskutert bl.a. i Halmøy (2010). Hun gir et par eksempler hvor relasjonelle substantiver har definnitt tolking (Halmøy 2010: 83), men nevner ikke betydningen av at de er relasjonelle.

Dette vil bli omtalt som pragmatisk forankring (Dahl og Koptjevskaja-Tamm 2001: 209).⁵

De aktuelle substantivene kan også være ikke-relasjonelle, og altså ikke ha noen argumentplass. Da kan ikke ubestemt form tolkes som definit, selv om referansen er entydig ut fra konteksten. Et eksempel er (14).

- (14) En advokat og en revisor møttes i et selskap. Etter middagen sa revisoren / *revisor at ...

For substantiver som vanskelig tar bestemt form, er det ikke opplagt hvordan man da skal uttrykke seg. Et eksempel er (15).

- (15) En advokat og en dekanus møttes i et selskap. Etter middagen sa ??dekanus / *dekanusen at ...

Når substantivet brukes i bestemt form, forsvinner muligheten for pragmatisk forankring. Den bestemte formen får sin ordinære fortolking som definit. Tradisjonelt sier man at en definit nominalfrase refererer til noe som er unikt, eller at den refererer til noe som er kjent fra den språklige eller ikke-språklige konteksten (se f.eks. Abbott 2004 og Barker 2005).

I noen situasjoner kan man velge mellom bestemt og ubestemt form. Det er da en liten forskjell i betydning, som kanskje kunne beskrives slik at bestemt form gir fokus på person, mens ubestemt form gir fokus på rolle. Et eksempel er (16).

- (16) Etter møtet begynte revisor / revisoren å gråte

Det er relativt fleksibelt hvordan forankringen i konteksten skjer. Avhengig av empati og synsvinkel kan revisoren som er nevnt i (17), være talerens revisor eller tilhørerens revisor eller Johns revisor. Det kan også være revisoren til Ola eller en annen som er kjent fra den språklige eller ikke-språklige konteksten.

5. Noen språkfolk jeg har diskutert med, har villet se på dub-substantiver med definit tolking som en slags egennavn. Men det at de har et argument som forankres pragmatisk, gjør dem helt forskjellige fra egennavn.

- (17) (Jeg / du / Ola har virkelig problemer)
John har snakket med revisor, og ...

Det er ikke noen generell regel at personbetegnende substantiver er dub-substantiver. Mange er ikke det, selv om de er både lærde og relasjonelle, f.eks. disse:

- (18) direktør, diktator, guvernør, president, redaktør

Videre finnes det relasjonelle personbetegnende substantiver som kan være dub-substantiver selv om de ikke stammer fra latin eller gresk. Eksempler er *instituttleder*, *saksøker*, *utleier* og *faglærer* i setninger som (19).

- (19) Instituttleder delte ut et en foreløpig versjon (NoWaC)

Men det er ikke noen generell regel at slike substantiver er dub-substantiver. For eksempel er ikke *ordfører* det, som vist i (20).

- (20) *Ordfører delte ut et en foreløpig versjon

Personbetegnende substantiver og bestemthet

Hvordan kan det ha seg at personbetegnende relasjonelle substantiver kan være dub-substantiver? I litteraturen er det antydnet at de kan sees i sammenheng med slektskaps-substantiver (Hansen 1967: 185, Dahl og Koptjevskaja-Tamm 2001: 222, Lødrup 2014). Noen sentrale slektskaps-substantiver har stort sett samme grammatiske egenskaper som de personbetegnende dub-substantivene. Et eksempel er (21).

- (21) John snakket med far

Substantiver som betegner slektninger i generasjonene over oss, kan brukes uten bestemt form i kontekster hvor andre substantiver må ha bestemt form, som vist i (22). De oppfører seg som definite i forhold til presenteringssetninger og bestemte adjektiver, som vist i (23) og (24).

- (22) John snakket med far, men far skjønte ingenting

- (23) *Det sitter far på trappen
 (24) Vi snakket om gamle / *gammel far

Forankringsmulighetene til f.eks. *revisor* må sammenlignes med de vi får ved f.eks. *far* (Dahl og Koptjevskaja-Tamm 2001, Lødrup 2014). Faren i (25) kan være talerens far eller tilhørerens far eller Johns far. Det kan også være faren til Ola eller en annen som er kjent fra den språklige eller ikke-språklige konteksten.

- (25) (Jeg / du / Ola har virkelig problemer)
 John har snakket med far, og ...

En forskjell fra dub-substantiver er at de aktuelle slektskapssubstantivene kan ta etterstilt possessiv uten bestemt form i mange dialekter, som i *far min*. En annen forskjell er at det ikke er noe absolutt krav om at slektskapssubstantivene betegner en unik relasjon, for eksempel kan *bestefar* brukes på samme måte som *far*.

Lærde substantiver for kroppsdel

Enkelte av dub-substantivene som nevnes i de tradisjonelle grammatikkene, er inalienable substantiver. Et eksempel er *sentrum*, som betegner et relasjonelt romlig begrep (Dixon 2007: 285). Men det finnes også en mer sentral gruppe inalienable substantiver som kan være dub-substantiver, nemlig substantiver som betegner kroppsdel.⁶ Dette gjelder utelukkende lærde substantiver som f.eks. *prostata* og *uvula*. Kroppsdelsubstantiver er relasjonelle i sin grunnleggende bruk, og det er vanlig å anta at de tar "eieren" av kroppsdelens som argument (f.eks. Vergnaud og Zubizarreta 1992).

Lærde kroppsdelsubstantiver blir vel primært brukt i medisinske kontekster. Hjemlige norske kroppsdelsubstantiver brukes også om mat (f.eks. *køkt tunge*), og har dessuten en rekke overførte og metaforiske bruksmåter (f.eks. *hode* om kål, *hjerte* om følelser, osv). Det virker derfor

6. Det er vanlig i ulike språk at substantiver som betegner relasjonelle romlige begreper, har stort sett samme grammatiske egenskaper som kroppsdelsubstantiver (Dixon 2010: 277–90), og slik er det også i norsk (Johannessen et al. 2014).

rimelig å anta at lærde kroppsdelssubstantiver primært blir brukt som relasjonelle substantiver (men se under), mens hjemlige norske kroppsdelssubstantiver også brukes ikke-relasjonelt i varierende grad.

Det kan nevnes at lærde medisinske substantiver ikke har noen spesielle grammatiske egenskaper når de ikke betegner kroppsdel. Det er umulig å bruke ubestemt substantiv i en setning som (26).

(26) Han er i bedre form, men amnesien / *amnesi er blitt verre

Det er ikke nødvendig å gå utenfor språkvitenskapen for å finne gode eksempler på dub-substantiver som betegner kroppsdel. I fonetikken brukes gjerne lærde substantiver for å betegne taleorganene. Substantivene i (27) er dub-substantiver

(27) apeks, glottis, larynks, palatum, uvula, velum

Lærde kroppsdelssubstantiver har grammatiske egenskaper som er typiske for dub-substantiver. De kan brukes uten bestemt form i kontekster der andre substantiver krever det, som vist i eksempel (28). De oppfører seg også som defintitte i forhold til presenteringssetninger og bestemte adjektiver, som vist i (29) og (30).

(28) Tungen er flat, og uvula / drøvelen / *drøvel vibrerer

(29) *Det sitter larynks foran på halsen

(30) Vi snakket om gode gamle / * god gammel larynks

Dub-substantiver som betegner kroppsdel, kan også brukes uten bestemt form i to spesielle konstruksjoner der hjemlige norske kroppsdelssubstantiver må ha bestemt form: når subjektet er ekstern possessor (Lødrup 2010), og ved possessorløfting (se f.eks. Lødrup 2009). Eksempler er (31) og (32).

(31) Ola har smerter i larynks / halsen / *hals

(32) Ballen traff ham i larynks / halsen / *hals

På samme måte som ved personbetegnende substantiver ser den pragmatiske forankringen ut til å være fleksibel ved kroppsdelssubstantiver. (Men intuisjonene er kanskje mindre klare for kroppsdelssub-

stantiver.) Larynks i (33) kan være talerens eller tilhørerens eller legens, eller den kan tilhøre John eller en annen som er kjent fra den språklige eller ikke-språklige konteksten.

- (33) (Jeg / du / John har virkelig problemer)
 Legen har kjent på larynks, og ...

En forskjell fra de personbetegnende substantivene er at de lærde kroppsdelssubstantivene sjelden brukes slik at de ikke er relasjonelle. En tenkelig kontekst for ikke-relasjonell bruk er i anatomiundervisningen – eller i morosakbutikken – med plastmodeller av kroppsdelene. Om en plastmodell måtte man nok bruke bestemt form, som i (34). (Ubestemt form ville gitt den relasjonelle tolkingen.)

- (34) Ta frem penis

Som ved de personbetegnende substantivene er det ikke opplagt hvordan man da skal uttrykke seg når bestemt form er marginal eller umulig, som i (35).

- (35) Ta frem ?larynks / *larynksen

Lærde kroppsdelssubstantiver er gjerne dub-substantiver. For eksempel hørte jeg nylig om en del av hjernen som kalles *amygdala*, og jeg synes det virker naturlig å behandle dette substantivet som dub-substantiv. Men det finnes enkelte lærde kroppsdelssubstantiver som ikke er dub-substantiver, og ikke viser noen motvilje mot å ta bestemt form. Eksempler er *hypofyse* og *kranium*, og sammensetningene med *-lobe* som *frontallobe*. Disse substantivene kan lett finnes med bestemt form i tekst. (Dette er også tilfellet med substantiver for kroppsdelene som vi har mer enn én av og som vanligvis omtales i flertall, f.eks. *testikler*.)

Bruken av bestemthet

Det ble vist at dub-substantiver som betegner personer, har en parallell i hjemlige slektskaps-substantiver. Lærde kroppsdelssubstantiver har ikke noen slik parallell. Hjemlige norske kroppsdelssubstantiver har knapt

noen mulighet for definnitt tolking av ubestemt form. Unntaket fra denne generaliseringen er at koordineringer av to ubestemte kroppsdelssubstantiver kan få definnitt tolking – dette er bare marginalt mulig med andre slags substantiver (Western 1921: 512–13).

(36) Han har smerter i hals og rygg

Det må likevel nevnes at definnitthet generelt opererer annerledes ved kroppsdelssubstantiver enn ved andre substantiver – vi legger nå dub-substantiver til side. Kroppsdelssubstantiver bruker bestemt form friere enn andre substantiver (se f.eks. Fraurud 1996: 77, Lødrup 2010). Dette er en generell egenskap ved inalienable substantiver, som også gjelder slektskapssubstantiver (se f.eks. Lyons 1999: 26, Dahl og Koptjevskaja-Tamm 2001, Lødrup 2014). Kroppsdelssubstantiver kan brukes i definnitte nominalfraser som ikke oppfyller de tradisjonelle kravene om å vise til noe som er unikt eller kjent fra konteksten. De er da gjerne bundet til subjektet i setningen. Substantiver som viser til noe vi har mer enn en av, f.eks. *hånd*, kan brukes i bestemt form uten at den er nevnt før, og uten at det er klart hvilken hånd man refererer til.⁷ Et dub-substantiv har da ubestemt form.⁸

(37) Ola har en skade i hånden

(38) Ola har en skade i retina

Er bestemt form (u)mulig?

Utgangspunktet for dette arbeidet var skandinaviske grammatikkers korte omtaler av at noen lærde substantiver ikke tar bestemt form, eller de tar det motvillig, eller de kan klare seg uten (Hansen 1967: 185,

7. Det samme gjelder substantiver som betegner ting i “det personlige domenet”, f.eks. *batt, veske, sofa, bil*, se Bally (1996). De kan sees som en utvidelse av gruppen av kroppsdelssubstantiver.
8. Et annet tilfelle av at de aktuelle substantivene kan ha bestemt form uten å vise til noe som er unikt eller kjent fra konteksten, ser vi i setninger som (i)–(ii) (basert på engelske setninger i Barker 2005), hvor det er argumentet til de relasjonelle nomenene *finger* og *hjørne* som gjør bestemtheten mulig.
 - (i) Babyen grep rundt fingeren til kirurgen
 - (ii) Jeg håper kafeen ligger på hjørnet av et trafikkert kryss

Faarlund et al 1997: 298, Teleman et al. 1999: 98). Hansen 1967: 185 sier at det er en “modvilje” mot bestemt form “især i dannede kredse” (sic). Faarlund et al. 1997 sier at ubestemt form “ofte” blir brukt. Bare Teleman et al. 1999: 98 sier at bestemt form kan være ugrammatisk, men nevner bare tre eksempler (*preses*, *primus* og *dekanus*).

Det kan også nevnes at ordbøker differensierer mellom lærde kroppsdelssubstantiver når det gjelder bøyning. For eksempel angir *Norsk ordbok* (ordnett.no) regulær bøyning for *aorta*, *biceps*, *penis* og *prostata*, men ingen bøyning for *anus*, *glottis*, *larynks*, *rektum* og *retina*.⁹ Spørsmålet er da i hvilken grad dub-substantiver kan ta bestemt form.

De dub-substantivene som har en “motvilje” mot bestemt form, kunne fortjene et nærmere studium. Økonomi ser ut til å spille en rolle. Foran et possessiv er bestemt form uunngåelig, som i (39), men ellers vil vi kanskje foretrekke ubestemt form, som i (40).

(39) Legen undersøker prostataen hans

(40) Han har smerter i prostata / ?prostataen

Når man skal finne ut om dub-substantiver kan ha bestemt form, er kildene intuisjoner og korpus, med sine velkjente fordeler og ulemper. For noen av dub-substantivene har jeg regnet ut en ubestemthetsindikator på grunnlag av NoWaC-korpuset (med 700 millioner ord fra webtekster). Ubestemthetsindikatoren er prosenten av ubestemte entallsformer i forhold til det totale antallet entallsformer.¹⁰

Dub-substantiver er ikke noen enhetlig gruppe når det gjelder bruken av bestemt form. Tabellene 1–3 gir ubestemthetsindikatorer for noen av de dub-substantivene som har vært diskutert, og noen andre.¹¹ (Det er ikke tall for *apeks* eller *velum*, som også har andre bruksmåter, eller *palatum*, som ikke ble funnet.)

9. Personbetegnende substantiver ser ikke ut til å bli differensiert på samme måte – det må likevel nevnes at *Norsk ordbok*, i likhet med *Bokmålsordboka* oppfører *dekanen* (og ikke *dekanusen*) som bestemt form av *dekanus*.

10. For eksempel regnes ubestemthetsindikatoren ut slik for *hest*: Det er 32151 forekomster av ubestemt entall *hest*, og 25811 forekomster av bestemt entall *hesten*. Ubestemthetsindikatoren er da 55,5 %, for 32151 er 55,5 % av den totale mengden av entallsformer, 57962.

11. Hjemlige norske kroppsdelssubstantiver har relativt lave ubestemthetsindikatorer, f.eks. 24,6 % for *mage*, 21,9 % for *munn*, 22,2 % for *rumpe*, 25,4 % for *nese*, og 23,8 % for *rygg*. Dette må sees i sammenheng med det som er sagt om bestemthet over.

	Ubest.ind	N	Sammenlign	ubest.ind	N
basis	95.4	13745	grunnlag	71.2	74980
dekanus	99.6	506	dekan	86.9	2423
faktum	97.6	25546	sannhet	35.8	31326
maksimum	99.8	2405			
minimum	99.9	16068			
pensum	95	9477			
praksis	95.4	77160			
publikum	96.7	46630			
radius	88.6	1408			
sentrum	99.9	48300	bykjerne	14.5	677
status	94.8	39885			

Tabell 1.

	Ubest.ind.	N	Sammenlign	Ubest.ind	N
aktor	99	3033	dommer	55.7	30331
debitor	98.8	345	skyldner	36	743
dekanus	99.6	506			
kreditor	90.3	840	fordringshaver	51.6	128
preses	100	280	formann	83.9	8311
rektor	94.4	20028	diktator	32	2490
revisor	97.1	13271			
testator	100	64			

Tabell 2.

Tabellene viser at ubestemthetsindikatorerne varierer for dub-substantiver. Flere av dem har bestemt form oftere enn rent unntaksvis. Når bestemt form også høres akseptabelt ut, må bestemt form regnes som grammatisk f.eks. ved substantivene i (41)–(43).

(41) basis, faktum, praksis, radius, status

(42) kreditor, rektor

(43) biceps, penis

LÆRDE SUBSTANTIVER MED DEFINITT TOLKING I NORSK

	Ubest.ind	N	Sammenlign	Ubest.ind	N
anus	94.8	1068			
aorta	97	233	hovedpulsåre	26.2	183
biceps	92.2	890			
glottis	100	36	stemmespalte	0	4
hippocampus	98.4	184	hjerne	21.1	18534
larynks / larynx	100	51	strupehode	11.8	212
penis	85.6	6610	pikk	17.7	13755
prostata	96.5	790	blærehalskjertel	31.8	22
rektum	100	113	endetarm	20.4	763
retina	97.3	111			
uvula	100	9	drøvel	45.5	110

Tabell 3.

Et mer interessant spørsmål er om noen av dub-substantivene kan regnes som ugrammatiske i bestemt form. Jeg har snakket med enkelte språkbrukere som sier at de ikke ville regne bestemt form som uakseptabel for noen av dem. Men andre språkbrukere sier at noen av disse substantivene ikke har akseptable bestemte former, og det er også min egen intuisjon. Avgrensingen av denne gruppen vil variere mellom språkbrukere. Noen gode kandidater ser ut til å være substantivene i (44)–(46).

(44) maksimum, minimum, sentrum

(45) preses, dekanus

(46) apeks, glottis, larynks, palatum, uvula, velum

Vi ser altså at dub-substantiver har ulike muligheter for bestemt form – i alle fall for noen språkbrukere. Dette må angis leksikalsk for hvert enkelt substantiv.

Denne konklusjonen er ikke uten teoretiske implikasjoner. Innlånte substantiver i norsk tilpasser seg lett norsk bøyning, og det er klart at det finnes en uproblematisk bestemt form for det overveldende flertallet av norske substantiver, lærde eller ikke. Det har vært diskutert om det finnes arbitrære hull i distribusjonen av (“etterhengt”) bestemt artikkel i skandi-

navisk. Bakgrunnen for dette er en diskusjon om den grammatiske statusen til bestemt artikkel. Bestemt artikkel representerer en grammatikalisering av et determinativ som ble klitisert på substantivet (Faarlund 2009), og det har vært hevdet at den fortsatt er et klitikon i moderne skandinaviske (f.eks. Lahiri et al. 2005). Men det ser ut til å være en vanligere oppfatning at det er et bøyingsuffix, slik det også antas i den grammatiske tradisjonen. I senere år har det vært noe diskusjon om dette, med utgangspunkt i kriteriene for å skille klitika og affikser i Zwicky og Pullum (1983).

Ett av kriteriene i Zwicky og Pullum (1983) gjelder uregelmessigheter. Arbitrære hull i distribusjonen til et bundet element må angis i leksikon. Hvis det finnes slike hull, gir de et argument for at det bundne elementet er et affiks, for enkeltord kan ikke avgjøre om de kan ta et klitikon eller ikke. Korte diskusjoner av bestemt artikkel basert på kriteriene i Zwicky og Pullum (1983) finnes i Börjars (1998: 52–56), Mikkelsen (1998: 59–62, 135–38) og Faarlund (2009: 625–26). De antar alle at det finnes arbitrære hull i distribusjonen av bestemt artikkel, og gir noen eksempler fra henholdsvis svensk, dansk og norsk.¹² Men Börjars og Harries (2008) avviser denne konklusjonen, og sier at spørsmålet er mer komplisert enn en dikotomi mellom klitikon og affiks. Börjars og Harries (2008: 317) skriver:

... our conclusion is that these exceptions actually apply to an identifiable set of examples and hence do not exemplify arbitrariness. Other examples provided for Swedish and Danish refer to proper nouns or morphologically definable sets. Accordingly, we are not aware of any convincing examples of true arbitrariness in any Mainland Scandinavian languages of the kind that count as unambiguous evidence of the affix status of BOUND-DEF according to the criteria introduced by Zwicky & Pullum (1983).

12. Det finnes også andre argumenter for suffiksstatus. Et standardargument er uregelmessige bestemte former som *musset*, hvor den ubestemte formen *museum* er ulik stammen for bestemt form (f.eks. Börjars 1998: 55–56). Et annet argument kommer fra dialekter med to genus hvor felleskjønnsst substantiver tar *-en* eller *-a* i bestemt entall på en måte som ser ut til å være bestemt av bøyingsklasse, og ikke kongruens med substantivet (Lødrup 2011 a, 2011 b, Svenonius 2014, Rodina og Westergaard 2015). Det finnes også evidens fra småbarns språktilegnelse: bestemt artikkel tilegnes tidlig, mens genuskongruens tilegnes sent (Anderssen 2007). Det siste bidraget til den teoretiske diskusjonen om bestemt artikkel er Svenonius (2014), som ser den som et suffiks.

De substantivene som (for noen talere) ikke kan ta bestemt form, ser ut til å være akkurat den typen evidens som motsier konklusjonen over. De kan ikke henføres til “morphologically definable sets” (i motsetning til ubøyelige substantiver på *-ende* og *-en* som *pårørende* eller *søken*). De kan ikke defineres som substantiver som tillater definitttolking av ubestemt form, for mange slike substantiver tillater bestemt form. De er ikke “definable” ved at de har en fonologisk form som skiller dem fra hjemlige norske ord, for de aller fleste substantiver med en slik avstikkende form har vanlig bøyning.¹³

Ubøyelige substantiver?

Er dub-substantiver som mangler bestemt form, ubøyelige? For å finne ut det må bruken av flertall undersøkes. Jeg regnet ut en entallsindikator for noen substantiver i NoWaC-korpuset – prosenttallet for (ubestemte og bestemte) entallsformer av et substantiv i forhold til det totale antallet former. Det viser seg at dub-substantivene i (47)–(49) har entallsindikatorer på 99,5% eller mer – de fleste kroppsdelssubstantivene i (49) har 100%.

(47) basis, maksimum, minimum, status, pensum

(48) dekanus, preses

(49) anus, glottis, hippocampus, larynks, prostata, retina, uvula

Det er også høye entallsindikatorer for hjemlige substantiver for kroppsdelar som vi bare har en av, f.eks. er det 98,7 % for *nakke*, 97,3 % for *nese*, og 96,7 % for *munn*. At noen lærde kroppsdelssubstantiver har 100% entall i korpus, virker da kanskje mindre slående. Men det er et moment at kroppsdelssubstantiver (uansett opphav) ofte klarer seg med entallsformen. De brukes gjerne i entall når det semantiske argumentet deres står i flertall (Lødrup 2010), og får da en distributiv lesing.

13. Det finnes også andre substantiver som ikke tar bestemt form, som ikke kan ha definitttolking av ubestemt form, og som ikke tilhører “morphologically definable sets”. Eksempler er: *aftens*, *allemannseie*, *helgefri* (og andre sammensetninger med *-fri*, som *lørdagsfri*), *hjertenskjær*, *levnet* (og sammensetninger med *-levnet*, som *vellevnet*), *pyttipanne*, *stå*, *årsbeste*.

(50) De hadde smerter i nakken / larynks

Det er likevel en viktig forskjell mellom de hjemlige kroppsdelssubstantivene og de i (49): de hjemlige høres akseptable ut i flertall, f.eks. i setninger som (51)–(52).

(51) nesten alle wrestlere har noen sinnsyke nakker

<http://www.treningsforum.no/forum/index.php?topic=17291.10;wap2> 11.12.15

(52) Derfor har menn større neser

<http://www.vg.no/forbruker/helse/ny-undersoekelse-derfor-har-menn-stoerre-neser/a/10137149/> 11.12.15

Når både tall og intuisjoner tas med i betraktning, virker det rimelig å konkludere med at noen av dub-substantivene må regnes som ubøyelige, i alle fall for noen språkbrukere.¹⁴ Når dub-substantiver som ikke har bestemt form, heller ikke har flertall, gir dette et argument for suffiksstatusen til bestemt artikkel. Hvis bestemt artikkel var et klitikon, ville det vært et merkelig sammentreff at substantiver som ikke har flertallsformer, heller ikke kan være vert for klitikonet.

Konklusjon

For de fleste dub-substantiver er det det relasjonelle innholdet som gjør det mulig å ha definnitt tolking av ubestemt form. Å vise til at de aktuelle substantivene er lærde eller fremmede, forklarer ingenting. Noen dub-substantiver er hjemlige. De aller fleste lærde ord har ikke dub-substantivens spesielle grammatiske egenskaper. Og hvilke ord som føles som fremmede, vil variere mellom talere. For eksempel er ord som *larynks* eller *dekanus* på ingen måte fremmede for en som arbeider med språkvitenskap på et universitet.

Idiosynkratiske leksikalske egenskaper spiller en viktig rolle for dub-substantivenes grammatikk. Muligheten for definnitt tolking av ubestemt

14. Det er vanskelig å finne gode eksempler på dub-substantiver som tar bestemt form entall, men ingen flertallsformer, og på dub-substantiver som tar flertallsformer, men ikke bestemt form entall.

form må angis leksikalsk for hvert enkelt av dem. Alternativt kunne man tenke seg en regel som sier at definitt tolking av ubestemt form er mulig når en viss type relasjonelt innhold er kombinert med en avstikkende fonologisk form (i den grad dette begrepet kan operasjonaliseres). En slik regel kunne ha noe for seg for kroppsdelssubstantivene, selv om det er unntak som *hypofyse* og *kranium*. For andre grupper ville regelen ha unntak alle veier:

- *diktator* og andre personbetegnende substantiver som har avstikkende form og relasjonelt innhold, men ikke definitt tolking
- *instituttleder* og andre personbetegnende substantiver som har definitt tolking og relasjonelt innhold, men ikke avstikkende form
- *faktum*, som har definitt tolking og avstikkende form, men ikke relasjonelt innhold

Videre har vi sett at substantiver som tillater definitt tolking av ubestemt form, kan ha begrensninger når det gjelder bøyning. Noen har en ordinær bestemt form (f.eks. *penis*), mens andre ikke har det for alle talere (f.eks. *larynks*). Denne siste typen er gjerne ubøyelig. Det er neppe mulig å formulere regler for disse begrensningene i bøyning. Slike idiosynkratiske leksikalske begrensninger i muligheten for bestemt form bidrar til å styrke argumentasjonen for at bestemt artikkel i moderne norsk er et bøyings-suffiks, og ikke et klitikon.

Korpus

NoWaC (Norwegian Web as Corpus)

<http://www.hf.uio.no/iln/tjenester/kunnskap/sprak/korpus/skriftsprakskorpus/nowac/index.html>

Referanser

- Abbott, Barbara. 2004. "Definiteness and indefiniteness." I: *The Handbook of Pragmatics*, red. Laurence R. Horn og Gregory Ward, 122–50. Oxford: Blackwell.
- Anderssen, Merete. 2007. "The acquisition of compositional definiteness in Norwegian." *Nordlyd* 34: 252–75.
- Bally, Charles. [1926] 1996. "The expression of concepts of the personal domain and indivisibility in Indo-European languages." (Oversatt av

- Christine Beal og Hilary Chappell.) I: *The Grammar of Inalienability: A Typological Perspective on Body Part Terms and the Part- Whole Relation*, red. Hilary Chappell og William McGregor, 31–61. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Barker, Chris. 2005. “Possessive weak definites.” I: *Possessives and Beyond: Semantics and Syntax*, red. Ji-Yung Kim, Yury Lander og Barbara Partee, 89–113. Amherst, MA: GLSA Publications.
- . 2011. “Possessives and relational nouns.” I: *Semantics: An International Handbook of Natural Language Meaning, Volume II*, red. Klaus von Heusinger, Claudia Maienborn og Paul Portner, 1109–30. Berlin: de Gruyter.
- Bokmålsordboka, <http://ordbok.uib.no/>
- Börjars, Kersti. 1998. *Feature Distribution in Swedish Noun Phrases*. Oxford: Blackwell.
- Börjars, Kersti og Pauline Harries. 2008. “The clitic-affix distinction, historical change, and Scandinavian bound definiteness marking.” *Journal of Germanic Linguistics* 20: 289–350.
- Dahl, Östen, og Maria Koptjevskaja-Tamm. 2001. “Kinship in grammar.” I: *Dimensions of Possession*, red. Irène Baron, Michael Herslund og Finn Sørensen, 201–25. Philadelphia: John Benjamins.
- Dixon, R.M.W. 2010. *Basic Linguistic Theory. Volume 2: Grammatical topics*. Oxford: Oxford University Press.
- Fraurud, Kari. 1996. “Cognitive ontology and NP form.” I: *Reference and Referent Accessibility*, red. Thorstein Fretheim og Jeanette K. Gundel, 65–87. Amsterdam: John Benjamins.
- Faarlund, Jan Terje. 2009. “On the history of definiteness marking in Scandinavian.” *Journal of Linguistics* 45: 617–39.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Halmøy, Madeleine. 2010. *The Norwegian Nominal System: A Neo-Saussurean Perspective*. Doktoravhandling. Universitetet i Tromsø.
- Hansen, Aage. 1967. *Moderne dansk. Bind II*. København: Grafisk forlag.
- Johannessen, Janne Bondi, Marit Julien og Helge Lødrup. 2014. “Preposisjoner og eierskapsrelasjoner: Et menneskesentrert hierarki.” I: *Språk i Norge og nabolanda: Ny forskning om talespråk*, red. Janne Bondi Johannessen og Kristin Hagen, 65–97. Oslo: Novus.
- Julien, Marit. 2014. “Vokativar i norsk.” *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 32: 130–65.

- Lahiri, Aditi, Allison Wetterlin og Elisabet Jönsson-Steiner. 2005. "Lexical specification of tone in North Germanic." *Nordic Journal of Linguistics* 28: 61–96.
- Lyons, Christopher. 1999. *Definiteness*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lødrup, Helge. 2009. "Looking Possessor Raising in the mouth: Norwegian Possessor Raising with unergatives." I: *Proceedings of the LFG09 Conference*, red. Miriam Butt og Tracy Holloway King, 420–40. Stanford, CA: CSLI Publications.
- . 2010. "Implicit possessives and reflexive binding in Norwegian." *Transactions of the Philological Society* 108: 89–109.
- . 2011 a. "Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten?" *Maal og Minne* 2011: 120–36.
- . 2011 b. "Norwegian possessive pronouns: Phrases, words or suffixes?" I: *Proceedings of the LFG11 Conference*, red. Miriam Butt og Tracy Holloway King, 339–59. Stanford, CA: CSLI Publications.
- . 2014. "Split possession and the syntax of kinship nouns in Norwegian." *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 17: 35–57.
- Mikkelsen, Line Hove. 1998. Definiteness marking in Danish: A corpus-based study of the distribution of the pre- and postnominal definite articles. Upublisert masteroppgave, Aarhus Universitet.
- Norsk ordbok, ordnett.no
- Rodina, Yulia, og Marit Westergaard. 2015. "Grammatical gender in Norwegian: Language acquisition and language change." *Journal of Germanic Linguistics* 27: 145–87.
- Svenonius, Peter. 2014. "Declension class and the Norwegian definite suffix". Kommer i Vera Gribova og Stephanie S. Shih (red.), *The Morphosyntax-Phonology Connection: Locality and Directionality at the Interface*. Oxford: Oxford University Press.
- Teleman, Ulf, Staffan Hellberg, og Erik Andersson. 1999. *Svenska Akademiens Grammatik. Bind 2*. Stockholm: Norstedts.
- Vergnaud, Jean-Roger og Maria Luisa Zubizarreta. 1992. "The definite determiner and the inalienable construction in French and English." *Linguistic Inquiry* 23: 595–652.
- Western, August. 1921. *Norsk riksmåls-grammatikk*. Kristiania: Aschehoug
- Zwicky, Arnold M. og Geoffrey K. Pullum. 1983. "Cliticization vs. inflection: English *n't*." *Language* 59: 502–13.

Abstract

Some Norwegian nouns that are borrowed from Latin or Greek, such as *dekanus* 'dean', *sentrum* 'centre' and *larynks* 'larynx', allow a definite interpretation of the indefinite form. Their indefinite form can be used in contexts where other nouns must have the definite form. Most of these nouns are relational. They have an argument position that can be anchored pragmatically in the linguistic or non-linguistic context. Two central groups are nouns denoting persons and nouns denoting body parts. Similarities and differences between these groups are discussed. There are many complications and idiosyncracies in the grammar of these nouns. Especially interesting is the fact that they vary with respect to their potential for a definite form. Some of them have a definite form (e.g. *revisor* 'accountant'), some only reluctantly (e.g. *prostata* 'prostate'), and some lack a definite form, at least for many speakers (e.g. *dekanus* 'dean' and *larynks* 'larynx'). This fact has theoretical consequences for our understanding of the grammatical status of the bound definite article.

Helge Lødrup
Universitetet i Oslo
Institutt for lingvistiske og nordiske studier
Postboks 1102 Blindern
NO-0317 Oslo
helge.lodrup@iln.uio.no

Kaos eller system?

Om forholdet mellom sosiale strukturer og individuelle språklige variasjonsmønstre i industristedet Sauda

Av Randi Neteland

Ensidige industristeder har en rekke fellestrekk, men også lokale sosiale strukturer som er unike for hvert enkelt sted. I denne artikkelen presenteres en empirisk undersøkelse av sammenhenger mellom språklig variasjon på individnivå og de sosiale strukturene i industristedet Sauda. Analysen av undersøkelsen viser at fabrikken ikke bare er sentral som katalysator for befolkningsøkning og påfølgende talemålsendringer, men også en relevant sosial struktur i det nye industrisamfunnet. De unike sosiale strukturene på stedet setter betingelser for den språklige interaksjonen mellom ulike innbyggergrupper, og setter dermed også betingelser for hvordan spredningen av talemålsendringer foregår.*

1 Innledning

Sauda er et vestnorsk industristed som hadde stor befolkningsøkning i forbindelse med industrialiseringen for hundre år siden. Det er utvilsomt slik at disse store sosiale omveltingene førte til en rekke endringer i talemålet på samfunnsnivå (Neteland 2014a). Dette endringsmønsteret samsvarer med en rekke undersøkelser av industristedtalemål og koinéer (se f.eks. forskningsoversikt i Kerswill og Trudgill 2005). Når det kommer til å skildre sammenhenger mellom endringer på samfunnsnivå og individers språkbruk, er imidlertid forskningen sprikende. Noen resultater viser at individenes språkbruk i koinéformingssituasjoner varierer uav-

* Dette er en omarbeidet versjon av en artikkel som inngår i ph.d.-avhandlingen min (Neteland 2014b). Jeg vil takke vurderingskomitéen og den anonyme fagfellen for konstruktive og nyttige kommentarer.

hengig av sosiale strukturer (jf. Trudgill 2004), mens andre viser at samfunnsstrukturene på industristedene har stor påvirkning på enkelt-individenes språkbruk (jf. Solheim 2006). I denne artikkelen vektlegger jeg disse sammenhengene mellom individ og samfunn, fordi jeg mener det er et sentralt punkt for forståelsen vår av hvordan talemåsendringer oppstår og foregår. Problemstillingen som drøftes i denne artikkelen, er derfor: *Hvilken innvirkning har sosiale strukturer i industrisamfunnet Sauda på individuelle språklige variasjonsmønstre?*

Artikkelen baserer seg teoretisk på en såkalt 'invisible-hand' forklaring på forholdet mellom individuelle handlinger og effekter på kollektivt nivå (Keller 1989: 118). Samfunnsstrukturene blir opprettholdt eller endret som en uintendert følge av de individuelt motiverte handlingene til innbyggerne.¹ På samme måte blir det kollektive talemålet enten bevart eller endret som en uintendert følge av individenes talemålsbruk (Mufwene 2001: 18). I dette teoretiske perspektivet skjer altså ikke talemåsendringer som en konsekvens av at alle språkbrukerne har gjort samme bevisste valg (f.eks. om å bruke en viss språklig variant), men som en konsekvens av ulike språkbruk som er individuelt motivert.

Jeg har valgt å bruke en induktiv metode i den empiriske undersøkelsen, der jeg grupperer sammen individer med samme språkbruksmønstre og så undersøker om det er noen sosiale karakteristika som skiller denne gruppen fra de andre språkbrukerne. Dette står i kontrast til den mest utbredte undersøkelsesmetoden av sammenhenger mellom sosial struktur og språkbruk, der man deler informantene inn i forhåndsdefinerte grupper og så undersøker om språkbruken varierer mellom disse gruppene (for eksempel Labovs inndeling av informantene i grupper etter en sosioøkonomisk indeks, se Labov 1972: 112ff.). En induktiv metode vil kunne ta bedre høyde for at individenes språkbruk kan være individuelt motivert og avhengig av ulike sosiale forhold på lokalt nivå.

Jeg bruker samlebegrepene 'samfunnsstruktur' og 'sosial struktur' for de ulike sosiale faktorene som kan brukes for å beskrive forholdet mellom individene i industrisamfunnene (se del 1.2). De språklige variablene som omtales i artikkelen, er variabler der den nye varianten kan kalles 'ikke-lokal' fordi den verken er brukt i regionen eller kan tolkes

1. For eksempel kan det være mange individer som velger å reise til Sauda for å få jobb. Dette er en individuelt motivert og intendert handling som, fordi mange tenker likt, fører til en uintendert sosial endring på kollektivt nivå der Sauda både får flere innbyggere enn før og en større andel innbyggere i arbeidsfør alder enn før.

som et resultat av en grammatisk forenkling (Neteland 2014a) (se del 1.3). Jeg anser informanter som bruker mange av disse ikke-lokale variantene, som spesielt interessante (se del 1.1).

Videre i denne innledningen vil jeg gjøre kort rede for koinéforming på norske industristeder og begrunne undersøkelsesmetoden (del 1.1). Så vil jeg beskrive hvilke sosiale strukturer jeg anser som relevante for undersøkelsen (del 1.2). Deretter beskriver jeg de språklige variablene som er undersøkt i denne artikkelen (del 1.3).

1.1 Variasjonsmønstre i koinéforming på norske industristeder

De fleste norske industristeder har hatt høy grad av innflytting i en avgrenset periode, og som en følge av dette kan norske industristedtalemål gjerne kalles 'koinéer' (Neteland 2013: 79). Koinéformingsprosessen består blant annet av en rekke forenklings- og utjevningsprosesser (Trudgill 1986: 96). Ser vi på individene i samfunnet, gir disse prosessene stor grad av inter- og intraindividuell variasjon (Trudgill 1986: 96). Norske industristedtalemål er kjennetegnet av at det er høy grad av inter- og intraindividuell variasjon på fonologisk, morfologisk og leksikalsk nivå (Trudgill 1986: 95–106, Kerswill 1994: 224). Variantene som er involvert i variasjonen, er som oftest den pre-industrielle varianten som veksler med varianter som er brukt i a) den omkringliggende regionen, b) regionsentrumsmålet og/eller c) talt riksmål² (Neteland 2014a: 54ff., Solheim 2006: 160).

2. Begrepet 'talt riksmål' er brukt i denne artikkelen om det felles talemålet som ble brukt i offisielle sammenhenger og som fungerte som morsmål for noen (spesielt med høyere utdanning, bosatt i byer). Andre betegnelser for det samme er: 'den dannede/utvungne dagligtale' (jf. Amund B. Larsen om flere bymål, f.eks. Larsen 1907, Larsen og Stoltz 1912), 'rikstalemål' eller 'bokmål' (Papazian 2012) og 'lokalt (talt) riksmål' (Nesse 2008: 51–54). Riksmålsvarieteter i norske byer kan betegnes som lokale fordi de er morfologisk og leksikalsk svært like, men fonologisk ulike fra sted til sted (jf. Sandøy 2009: 38). Det bør også bemerkes at perioden mellom første og andre verdenskrig er kalt for "glanstida for norsk riksmål" (Jahr 2007: 94), sannsynligvis fordi normene var slik at man skulle bruke talt riksmål i mange språkbruks-situasjoner. Etter denne perioden, og særlig etter den såkalte 'dialektbølgen' på 1970-tallet (Jahr 2007: 94), har det talte riksmålet blitt en utdøende varietet i mange byer (jf. Nesse 2008: 54–56). Noen talemålsforskere mener imidlertid at rikstalemålet i dag er endret, men fremdeles brukes, og at det filtreres gjennom og spres ut fra regionsentrumene i landet (jf. Papazian 2012, Mæhlum 2009: 19). Jeg er kritisk til denne tolkingen, av grunner jeg ikke har plass til å komme inn på i denne artikkelen (se imidlertid Neteland 2014a: 55ff.). I denne teksten bruker jeg begrepet 'talt riksmål' om en historisk talemålsvarietet som hadde standardtalemålsfunksjoner i etableringsfasen av industristedene og (i hvert fall) fram til andre verdenskrig.

Generelt er det slik at den språklige variasjonen er størst i generasjonen som vokser opp i innflyttingsperioden eller like etter (Kerswill og Trudgill 2005: 200, 211). Disse barna skal lære seg å snakke i et språksamfunn uten en felles observerbar talemålsnorm, og mange forskere mener derfor at foreldrenes talemål da får større innvirkning på barnas talemål enn hos for eksempel innflytterfamilier på steder med stabile talemålsnormer (jf. Omdal (1979: 75) om danningen av høyangermålet, Trudgill m.fl. (2000: 305) om koinéforming på New Zealand og Mæhlum (1992) om ulike strategier blant barn som vokser opp på Svalbard).³ Variasjonen avtar deretter gradvis inntil industristedtalemålet er blitt omtrent like enhetlig som andre (tettsteds) dialekter (Kerswill og Trudgill 2005: 200, Omdal 1979: 75). Denne såkalte fokuserings- eller stabiliseringsprosessen foregår i løpet av en eller flere etterfølgende generasjoner, i ulikt tempo fra sted til sted (Kerswill og Trudgill 2005: 217–219).

Tempoet på denne fokuseringsprosessen avhenger i første rekke av hvor store forskjellene er mellom talemålene som er involvert i koinéformingsprosessen (Kerswill 2002: 695). Dessuten blir tempoet ulikt fordi samfunnsmessige faktorer (f.eks. integrering av innflyttere, sosial lagdeling eller nye bølger med innflytting) virker inn på mulighetene for språklig interaksjon mellom innbyggerne (og da spesielt barn), og dermed på mulighetene for at fokuseringsprosesser kan foregå (Kerswill 2002: 695). Helheten av alle variantene som finnes brukt i et samfunn, kalles 'språkpoten' (Neteland 2013: 84). Men fra individets perspektiv kan det hende at bare deler av samfunns-språkpoten blir oppfattet, på grunn av større grad av språklig interaksjon med noen grupper individer enn med andre. For eksempel vil ikke individet oppfatte de variantene som eldre informanter bidrar med til språkpoten, hvis individet mangler kontakt med eldre på stedet (for eksempel besteforeldre). Selv om disse variantene kan ha forholdsvis høy frekvens på samfunnsnivå, vil variantene være lavfrekvente for dette individet.

I denne artikkelen vektlegges språklige variabler som veksler mellom en pre-industriell variant og en ny variant som ikke hører hjemme i bygde-

3. Stabiliteten i talemålsnormene er her ment som en relativ størrelse, der talemålsnormene i norske byer og tettsteder med normal folkevekst oppfattes som stabile, mens talemålsnormene på steder med høy grad av innflytting over kort tid oppfattes som ikke observerbare (og kanskje heller ikke eksisterende) på det tidspunktet den første generasjonen etter industrialiseringen vokser opp.

mål eller bymål i regionen – og som heller ikke kan sees som en grammatisk forenkling. Jeg bruker ‘ikke-lokale varianter’ som en felles betegnelse på disse nye variantene (se oversikt over variabler i del 1.3). Spredningen av disse variantene er interessant fordi den verken kan forklares med et majoritetsbruker-prinsipp (lokal utjevning), eller med at regionsentrumets talemål spres til bygder og byer i regionen (regional utjevning).⁴ Det må derfor være andre sosiale mekanismer som styrer bruk og spredning av slike ikke-lokale varianter. I denne artikkelen undersøker jeg derfor hvordan individenes bruk av disse variablene korrelerer med sosiale strukturer som er aktuelle på industristeder (se del 1.2). Jeg undersøker både likheter i de sosiale karakteristika for informanter som bruker ikke-lokale varianter, og samvariasjon i bruken av ikke-lokale varianter.

Individer som bruker mye av nye, innkommende varianter, vil i mange tilfeller være språklige trendsetterne eller såkalte ‘early adopters’ (Milroy 1993: 226). Disse språkbrukerne tar opp nye varianter (språklige innovasjoner) og sprer dem til andre individer eller grupper i samfunnet (Milroy 1993: 226). På et industristed brukes mange ulike varianter i innflyttingsperioden i tillegg til variantene i det pre-industrielle talemålet. Variantene som trendsetterne tar opp og sprer, er ikke nødvendigvis språklige innovasjoner, men de er nye varianter sammenliknet med det pre-industrielle talemålet. Disse språkbrukerne er tidlig ute i forhold til andre i sin aldersgruppe med å bruke varianter som senere får gjennomslag i språksamfunnet. På industristedene finner vi dessuten språklige varianter som brukes av noen innbyggere i en generasjon eller to etter industrialiseringen, for så å forsvinne ut av bruk igjen. I slike tilfeller blir individene som tok opp disse nye variantene, ikke trendsetterne, men innbyggere med en språkbruk som avviker fra resten av språksamfunnets språkbruk.

I denne sammenheng er det viktig å fremheve at å bruke varianter som er nye i talemålet, ikke er en intensjonell handling som for eksempel er motivert av et forsøk på å bli en språklig trendsetter. Barnet vokser opp og tilegner seg talemålet på stedet. I denne prosessen kan individet komme til å bruke mange nye varianter på grunn av sine “valg” av varianter fra språkpotten. Disse ikke-intensjonelle valgene er nært

4. Se Neteland (2014a) for en utprøving og drøfting av disse to forklaringsmodellene på de samme variablene.

knyttet til frekvens, slik at varianter som er frekvente i individets språklige omgivelser, mest sannsynlig vil bli valgt.⁵ Det kan for eksempel medføre at barn som vokser opp i sosiale omgivelser der det er mange innflyttere, vil oppfatte andre varianter som frekvente, enn barn som vokser opp i omgivelser der det er mange lokale innbyggere (fordi de er eksponert for ulike deler av samfunns-språkpoten). Barn som vokser opp i innflyttertette deler av samfunnet, kan derfor komme til å bruke andre varianter enn andre innbyggere, hvis ikke innflytterne er integrert med andre grupper i samfunnet. De sosiale strukturene på industristedene kan være avgjørende for hvordan innføring av nye varianter foregår, og sette betingelser for hvordan en eventuell spredning av de nye variantene foregår.

1.2 Sosiale strukturer i Sauda

I denne artikkelen bruker jeg, som tidligere nevnt, en induktiv metode der informantene grupperes sammen etter talemålsbruken sin, og deretter undersøker jeg om det er noen sosiale karakteristika som kjennetegner de ulike gruppene. Som bakgrunn for dette bruker jeg informasjon om informantene som ble samlet inn i forbindelse med intervjuene. Denne bakgrunnsinformasjonen kan oppsummeres med følgende tabell:

Sosiale karakteristika	Verdier
<i>Alder</i>	Født mellom 1896 og 1994
<i>Kjønn</i>	Kvinne, mann
<i>Utdanningsnivå</i>	Grunnskole, videregående skole (yrkesfag), videregående skole, høyskole el. tilsv. (3-årig), høyskole el. tilsv. (5-årig)
<i>Yrke</i> ⁶	Individuelle verdier (se nedenfor)
<i>Foreldres talemål</i>	2 foreldre fra Sauda, 1 forelder fra Sauda, 0 foreldre fra Sauda
<i>Bydel</i>	Bydel individet har vokst opp i (se figur 2)

Tabell 1: Oversikt over sosiale variabler

Informasjonen om hvert enkelt individs sosiale karakteristika brukes i den kvalitative vurderingen av sosiale fellestrekk for informanter som grupperer seg sammen med lik talemålsbruk. I den følgende jgen-

5. "Valgene" kan også være intensjonelle, og er da ofte knyttet til sosiale språkbruksnormer som sosiale forventninger om bruk av talt riksmål i bestemte talesituasjoner. En kan også argumentere for at valgene av frekvente varianter er intensjonelle, der intensjonen er å snakke som de andre (Keller 1989: 122).

nomgangen vil jeg redegjøre for de sosiale strukturene i Sauda og dette vil vise relevansen av de sosiale karakteristikaene som er vektlagt på individnivået (tabell 1). ‘Sosial struktur’ og ‘samfunnsstruktur’ er brukt som et samlebegrep for de ulike sosiale karakteristikaene som kjennetegner et samfunn, for eksempel alderssammensetningen, fordelingen mellom kvinner og menn, andelen innbyggere med ulike utdanningsnivå, yrkes-sammensetningen, andelen innflyttere og bostedsmønstrene på stedet. Jeg har lagt særlig vekt på å beskrive de komplekse forholdene mellom sosial lagdeling, bosted og arbeider-/innflyttermiljø som en finner i industristeder som Sauda.

1.2.1 Befolkningsøkning og kjønnsfordeling

Industristedet Sauda er et ensidig industristed (Myklebost 1960: 319). De norske industristedene som ble etablert på starten av 1900-tallet, har gjennomgått en rekke endringer de siste hundre årene. Endringene er først og fremst knyttet til oppbygging (og senere nedbygging) av industriarbeidsplasser, noe som har medført store svingninger i innbyggertallene på stedene. Da industristedene ble etablert, kom en stor mengde innflyttere til stedet i løpet av kort tid. Befolkningen ble gjerne fordoblet i løpet av en tiårsperiode (Neteland og Bugge 2015: 307–308). Befolkningskurven for Sauda viser vekst fram til 1960-tallet, men etter det har innbyggertallene sunket, i likhet med de fleste ensidige industristeder.⁶

Indirekte har endringene i arbeidslivet medført endringer i de sosiale strukturene i samfunnene. Innflyttingen medførte at det ble en stor andel *arbeidsføre* innbyggere i industristedene, større enn på andre tettsteder. Fordi de fleste industriarbeidsplassene var forbeholdt menn, ble det gjerne en skjev kjønnsfordeling i perioder med en større andel menn enn kvinner. For eksempel ble det registrert 2441 menn og bare 2016 kvinner i Sauda i folketellingen i 1930 (Det Statistiske Centralbyrå 1932: 44). Kjønnsvariabelen er derfor relevant i Sauda, selv om den ikke har vært særlig vektlagt i tidligere talemålsforskning om norske industristeder (jf. Solheim 2006, Bjørkum 1968, Sandve 1976).

1.2.2 Yrkesstruktur

Sosiologisk forskning om industrisamfunn framhever gjerne at det var

6. Sauda hadde befolkningstopp med 6283 innbyggere i 1962, mens det bare var 4760 innbyggere i 2014 (www.ssb.no/statistikkbanken).

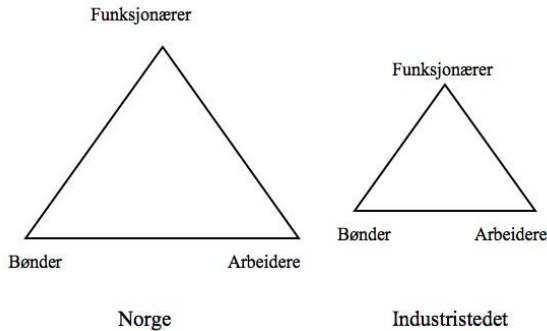
et sosialt skille (og konflikt) mellom arbeidere og funksjonærer (jf. Lysgaard 1985). Det samme gjør historiske framstillinger av industrisamfunn, for eksempel fra bydelen Åbøbyen i Sauda (jf. Utter 2010). Det var også mange sosiale skiller mellom arbeidere og bønder, blant annet fordi bøndene er selvstendig næringsdrivende (Lorås 2007, Rovde 2000). “Det var (og er) forskjeller på livsformen til en lønnsarbeider, til en som var i en karrierelivsform (eksempelvis en akademiker), og en som var sjølstendig arbeidende” (Kjeldstadli 2005: 142). Disse sosiale skillene på industristedene kan framstilles som en trekant med tre sosiale grupper (bønder, arbeidere og funksjonærer) som står i konflikt med hverandre:

Slik dannet “den norske trekanten” seg på disse stedene. Tre klasser med ulike interesser, livsformer og miljøer ble brakt sammen og brakte sammen. [...] Bøndene mislikte både storindustri og arbeidere. Ledelse og funksjonærer var hevet over bønder og arbeidsfolk. Arbeidere mislikte både kapitalistvennlige og målvennlige. (Kjeldstadli 1994: 45)

Historikeren Kjeldstadli bruker oppbyggingen av industristedene som eksempel på historiske endringer i Norge i perioden 1905–1935, og ‘den norske trekanten’ framstilles ikke bare som en modell som beskriver sosiale forhold på industristedene, men som en generell konfliktmodell for det norske samfunnet i perioden (Kjeldstadli 1994: 45). I industrisamfunnene ser det ut til at konfliktaksen mellom arbeidere og funksjonærer var aktuell også etter andre verdenskrig, for eksempel ble dette skillet oppfattet som relevant for innbyggerne i Sauda til langt ut på 70-tallet (Utter 2010: 96).

Ifølge Kjeldstadli representerer de prototypiske hjørnene i trekanten tre ulike livsformer, og en kan finne en rekke konkrete eksempler på at dette ikke bare gjelder arbeidslivet, men at også individenes fritid og familieliv var knyttet til ett av disse hjørnene.⁷ For eksempel var det to nasjonale idrettsforeninger i mellomkrigstida (arbeideridrettsforeningen AIL og det borgerlige Landsforbundet), og mange steder, for eksempel i Sauda, var det derfor to lokale idrettslag (Fløgstad 1990: 111).

7. Jeg vil presisere at trekantene er metaforiske og hjørnene er, på alle nivåer, betegnet av en *prototypisk* yrkesgruppe (‘funksjonærer’, ‘bønder’ og ‘arbeidere’). I trekanten ‘industristedet’ kan for eksempel ‘funksjonærer’ stå både for lærere, butikkeiere og funksjonærer på fabrikken.

Figur 1: Den norske trekanten på nasjonalt og lokalt nivå (basert på Kjeldstadlis skriftlige framstilling (1994: 45)).

Arbeiderne og funksjonærene hadde også gjerne hver sine forsamlingslokaler. I Sauda het de *Folkets hus* (arbeidere) og *Sauda klubb* (funksjonærer). Foreninger som var dominert av bønder, var ulike misjonsforeninger og *Noregs Ungdomslag*, med sine forsamlingslokaler og ungdomshus (Øverland 2001: 89f.). Dette viser at modellen kan brukes som en inndeling av hele samfunnet, ikke bare arbeidstakere. Nære sosiale enheter, som kjernefamilien, kan grupperes sammen. I denne artikkelen bruker jeg for eksempel begrepet 'arbeidermiljø' for å signalisere at individer ikke trenger å være arbeidere selv for å plasseres i kategorien 'arbeider', de kan også ha direkte tilknytning til denne gruppen gjennom et nært familiemedlems arbeid eller eget tidligere arbeid (pensjonister).

Jeg vurderer 'den norske trekanten' som en god modell for å beskrive den sosiale lagdelingen og konfliktaksene i industrisamfunnene de siste hundre årene, og bruker den videre i artikkelen. Jeg vil likevel påpeke noen begrensninger ved modellen.⁸ En begrensning er at modellen kanskje ikke er like relevant for informanter vokst opp etter 1970-tallet. Jeg bruker likevel modellen, siden flesteparten av informantene er født

8. Jeg vurderer det slik at andre inndelingsmåter har større begrensninger. For eksempel vil en marxistisk inndeling i tre klasser (jf. Gabrielsen 1984: 56–58) plassere funksjonærer og bønder i samme gruppe, noe som skjuler store forskjeller i utdanningsnivå og livsform, samt skjuler konflikten mellom opprinnelige innbyggere og innflyttere. En inndeling etter om informantene har arbeid i primær-, sekundær- og tertiærnærings, er også problematisk fordi inndelingsmetoden ikke passer på dagens arbeidsmarked (Andersen m.fl. 2004: 600).

tidligere. En annen begrensning er at modellen, som alle andre modeller av sosial lagdeling, skjuler forskjeller innad i gruppene. For eksempel er gruppen 'arbeidere' en svært heterogen gruppe. "Arbeiderklassen var i utgangspunktet ingen enhetlig klasse – det var skiller mellom kjønn, etter alder (fagarbeider og læregutt), etter kvalifikasjoner (ufaglært, spesialarbeider, fagarbeider), by og land osv." (Kjeldstadli 2005: 143).

I analysen av talemålsbruk i Sauda er det den lokale trekanten som er mest relevant, men den forholder seg selvsagt til sosiale faktorer og talemålsbruk i den største, nasjonale trekanten. I drøftingen plasserer jeg språkbrukerne i trekanten ut fra en vurdering av deres nåværende og tidligere *yrke* (eller nært familiemedlems yrke) og *utdanningsnivå*. Man må ta høyde for at det finnes tilfeller der det ikke er samsvar mellom yrke og utdanning (for eksempel hvis en informant har fått en lederstilling ved å ha jobbet seg oppover i systemet og ikke har utdanningsnivået stillingen vanligvis krever). Sosiolingvisten Eva Sundgren sammenliknet språkbruk i grupper der informantene var delt inn etter sine yrkers utdanningskrav med grupper der de var delt inn etter sin faktiske utdanning, og fant at variasjonsbredden mellom gruppene var størst med inndelingen etter faktisk utdanning (Sundgren 2004: 155). Dette kan man forstå som at det ikke er selve yrket eller yrkesutøvelsen, men hvilken utdanning man har tatt, som best forklarer språkbruk på individnivå. Med min induktive metode vil jeg ikke utelukke noen av delene, og vurderer både informantenes yrke og faktiske utdanning som relevant.

1.2.3 Integrering av innflyttere

Den store innflyttingen til industristedene skapte konflikter mellom de opprinnelige innbyggerne og innflytterne. Det sosiologiske forskningsprosjektet om årdalssamfunnet, *Årdalsprosjektet*, avdekket blant annet at innflytterne var sosialt isolerte fra de opprinnelige innbyggerne. Årdøler var sammen med andre årdøler (78 % av omgangskretsen) og innflyttere var sammen med andre innflyttere (83 % av omgangskretsen) (Schieffloe 1975: 242).⁹ Det er ikke urimelig å anta at dette kan ha vært tilfellet også i andre industristeder. Historikeren Harald Utter har studert hverdags-

9. *Årdalsprosjektet* var ledet av sosiologen Sverre Lysgaard ved Universitetet i Oslo. Deler av forskningsprosjektet, blant annet det som refereres til i teksten, var basert på en omfattende spørreundersøkelse der omkring 450 av innbyggerne i Årdal deltok.

og arbeidsliv i bydelen Åbøbyen i Sauda (2010). Ut fra denne studien ser det ut til at de fleste innbyggerne i bydelen var innflyttere (og senere barn av innflyttere), og at innbyggerne i denne bydelen hadde mest med hverandre å gjøre (Utter 2010: 221).

Konflikten mellom opprinnelige innbyggere og innflytterne i industrisamfunnene er mindre framtrødende og mindre omtalt enn konflikten mellom arbeidere og funksjonærer. Årsaken til dette er antakeligvis at opprinnelige innbyggere var den tapende part som måtte akseptere “den nye tida” i form av fabrikker, byutbygging og innflyttere. Jeg bruker både informantenes *bydelstilhørighet* (se nedenfor) og deres *foreldres talemål* til å avgjøre om informantene kan anses som del av et innflyttermiljø eller del av miljøet rundt de opprinnelige innbyggerne. Foreldrenes talemål kan også ha en mer direkte innvirkning på barnas talemål i koinéformingsprosessen (jf. del 1.1).

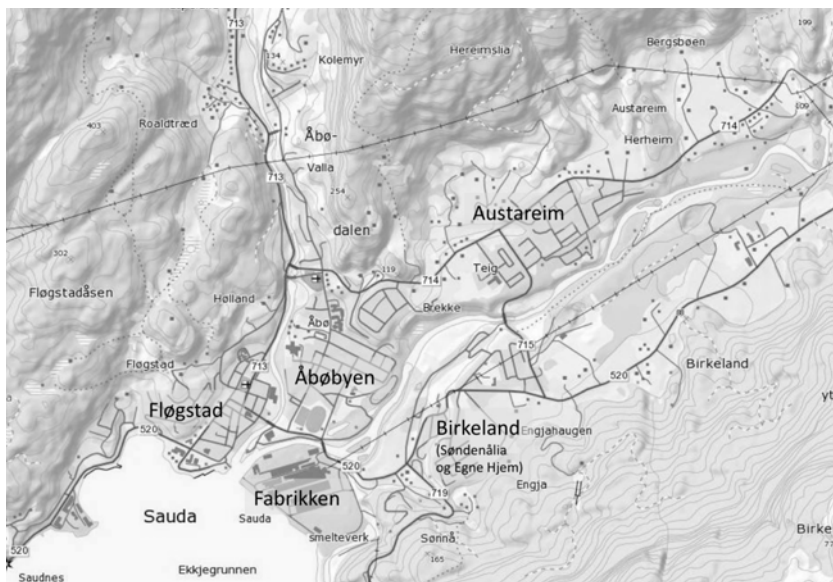
1.2.4 Boligstruktur

Fordi industristedene ble bygget opp på så kort tid, og fordi bedriftene i mange tilfeller ble pålagt å bygge husrom til arbeidstakerne sine, fikk den sosiale lagdelingen i samfunnet konkrete fysiske uttrykk i boligmassen på mange av industristedene. De fysiske forskjellene, for eksempel på boligstandard og -plassering, ble et synlig tegn på maktforhold og sosiale forskjeller mellom innbyggerne i industristedene (Solheim 2006: 16, 47, Utter 2010: 93). I Høyanger var det, i hvert fall i en periode, også sammenhenger mellom bydel, sosial status og talemål: I Villabyen, bydelen befolket av “det øvre sosiale sjiktet”, brukte innbyggerne lenge “eit standardnært søraustnorsk talemål” (Solheim 2006: 16, 22).

I Sauda var fabrikken (*Sauda smelteverk*) konsesjonspålagt å bygge boliger til sine ansatte. Dette gjorde de i sentrum av Sauda i bydelen som kalles Åbøbyen (se figur 2). Husbyggingen startet i 1916, og husene var fabrikkede fram til 1979, da de ble solgt enkeltvis til private (Utter 2010: 69, 395). Både arbeidere, funksjonærer og bedriftsledelsen bodde i denne bydelen. Fabrikkeide boliger innebar at et av familiemedlemmene (som regel far), i alle de 250–300 husstandene i bydelen, arbeidet på fabrikken (Utter 2010: 76). I tillegg til denne fabrikkede bydelen er det to andre boligfelt i Sauda som er dominert av arbeidere: Boligfeltet Søndenaia, der kraftselskapet (*Saudefaldene*) delte ut tomter til sine ansatte, og boligfeltet Egne Hjem, der arbeidere fikk bygge sine egne boliger (fra

1937) “ved hjelp av betydelig økonomisk støtte fra smelteverket” (Utter 2010: 86).¹⁰

Det er altså sammenheng mellom de sosiale gruppene i ‘den norske trekanten’ og bosted i Sauda: Søndenålia og Egne Hjem var typiske arbeider-boområder, mens Åbøbyen var en sosialt inndelt bydel der arbeidere bodde nærmest fabrikk og funksjonærer lengre unna. De andre delene av Sauda sentrum var mer blandet når det gjelder sosiale grupper: Her bodde både arbeidere, funksjonærer og bønder, mens bøndene dominerte utenfor sentrum (Utter 2010: 86).

Figur 2: Bydeler i Sauda. (Kart hentet fra www.temakart-rogaland.no, tilpasset artikkelen.)

10. Fabrikken *Sauda smelteverk* og kraftselskapet *Saudefaldene* var for øvrig nært forbundet både når det gjelder økonomi og arbeidskraft. Fabrikkeierne eide og drev også kraftselskapet, og arbeidere fra vannkraftverket kunne bytte arbeid til fabrikk og motsatt. I tillegg var det slik i oppbyggingsperioden at mange av de første innflytterne først deltok i oppbyggingen av kraftverket, deretter i oppbyggingen av fabrikk, før de til sist gikk over til ordinært arbeid på fabrikk (Fløgstad 1990: 87).

1.3 Språklige variabler

De språklige variablene som er valgt ut som fokuspunkter i denne artikkelen, er som nevnt variabler med 'ikke-lokale varianter'. Disse ikke-lokale variantene hører verken hjemme i bygdemål eller bymål i regionen. De kan heller ikke sees som en grammatisk forenkling. De fem språklige variablene som omtales i denne artikkelen, er valgt ut fordi det tidligere er dokumentert bruk av slike ikke-lokale varianter i Sauda (Neteland 2014a: 24).¹¹

Variablene som presenteres fra saudamaterialet, er endelse i hunkjønnssubstantiv i bestemt form entall (M7: solå), endelse i hankjønnssubstantiv i bestemt form flertall (M9: hestadn), personlig pronomen, første person flertall, subjektsform (L3: me), personlig pronomen, første person entall, subjektsform (L1: eg-trykksterk og L2: eg-trykksvak) og nektingsadverbet (L4: ikkje).¹² Det er ikke leksikalske føringer på variasjonen i de to morfologiske variablene (jf. Neteland 2014b).¹³ Tabell 2 nedenfor er en oversikt over de språklige variablene og variantene som er dokumentert brukt i Sauda.

Variabler	Pre-industriell variant	Ikke-lokal variant
M7: solå	/ɔ/	/a/ og /en/
M9: hestadn	/adn/ ¹⁴	/ene/
L3: me	/me/	/vi/
L1: eg, L2: eg	/e:g/ og /e/	/j/ i framlyd
L4: ikkje	/içe/	/ike/

Tabell 2: Oversikt over språklige variabler og varianter

11. Talemålsmaterialet som ligger til grunn for undersøkelsen, består av opptak med 47 informanter fra Sauda. Disse kan deles inn i følgende fødselsårsgrupper: f. 1890–1919, f. 1920–49, f. 1950–79 og f. etter 1979. Opptakene fra Sauda ble gjort på 80-tallet og i 2011. Se Neteland (2014b: 47ff.) for nærmere beskrivelse av talemålsmaterialet.
12. Variablene har fått koder med en bokstav (F for fonologisk, M for morfologisk og L for leksikalsk), et nummer og et eksempelord. Kodene samsvarer med kodene som er brukt i ph.d.-avhandlingen min (Neteland 2014b) og nummereringen kan derfor framstå som tilfeldig i denne artikkelen.
13. Jeg ville opprinnelig også inkludere den fonologiske variabelen veksling mellom pre-industriell diftong /ø#/ og ikke-lokal variant /ø/ (F2: haust), men ved gjennomgang av variasjonen på leksikalsk nivå viste det seg å være så mange leksikalske føringer på variasjonen i denne variabelen, at det ikke er mulig å undersøke hvordan individuell variasjon kan være styrt av sosiale variabler i tillegg til ordvalg.
14. På grunn av bortfall av differensiering i bøyingsendelse, endres varianten til /ane/. I denne artikkelen er /ane/ regnet som en lokal variant (fordi varianten finnes brukt i regionen), mens /ene/ er regnet som ikke-lokal variant.

2 Språklig variasjon i Sauda

I denne delen presenteres undersøkelsen av hvilke informanter som bruker mange ikke-lokale varianter i Sauda, og om de har noen felles sosiale karakteristika (del 2.1), etterfulgt av en overordnet drøfting av de lokale språkbruksmønstrene (del 2.2). Endrings- og variasjonsmønstrene på samfunnsnivå beskrives ved hjelp av et spredningsdiagram. Spredningsdiagrammenes funksjon er å visualisere sammenhengene mellom variasjon/ending på samfunnsnivå og de individuelle språkbruksmønstrene.

2.1 Brukere av ikke-lokale varianter

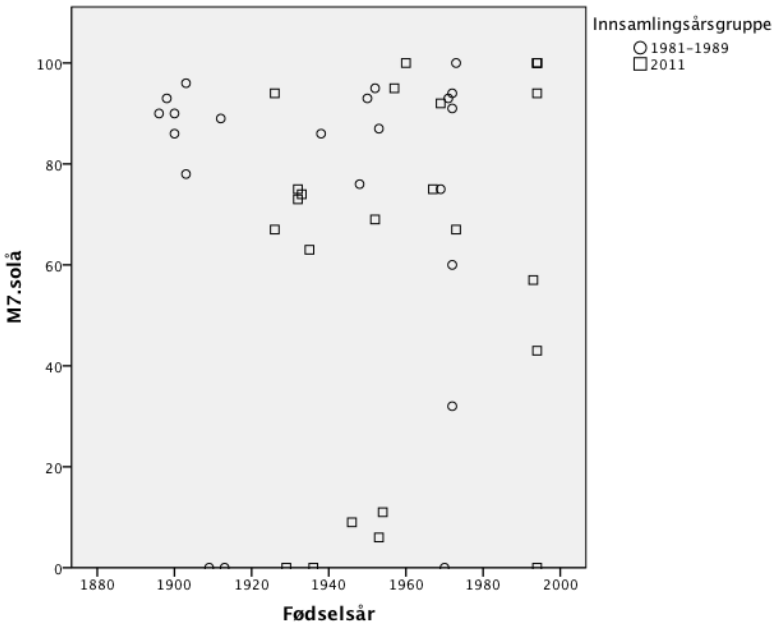
2.1.1 Variabelen M7: solå

Variabelen M7: solå har en variasjon vi kan beskrive slik: /ɔ/ er den pre-industrielle varianten, den varianten som brukes mest i alle aldersgrupper, og den varianten som det ser ut til å bli språklig samling omkring i den yngste generasjonen. Likevel er det, som vi skal se, mange informanter som bruker de ikke-lokale variantene /a/ og /en/, og de fleste informantene veksler mellom /ɔ/, /a/ og /en/. Spredningsdiagrammet nedenfor viser prosentandel bruk av pre-industriell variant /ɔ/ på individnivå. Hvert individs prosentandel bruk av /ɔ/ er markert med sirkler for opptak fra 80-tallet og kvadrater for opptak fra 2011 (se Neteland 2014b for gjennomsnittstall, individuelle prosentverdier og antall belegg).

Som det fremkommer av figur 3, ligger de fleste informantene på 60 % bruk av /ɔ/ eller høyere. Vi kan også se at de ikke-lokale variantene /a/ og /en/ ikke får gjennomslag i språksamfunnet over tid: Den pre-industrielle varianten /ɔ/ brukes også av majoriteten av de yngste informantene. Informantene som bruker mange ikke-lokale varianter, er altså ingen språklige trendsettere. De ikke-lokale variantene ble brukt av en god del innbyggere, men hele tiden i konkurranse med den lokale, pre-industrielle varianten, som til sist gikk av med seieren.

La oss se nærmere på hvilke informanter som bruker de ikke-lokale variantene /a/ og /en/ *oftere enn* den pre-industrielle varianten /ɔ/ (det er disse som ligger lavt i spredningsdiagrammet). Det er informantene Sk39, Sm42 og Sk47 i opptakene fra 80-tallet og informantene Sm02, Sk04, Sk06, Sk08, Sk19 og Sm24 i opptakene fra 2011, samt panelinformanten Sm29 (i begge opptaksårene).¹⁵ Jeg vil bemerke at ingen av disse

15. Informantene har «kodenavn» i denne artikkelen som samsvarer med kodene som

Figur 3: Spredningsdiagram, individnivå, M7: solå, Sauda

informantene har et gjennomført utrumssystem, der alle hunkjønnsord får bøyingsendelsen /en/. Informanten Smo2 har imidlertid en overvekt av /en/-endinger (87,5 %) som veksler med /a/. Det samme gjelder informant Sk19 som har 57,1 % /en/, men hun veksler med den pre-industrielle varianten /ɔ/.

Er det noen sosiale karakteristika som kjennetegner denne gruppen språkbrukere, og som kan skille dem fra de andre informantene fra Sauda? Informantene som bruker mye /a/ og /en/, er, som man kan se ut av spredningsdiagrammet, i alle aldersgrupper. De er heller ikke fra en bestemt yrkesgruppe, og har ikke noen entydig foreldrebakgrunn. Noen har innflytterforeldre, mens noen har én eller begge foreldrene fra Sauda. Det er imidlertid ett fellestrekk ved denne gruppen informanter som kan være vesentlig: Hovedandelen av informantene (ni av ti) er fra

ble brukt i ph.d.-avhandlingen min (Neteland 2014b). Førsteleddet i koden står for hvor informanten er fra: 'S' for 'Sauda'. Andreleddet står for informantens kjønn: 'k' for 'kvinne' og 'm' for 'mann'. Det tosfrede tallet til sist er for identifisering med informantkodene som er brukt i databasen *Talebanken*.

bydelene Åbøbyen og Søndenaia. Dette er bydeler der bare fabrikkansatte og ansatte på kraftverket hadde bosted. Fordi disse to arbeidsplassene er så nært forbundet, omtaler jeg begge som 'fabrikken' videre i teksten.

Det er totalt 13 informanter fra boligstrøkene Åbøbyen/Søndenaia i materialet. Ni av disse er i vår gruppe språkbrukere med over 50 % /a/ og /en/, én av disse bruker 23 % /a/, og tre bruker mellom 90 og 100 % /ɔ/. Det er derfor ikke en fullstendig korrelasjon mellom den sosiale faktoren 'å være fra Åbøbyen/Søndenaia' og det individuelle språkbruksmønsteret 'å bruke mye /a/ eller /en/', men det er likevel påfallende at hovedandelen av informanter som bruker disse ikke-lokale variantene, er født og oppvokst i disse bydelene.

2.1.1.2 Variabelen M9: hestadn

Den neste ikke-lokale varianten som presenteres, er bruk av /ene/ i bestemt form flertall av hankjønnsord (M9: hestadn). Den pre-industrielle varianten i saudamålet var /adn/, og den moderne varianten som brukes av ungdommene, er /ane/ (på grunn av bortfall av differensiering). Hankjønnsordene som hadde /edn/ i pre-industrielt saudamål (ord med stammebøyning og ord med omlyd), kan en forvente at får formen /ene/ blant informanter uten differensiering. De fleste informantene i mitt materiale har dette systemet. Det er derfor bare informanter som bruker /ene/ i hankjønnsord som *ikke* hadde /edn/ i det pre-industrielle saudamålet, som er brukere av en ikke-lokal variant. (På grunn av disse komplekse forholdene vises ikke spredningsdiagram for denne variabelen.)

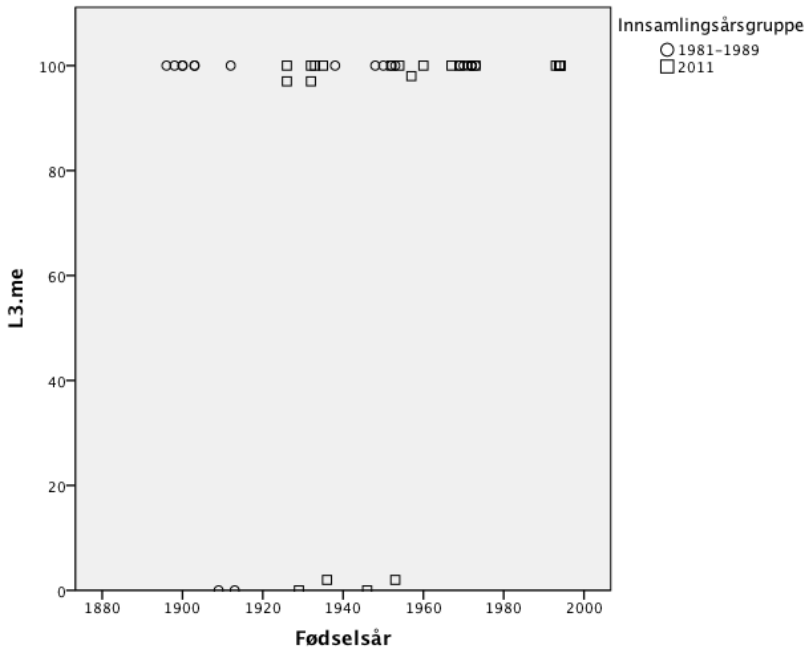
Bruk av /ene/ i *alle* hankjønnsord tilsier at informanten har sammenfall med hunkjønnsbøyning. Det er bare én av informantene i mitt materiale som ser ut til å ha et slikt fullstendig sammenfall mellom hunkjønnsbøyning (Sk47, 21 belegg). Andre informanter bruker /ene/ i noen hankjønnsord som ikke hadde /edn/ i det pre-industrielle saudamålet, uten at dette ser ut til å være et konsekvent system. Det er totalt nitten informanter som bruker den ikke-lokale varianten /ene/. Det er Sk27, Sm29, Sk30, Sm33, Sm40, Sk47 i opptakene fra 80-tallet og Sm00, Sm02, Sm03, Sko4, Sko6, Sm07, Sko8, Sk12, Sk16, Sk19, Sk20, Sm28 og Sk31 i opptakene fra 2011. I tillegg til informanten Sk47, skiller Sko8 seg ut med høy frekvens av /ene/ (8 av 15 belegg).

Informantene som bruker /ene/ mest, Sk47 og Sko8, er fra Åbøbyen, men i denne variabelen er det ikke slik at alle informantene som bruker

varianten /ene/, er oppvokst i Åbøbyen eller Søndenaia. Av totalt nitten brukere av /ene/ er åtte informanter fra disse bydelene. Noen av de elleve informantene som ikke er fra Åbøbyen/Søndenaia, er imidlertid nært knyttet til fabrikkent enten gjennom eget arbeid eller foreldres arbeid (4 av 11 informanter). Andre har ektefeller som er oppvokst i Åbøbyen/Søndenaia (3 av 11 informanter). Å bruke /ene/ i hankjønnsord som ikke hadde /edn/ i pre-industrielt saudamål, er dermed ikke like nært forbundet med bydelene Åbøbyen og Søndenaia som bruken av /a/ og /en/ i hunkjønns bestemt form entall (M7: solå), men det kan være forbundet med fabrikkmiljø mer generelt.

2.1.3 Variabelen L3: me

Vi går nå over til å se på tre leksikalske variabler. Først ut er personlig pronomen i første person flertall. I saudamålet brukes både den pre-industrielle varianten /me/ og den ikke-lokale varianten /vi/. Figur 4 viser individuell prosentvis realisasjon av den pre-industrielle varianten /me/.

Figur 4: Spredningsdiagram, individnivå, L3: me, Sauda

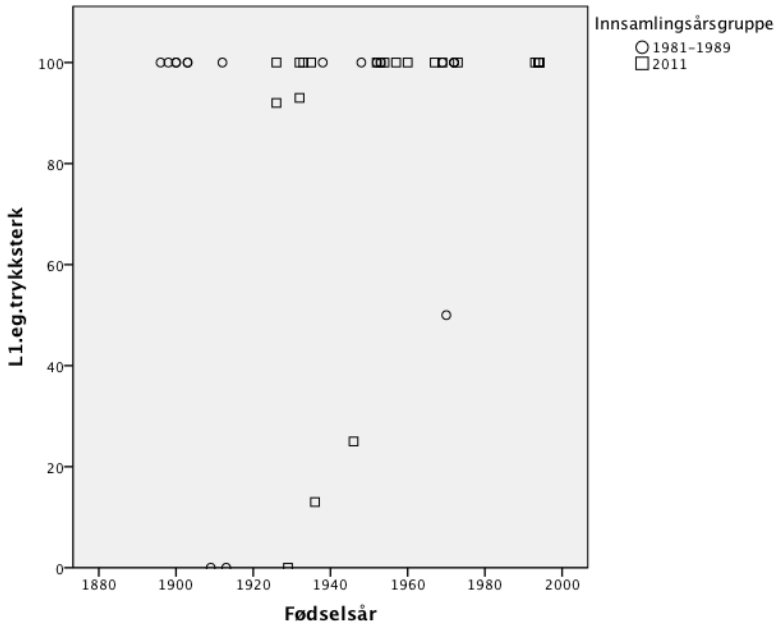
Som en kan se av spredningsdiagrammet, er det utelukkende bruk av den pre-industrielle varianten /me/ blant de eldste og de yngste informantene. Den nye varianten /vi/ fikk altså ikke gjennomslag i koiné-formingsprosessen. Spredningsdiagrammet viser også tydelig at vekslingen mellom /vi/ og /me/ i hovedsak er interindividuell, slik at individene bruker enten bare /vi/ eller bare /me/. Det finnes noen få individer som varierer, men det er få belegg på den ene varianten og mange på den andre, slik at det gjør små utslag. (Informanten med mest intraindividuell variasjon, Sm10, bruker 3 % /vi/ og 97 % /me/.) De seks informantene som bruker den ikke-lokale varianten /vi/, er Sm42 og Sk47 i opptakene fra 80-tallet, og Sm02, Sk04, Sk06 og Sk08 i opptakene fra 2011. Dette er informanter fra Åbøbyen/Søndenaia, og disse seks er også blant de som bruker de ikke-lokale variantene i variabelen M7: solå.

2.1.4 Variablene L1: eg-trykksterk og L2: eg-trykksvak

Personlig pronomen i første person entall (L1: eg-trykksterk og L2: eg-trykksvak) veksler også i saudamålet, og her er det dokumentert mange varianter i tillegg til de pre-industrielle variantene /e:g/ (trykksterk) og /e/ (trykksvak), for eksempel /ε:g/, /æ/, /je/, /jæ/, /jæi/ og /jei/. I denne artikkelen slår jeg sammen de ikke-lokale variantene som begynner med /j/ og kontrasterer de med de andre variantene. Informantene som bruker *j*-varianter, bruker slike varianter både i trykksterk og trykksvak posisjon. Spredningsdiagrammet under viser individenes prosentvise bruk av /e:g/ og /e/ (sammenlagt) i trykksterk posisjon.

Som figur 5 viser, er det få informanter som bruker *j*-varianter og ingen av de yngste informantene. Informantene som bruker de ikke-lokale *j*-variantene, er Sm42 og Sk47 i opptakene fra 80-tallet, og Sm02, Sk04 og Sk08 i opptakene fra 2011.¹⁶ Av disse bruker Sm02, Sm42 og Sk47 *j*-varianter konsekvent, mens Sk04 og Sk08 veksler mellom varianter med /j/ og /e:g/ eller /e/ i trykksterk posisjon. Dette er de samme informantene som bruker varianten /vi/, med unntak av informanten Sk06. I mitt materiale er det altså vanlig å ha kombinasjonen /vi/ i første person flertall og varianter med /j/ i første person entall. Informant Sk06 er den

16. Her er ikke informanter med bare ett belegg med /j/ i trykksterk eller trykksvak posisjon inkludert.

Figur 5: Spredningsdiagram, individnivå, L1: eg-trykksterk, Sauda

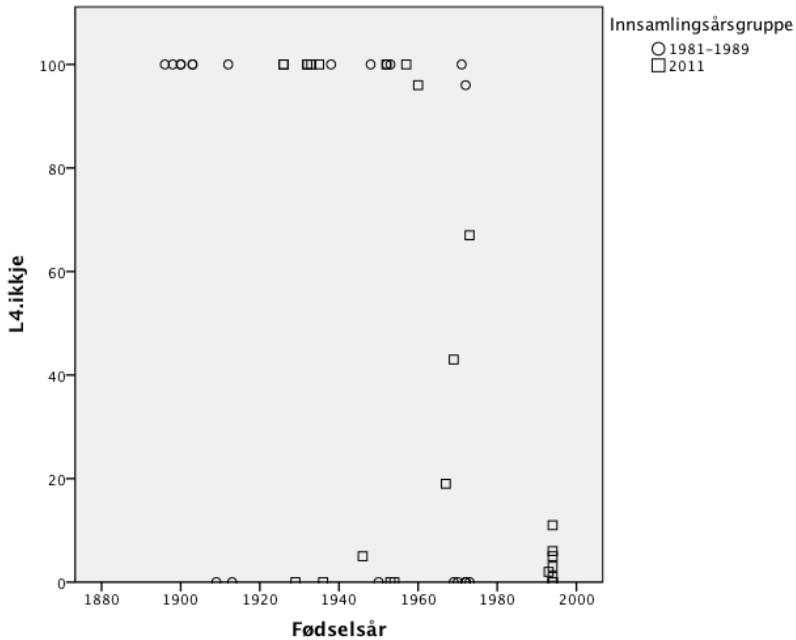
eneste informanten i materialet som har kombinasjonen /vi/ i første person flertall og /e:g/ og /e/ i første person entall.¹⁷

2.1.5 Variabelen L4: ikkje

Nektingsadverbet var /içe/ i det pre-industrielle saudamålet (L4: ikkje), mens varianten /ike/ brukes konsekvent blant de yngste informantene (født etter 1979). I motsetning til de andre variablene som er presentert, ser vi altså her en variabel som har et “klassisk” endringsmønster, der en ny variant kommer inn i talemålet og gradvis får mer fotfeste før den til sist tar over for den gamle varianten. Spredningsdiagrammet under viser individuell prosentvis bruk av den pre-industrielle varianten /içe/.

Figur 6 viser tydelig at den nye varianten /ike/ brukes i høy grad av de yngste informantene. Vi ser også at blant informantene som er født før 1965, er det mye interindividuell variasjon, altså at informantene enten bruker /ike/ eller /içe/. Vi ser også at det er fire informanter i opp-

17. Informanten Sko6 sier imidlertid i intervjuet at hun har brukt den ikke-lokale varianten med /j/ tidligere i livet, men at hun nå har gått bort fra det.

Figur 6: Spredningsdiagram, individnivå, L4: ikkje, Sauda

takene fra 2011 som veksler mellom /ike/ og /içe/, og alle disse informantene er født mellom 1965 og 1979 (Sk12, Sm13, Sk23 og panelinformanten Sm26).

La oss nå se nærmere på hvilke informanter som bruker den ikke-lokale varianten /ike/ (utenom den yngste fødselsårsgruppen, der alle bruker varianten). Dette er informantene Sk36, Sk39, Sm40, Sm41, Sm42 og Sk47 i opptakene fra 80-tallet og Sm02, Sk04, Sk06, Sk08, Sm24 i opptakene fra 2011. Blant panelinformantene bruker Sm28 og Sm29 /ike/ både i opptakene fra 80-tallet og i opptakene fra 2011, mens Sm26 bruker /ike/ i opptakene fra 80-tallet og veksler mellom /ike/ og /içe/ i 2011.

De fleste av informantene som bruker mye av de ikke-lokale variantene i variabelen M7: solå, er også i gruppen informanter som bruker /ike/. Det er imidlertid flere informanter som bruker /ike/ (Sm24, Sm26, Sm28, Sk36, Sm40, Sm41), og av disse er flesteparten (4 av 6) født mellom 1965 og 1979. Det er bare to informanter født etter 1965 som bruker /içe/ konsekvent (Sk37 og Sk38, i opptak fra 80-tallet). Det tolker jeg som at det går et skille ved informanter født omkring 1965.

Dette skillet er betydningsfullt fordi blant informanter født *tidligere* enn 1965, er det i all hovedsak informanter fra Åbøbyen og Søndenaia som bruker /ike/, mens blant informanter født etter 1965, brukes /ike/ av de aller fleste, uansett bosted.

2.1.6 Samvariasjon i bruk av ikke-lokale varianter?

Oppsummerende kan vi si at informantene som bruker /a/ eller /en/ oftere enn /ɔ/ i bestemt form entall av hunkjønnord (M7: solå), i mange tilfeller også bruker /ene/ i hankjønnord, *j*-varianter i første person entall, /vi/ i første person flertall og nektingsadverbet /ike/. Selv om dette er en vanlig kombinasjon av varianter, er det viktig å påpeke at det ikke ser ut til å være noen obligatorisk samvariasjon mellom variantene. På individnivå finnes alle mulige kombinasjoner. For å eksemplifisere dette har jeg valgt ut fem informanter som bruker én eller flere av de ikke-lokale variantene:

Informant Smo2 bruker mange ikke-lokale varianter. Han har mest /en/ i hunkjønnordene og bruker /vi/, /ike/ og *j*-varianter av første person entall. Likevel bruker han /ane/ i bestemt form flertall av hankjønnord.

Informant Sko8 bruker /a/ og /en/ langt oftere enn /ɔ/ i hunkjønnordene, men hun har belegg på alle tre variantene. I bestemt form flertall av hankjønnordene bruker hun /ene/ i omtrent halvparten av tilfellene og /ane/ i resten. Hun bruker /vi/, *j*-varianter og /ike/.

Informant Sko6 bruker også /a/ og /en/ langt oftere enn /ɔ/ i hunkjønnordene, men i flertall av hankjønnordene bruker hun nesten utelukkende /ane/ (1 belegg med /ene/ av totalt 13). Hun bruker /vi/ i første person flertall og nektingsadverbet /ike/, men /e:g/ og /e/ i første person entall.

Ser vi på panelinformantene, som vi har opptak med fra 80-tallet og fra 2011, ser de individuelle variasjonsmønstrene enda mer komplekse ut: Panelinformant Sk27 bruker mest /ɔ/ i hunkjønnordene i bestemt form entall i begge opptaksårene, men veksler med /a/. Hun bruker oftest /ane/ i bestemt form flertall av hankjønnord, men har ett belegg med /ene/ i opptakene fra 80-tallet. Hun bruker konsekvent /me/ i første person flertall, /e:g/ og /e/ i første person entall og nektingsadverbet /iç/.

Panelinformanten Sm29 bruker 100 % /a/ i hunkjønnordene i opptakene fra 80-tallet, men veksler mellom /a/ og /ɔ/ i 2011. Han bruker

/ane/ i bestemt form flertall av hankjønnord, men har ett belegg med /ene/ i opptakene fra 80-tallet. Han bruker /me/ og /ike/ konsekvent, og oftest /e:g/ og /e/, men har også ett belegg med *j*-variant i første person entall (i trykksterk posisjon).

Som en kan se av disse fem eksemplene, er det mange mulige kombinasjoner av disse variantene og det er ikke slik at bruk av én ikke-lokal variant nødvendigvis medfører bruk av alle de ikke-lokale variantene. Det ser altså ikke ut til å være ulike sosiolekter som kan avgrensnes i Sauda, men heller en glidende overgang mellom de som bruker så mange ikke-lokale varianter at talemålet best kan karakteriseres som talt riksmål (for eksempel Sm02), via de som bruker noen ikke-lokale varianter (som Sm29), til de som ikke bruker noen ikke-lokale varianter. Eksemplene ovenfor illustrerer dermed også at det er stor grad av interindividuell variasjon i saudamålet om en ser på kombinasjoner av varianter.

2.2 Drøfting av relasjoner mellom individuell språkbruk og sosiale strukturer i Sauda

Vi har nå sett på sosiale karakteristika ved informanter som bruker ikke-lokale varianter i Sauda. Gjennomgangen viser at informantene har ett felles karakteristika: De aller fleste er oppvokst i bydelene Åbøbyen/Søndenålia. Denne sammenhengen mellom språkbruk og bydel er ikke slik at *alle* som er oppvokst i bydelene Åbøbyen/Søndenålia, bruker disse variantene konsekvent, men *de fleste* som bruker ikke-lokale varianter (konsekvent eller med variasjon), er oppvokst i disse bydelene. Det er altså i disse bydelene vi finner høyest frekvens av ikke-lokale varianter, og informanter oppvokst i andre bydeler i Sauda bruker svært sjelden slike ikke-lokale varianter. Hva kan være årsakene til det?

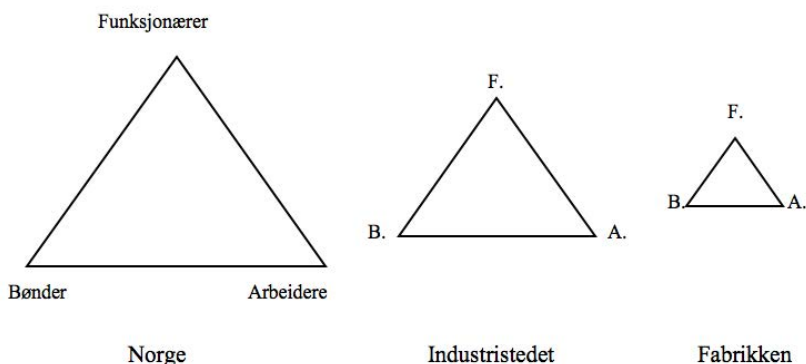
Åbøbyen er, som tidligere nevnt, en spesiell del av Sauda fordi bydelen ble bygd opp av og eid av fabrikkens. Alle innbyggerne som bodde her, hadde altså det fellestrekket at de selv, eller et nært familiemedlem, arbeidet på fabrikkens. Søndenålia er slik sett sammenliknbart med Åbøbyen: Her delte kraftselskapet Saudefaldene ut tomter til sine ansatte, og de som bodde her, arbeidet selv, eller hadde et nært familiemedlem som arbeidet for kraftselskapet. Begge bydelene er altså forbeholdt innbyggere som er direkte tilknyttet disse to store, nye arbeidsplassene i Sauda. Dette står i kontrast til den mer blandete innbyggermassen i de andre bydelene i Sauda.

At Åbøbyen/Søndenålia skiller seg ut språklig, kan tolkes på flere måter. En tolkning er å vektlegge innbyggernes tilknytning til de nye store industriarbeidsplassene. Det var en sterk arbeideridentitet i Sauda som særlig fantes i Åbøbyen og andre homogene bydeler som Søndenålia (jf. Utter 2010). Det er ikke urimelig at det interne samholdet mellom arbeiderne og konflikt med andre sosiale grupper (som bønder og funksjonærer, jf. den norske trekanten), kan ha fått følger for språkbruken i *arbeidermiljøet*, og da spesielt i disse arbeiderdominerte bydelene. Fordi arbeidermiljøene hadde internt samhold og folk var mye sammen, både på arbeid, i nabolaget, i fritidsaktiviteter og på politiske møter, kan denne tolkingen stemme godt med teorier om at de variantene som oppfattes som mest frekvente fra individets perspektiv, blir valgt (ut fra den delen av samfunns-språkpoten som han/hun blir eksponert mest for).

Hovedproblemet med denne tolkingen er at de ikke-lokale variantene vi har sett på i denne artikkelen, er typiske varianter i talte riksmål. Dette gjelder spesielt uttrumsformene /en/ og /ene/, men utenfor Østlandet er også personlig pronomen første person entall med *j* en variant som er forbeholdt talt riksmål, og i /me/- og /içe/-områder må også første person flertall /vi/ og nektingsadverb /ike/ regnes som varianter som tilhører talt riksmål. Talt riksmål ble brukt mest av yrkesgrupper som forbindes nærmest med *funksjonærene* i den norske trekanten, ikke arbeidermiljø (Nesse 2013: 164, 170). I bydelene Åbøbyen/Søndenålia bodde det også funksjonærer, og en alternativ tolking blir derfor at de ikke-lokale variantene er spredt fra funksjonærenes språkbruk til andre innbyggere i Sauda, altså at språkbruk som i utgangspunktet var forbeholdt funksjonærer, også ble godtatt brukt av innbyggere tilknyttet arbeidermiljøene (i hvert fall for en periode). At språkbruken blant funksjonærene har fått størst innvirkning på språkbruk i bydelene der mange av funksjonærene bodde, og mindre innvirkning på språkbruk i andre deler av Sauda, er rimelig med tanke på at det å bo i samme bydel og arbeide på samme arbeidsplass må medføre en hel del språklig interaksjon.

Begge disse to tolkingene legger vekt på en sosioøkonomisk gruppe, og hadde fått sterkere forklaringskraft dersom en hoveddel av informantene som bruker mange ikke-lokale varianter, tilhørte gruppene 'arbeider' eller 'funksjonær' (jf. den norske trekanten, del 1.2). Jeg vil derfor presentere en tredje, alternativ tolkning som legger mindre vekt på sosial klasse og mer vekt på kontaktmønstre og interaksjon. I Sauda

skiller bydelene Åbøbyen og Søndenaia seg ut: Mens de andre bydelene var mer heterogene og nærmere tilknyttet det pre-industrielle samfunnet, var innbyggerne i Åbøbyen/Søndenaia i stor grad innflyttere med nær tilknytning til fabrikken. Dette skillet mellom fabrikkansatte og andre arbeidstakere tror jeg at var/er svært relevant i industrisamfunnene, både på grunn av konflikten mellom opprinnelige innbyggere og innflyttere, og på grunn av at fabrikkansettelse ga en del privilegier (se del 1.2). Det er også grunn til å tro at fabrikkansatte følte samhørighet på tvers av sosiale skillelinjer, fordi de hadde samme arbeidsplass og et felles prosjekt som alle bidro til: å produsere et produkt (jf. Lysgaard (1985: 317) om skjebnefellesskapet og avhengighetsforholdet mellom arbeiderne og bedriften de arbeider i). Det kan derfor være relevant å modifisere Kjeldstadlis modell 'den norske trekanten', slik at den er spesifisert i tre samfunnsnivå. De to første trekantene, *Norge* og *industriedet*, er i tråd med Kjeldstadlis analyse (1994: 45), mens den tredje trekanten, *fabrikken*, er min spesifisering. Denne spesifiseringen framhever fabrikkens status som en vesentlig del av industriedets sosiale struktur, og åpner opp for at det er relevant å dele innbyggerne inn både etter yrke og arbeidssted. Trekanten 'fabrikken' er altså en subgruppe av 'industriedet', men kan også analyseres som en egen enhet, i likhet med 'industriedets' forhold til 'Norge'.

Figur 7: Den norske trekanten, tre samfunnsnivå

Språkbruken i et slikt *fabrikkmiljø* med høy innflyttertetthet vil preges av at mange verken hadde kontakt med opprinnelige innbyggere gjennom familie eller naboskap. De ble dermed sjelden eksponert for det

opprinnelige pre-industrielle talemålet i Sauda. Dette får den konkrete effekten at barna som vokser opp i Åbøbyen/Søndenålia, lærer seg å snakke med innputt fra en språkpotte som inneholder flere ikke-lokale varianter (og færre lokale varianter) enn barna som vokser opp i andre bydeler. Det kan ha utviklet seg egne talemålsnormer i miljøet som gjaldt på tvers av sosiale skiller. En støtte til denne tolkingen er bruken av /ene/ i hankjønnord, som er mindre tydelig knyttet til Åbøbyen/Søndenålia, men viser en generell sammenheng med fabrikktilknytning. Tolkingen forutsetter at det har vært mer språklig interaksjon mellom fabrikkansatte (uavhengig av sosial status), og da spesielt innbyggerne i Åbøbyen/Søndenålia, enn mellom denne gruppen og de andre innbyggerne i Sauda. Den nære sammenhengen mellom bydel, fabrikkmiljø og innflyttermiljø som finnes i Åbøbyen og Søndenålia, skaper gode forhold for at en talemålsbruk kan utvikle seg i denne bydelen, som skiller seg fra talemålsbruken i resten av Sauda.

Det er ikke urimelig å tolke bruken av de ikke-lokale variantene i Sauda som en spredning av funksjonærenes bruk av talt riksmål. I materialet jeg har analysert i denne artikkelen, er imidlertid ikke informantene som bruker flest ikke-lokale varianter, funksjonærer (eller barn av funksjonærer), de fleste er godt forankret i arbeiderklassen. Jeg mener derfor at det er mer plausibelt at det har oppstått en talemålsnorm i fabrikkmiljøet som er uavhengig av sosial status. Denne talemålsnormen har oppstått på grunn av høyere frekvens av ikke-lokale varianter i fabrikkmiljøet og på grunn av mer interaksjon innad i fabrikkmiljøet enn med andre innbyggere. Det har derfor utviklet seg en talemålsbruk i fabrikkmiljøet som delvis avviker fra talemålsbruken vi finner ellers i industristedet, noe som innebærer at talemålet i fabrikkmiljøet både står i kontrast til det pre-industrielle talemålet og til talemålet som brukes av andre innbyggere på industristedet.

3 Sosiale strukturer i industrisamfunnene og individuelle språklige variasjonsmønstre

Artikkelens empiriske undersøkelse av hvilke sosiale karakteristika som forener informanter som bruker ikke-lokale varianter, leder fram til en drøfting av problemstillingen: *Hvilken innvirkning har sosiale strukturer i industrisamfunnene på individuelle språklige variasjonsmønstre?* En rekke

koinéformingsforskere vil imidlertid hevde at stor innflytting først og fremst utløser en tilstand som kan karakteriseres som et språklig 'kaos' (jf. Trudgill 1998, Solheim 2006). De ville kanskje mene at det er like relevant å spørre om det i det hele tatt er *noen* relasjoner mellom den nye sosiale strukturen i industrisamfunnene og talemålsbruken hos individene. Den empiriske undersøkelsen som denne artikkelen redegjør for, viser at språkbruken i Sauda ikke er kaotisk. Tvert imot finnes det tydelige relasjoner mellom individuell talemålsbruk og de sosiale strukturene i industrisamfunnene. Sammenhengene er imidlertid forankret i lokale interaksjonsmønstre, og vil derfor være avhengig av lokalhistoriske og sosiale forhold på hvert enkelt industristed, noe jeg vil argumentere for i det følgende.

3.1 Samfunnsstruktur, interaksjonsmønstre og individuelle variasjonsmønstre

I denne artikkelen har jeg hatt som teoretisk utgangspunkt at talemålet på samfunnsnivå består av individenes samlede talemål, og at de sosiale strukturene i samfunnet kan legge føringer for individenes interaksjon og dermed også deres talemålsbruk. Individets bruk av varianter henger sammen med språkpoten som består av all språkbruken i samfunnet. Fra individets perspektiv består imidlertid språkpoten av all språkbruken han/hun er eksponert for, ikke språkbruken til individene han/hun aldri interagerer med. Om den sosiale strukturen i samfunnet er slik at en gruppe individer har mest interaksjon med hverandre og lite interaksjon med andre grupper individer, kan frekvensen av varianter som individet i gruppen oppfatter, være annerledes enn frekvensene på samfunnsnivå. Dette antar jeg at er normaltstanden for alle talemålsbrukere. Samtidig blir industristedene spesielle, fordi individene på industristedene kan oppfatte en språkpotte med svært mye språklig variasjon, der den språklige lokale forankringen er vanskelig observerbar, på grunn av den store innflyttingen.

Individene som bruker mer av nye varianter enn andre på sin alder, kan være trendsettere som er i forkant av språkutviklingen på samfunnsnivå, men som vi har sett fra saudamaterialet, kan de også bruke varianter som ikke får gjennomslag på samfunnsnivå. Slike tilfeller synliggjør at å bruke nye varianter innebærer en viss sosial risiko, fordi innføringen av den nye varianten i noen tilfeller kan stoppe opp og bli reversert. Individer bruker imidlertid ikke slike språklige varianter for å være trendsettere, men på grunn av sammensetningen av varianter i språk-

potten som individet oppfatter. Vi kan derfor tenke oss at noen individer bruker nye varianter fordi det er høyere frekvens av nye varianter i en sosial gruppe i språksamfunnet, og lite interaksjon med andre sosiale grupper, slik at individet oppfatter andre frekvenser av variablene enn frekvensene på samfunnsnivå. Formålet med min induktive undersøkelsesmetode (gruppere brukere av ikke-lokale varianter og kontrastere dem med de andre talemålsbrukerne i materialet), har vært å finne ut om det finnes slike sosiale subgrupper i Sauda som kan være relevante for språkbruken til individene.

Hovedfunnene fra saudamaterialet viser at det mest karakteristiske for informantene som bruker mange ikke-lokale varianter, er at de kommer fra bydelene med nær tilknytning til fabrikken (Åbøbyen eller Søndenaia). Disse bydelene er heterogene når det gjelder sosial status (både arbeidere og funksjonærer), men homogene når det gjelder fabrikktilknytning, fordi det i alle husstandene var en (far) som arbeidet på fabrikken. Bydelene hadde også høy konsentrasjon av innflyttere og lite kontakt med det tradisjonelle, pre-industrielle Sauda. Interaksjonsmønstrene som følger av de sosiale strukturene i Sauda, taler derfor for at barn som vokste opp i disse fabrikktilknyttede miljøene (og voksne i den grad de akkommoderte), valgte frekvente varianter fra en språkpotte som var noe annerledes sammensatt enn den samlede språkpotte på samfunnsnivå. Årsaken til at fabrikkmiljøene skiller seg ut fra resten av samfunnet, er antakelig en kombinasjon av at det er mange innflyttere i disse miljøene og liten interaksjon med andre innbyggere. I Sauda blir interaksjonen med andre individer fra andre miljø enda mer avgrenset på grunn av boligstrukturen. Denne kombinasjonen mellom arbeidssted og bosted kan være en årsak til at sammenhengen mellom sosiale strukturer og de individuelle språklige variasjonsmønstrene, er såpass tydelige i Sauda.

Når det gjelder andre deler av den sosiale strukturen, hadde jeg en forventning, ut fra tidligere forskning om sosiolekter og industristedtalemål, om at 'kjønn' og 'foreldres talemål' skulle ha en viss forklaringskraft også i Sauda, men det ser ikke ut til at disse faktorene er relevante for bruk av ikke-lokale varianter på industristedet. Kjønnforskjellene er for eksempel minimale i materialet. Dette står i motsetning til kjønnforskjeller i talemålet i Høyanger, der menn bruker flere lokale varianter enn kvinner (Solheim 2006: 332). Men, som argumentert for i del 1.2 i presentasjonen av modellen 'den norske trekanten', er det ikke selve

arbeidsplassen, men livsformen som ulike yrker legger opp til, som forklarer best hvordan individene i samfunnet interagerer med hverandre: på arbeidsplassen, med familien, med venner. Dette perspektivet inkluderer kvinner og barn i de fabrikktilknyttede miljøene, og gir en plausibel forklaring på de manglende kjønnsforskjellene i materialet som helhet.

Individenes talemålsbruk ser, som nevnt, heller ikke ut til å være avhengig av foreldrenes talemål. Det er påfallende at barn av innflytterforeldre ikke bruker flere ikke-lokale varianter enn barn med foreldre fra Sauda. Dette medfører at foreldrenes talemål *ikke* har hatt direkte innvirkning på talemålet til barna, til tross for at talemålsnormen på industristedene må ha vært vanskelig observerbar i innflyttingsperioden, og at talemålsnormen også i dag er åpen for forholdsvis høy grad av inter- og intraindividuell variasjon.¹⁸ På kollektivt nivå er altså innflyttingen vesentlig for å forstå talemålsendringene, men på individnivå påvirker ikke innflytterne sine egne barn mer enn andre barn i samfunnet. Jeg vurderer likevel innflytterne som viktige både i innføring og spredning av nye varianter i industrisamfunnene, fordi den varierte språkbruken som finnes i sosiale miljø med mange innflyttere, blir reproduisert av barna, uavhengig av deres egne foreldres talemål (jf. Trudgill 2004: 159). Gjennomslagskraften til disse nye variablene i resten av samfunnet er imidlertid avhengig av om disse miljøene med mange innflyttere (for eksempel fabrikkmiljø eller funksjonærmiljø) er integrert i resten av samfunnet, og av hvor mye interaksjon det er på tvers av slike sosiale strukturer.

3.2 Avslutning: Fabrikkens kjernefunksjon

En vesentlig sosial endring som skjer i forbindelse med industrialiseringen, er etableringen av en ny og stor arbeidsplass: Fabrikken. I denne artikkelen har vi sett at fabrikktilknytning gjennom eget eller et nært familiemedlems arbeid på fabrikken er en sosial struktur som har betydning for språkbruk på individnivå. Jeg mener det er svært interessant at man, i tillegg til de tydelige sammenhengene mellom industrialiseringens innflyttingsbølge og talemålsendringer på samfunnsnivå, også

18. Jeg vil også påpeke at selv om vi vet hvor informantenes foreldrene er født, vet vi ikke nøyaktig hvordan foreldrene snakket. For eksempel kan innflytterforeldrene ha hatt livsløpsendringer der de har tilpasset seg saudamålet ved å senke frekvensen av ikke-lokale varianter (og slik nærmet seg talemålet til sine barn).

kan finne direkte sammenhenger mellom industri og talemål på individnivå. Fabrikken kan sees på som kjernen i den fysiske historien til industristedene: Den er/var den største arbeidsplassen på industristedene, hjørnesteinsbedriften og hovedårsaken til at innflytterne i det hele tatt kom. Det er nærliggende å tro at eget arbeid på fabrikken og/eller bosted i fabrikkens boligfelt skaper nær kontakt mellom opprinnelige innbyggere og innflyttere. På grunn av fabrikkens status som hjørnesteinsbedrift er det også nærliggende å tro at de ansatte på fabrikken følte samhørighet. Jeg vil hevde at dette samholdet innad i fabrikkmiljøene både sannsynliggjør at det foregikk akkommodasjon mellom innflytterne og de opprinnelige innbyggerne, og at det skjedde en overføring av ikke-lokale varianter fra innflytterne til barna i fabrikkmiljøet. Dette innebærer at fabrikkmiljøene har fungert som en slags kjerne i innføringen av nye varianter til industristedet, der nye varianter ble tatt i bruk i fabrikkmiljøene først, for så siden å bli spredt videre til andre deler av industrisamfunnet.

Koinéformingen på industristedene er en prosess der innføring og bruk av nye varianter skjer i nært samspill med de lokale sosiale strukturene. Jeg vil argumentere for at fabrikken er en sentral sosial størrelse i koinéformingsprosessene både på samfunnsnivå og på individnivå. Vi kan imidlertid ikke trekke slutningen at fabrikken er sentral bare fordi en undersøker talemålet i et ensidig industristed. Det er de sosiale strukturene som oppstår på grunn av industrialiseringen, og som er unike for hvert enkelt industrisamfunn, som setter betingelser for den språklige interaksjonen mellom ulike innbyggergrupper, og derfor også setter betingelser for spredning av talemålsendringer.

Litteratur

- Andersen, Håkon W. m.fl. 2004. *Fabrikken*. Oslo: Scandinavian Academic Press.
- Bjørkum, Andreas. 1968. *Årdalsmål hjå eldre og yngre. Ei utgreiing om formverket med eit tillegg om generasjonsskilnad i lydverk, ordbruk og formverk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fløgstad, Kjartan. 1990. *Arbeidets lys. Tungindustrien i Sauda gjennom 75 år*. Oslo: Det norske samlaget.

- Gabrielsen, Finn. 1984. *Eg eller je? Ei sosiolingvistisk gransking av yngre mål i Stavanger*. Oslo: Novus forlag.
- Jahr, Ernst Håkon. 2007. "Bruk av omgrepa 'standardtalemål', 'normalisering' og 'knot' for å skildre språktilhøva i Noreg i dag." I: *Å sjå samfunnet gjennom språket. Heidersskrift til Helge Sandøy på 60-årsdagen 14.06.2007*, red. Gunnstein Akselberg og Johan Myking, 93–98. Oslo: Novus forlag.
- Keller, Rudi. 1989. "Invisible-hand theory and language evolution." *Lingua* 77 (2): 113–27.
- Kerswill, Paul. 1994. "Dialektkontakt og sosiolingvistiske strukturer i Norge og i England." I: *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden*, red. Ulla-Britt Kotsinas og John Helgander, 220–31. Stockholm: Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet, MINS 40.
- . 2002. "Koineization and Accomodation." I: *The handbook of Language Variation and Change*, red. J. K. Chambers, Peter Trudgill og Natalie Schilling-Estes, 669–702. Oxford: Blackwell Publishing.
- Kerswill, Paul og Peter Trudgill. 2005. "The birth of new dialects." I: *Dialect Change: Convergence and Divergence in European Languages*, red. Paul Kerswill, Peter Auer og Frans Hinskens, 196–220. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kjeldstadli, Knut. 1994. *Et splittet samfunn. 1905–1935*. Oslo: Aschehoug. [Del av *Aschehougs norges historie*, red. Knut Helle m. fl.]
- . 2005. "En historie om klasseorganisering og industrikapitalisme." *Arbeiderhistorie* 2005: 141–59.
- Labov, William. 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Larsen, Amund B. 1907. *Kristiania bymål. Vulgærproget med henblik på den utvungne dagligtale*. Kristiania: Bymaalslaget, Cammermeyer.
- Larsen, Amund B. og Gerhard Stoltz. 1912. *Bergens bymål*. Kristiania: Bymaalslaget, Aschehoug.
- Lorås, Jostein. 2007. "Nordnorske småbrukere i moderne lønnsarbeid 1890–1920." *Arbeiderhistorie* 2007: 79–97.
- Lysgaard, Sverre. 1985. *Arbeiderkollektivet. En studie i de underordnedes sosiologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Milroy, James. 1993. "On the social origins of language change." I: *Historical Linguistics: Problems and Perspectives*, red. Charles Jones, 215–36. London og New York: Longman.

- Mufwene, Salikoko S. 2001. *The ecology of language evolution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Myklebost, Hallstein. 1960. *Norges tettbygde steder 1875–1950*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Mæhlum, Brit. 1992. *Dialektal sosialisering. En studie av barn og ungdoms språklige strategier i Longyearbyen på Svalbard*. Oslo: Novus forlag.
- . 2009. “Standardtalemål? Naturligvis! En argumentasjon for eksistensen av et norsk standardtalemål.” *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 27 (1): 7–26.
- Nesse, Agnete. 2008. *Bydialekt, riksmål og identitet. Sett fra Bodø*. Oslo: Novus forlag.
- . 2013. *Innføring i norsk språkhistorie*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Neteland, Randi. 2013. “Industristedtalemål og dialektendring.” *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 31 (1): 76–97.
- . 2014a. “Innflyttertalemåls innvirkning på talemålsendringer i industristeder.” *Maal og Minne* 2014, 1: 1–66.
- . 2014b. *Koinéforming av industristedtalemål. En sosiolingvistisk studie av språkutviklingen i Sauda og Årdal de siste hundre årene*. Doktorgradsavhandling, Bergen: Universitetet i Bergen.
- Neteland, Randi, og Edit Bugge. 2015. “Språkendringer de siste to hundreår i byer og på industristeder.” I: *Talemålsendring etter 1800. Norsk i jamføring med andre nordiske språk*, red. Helge Sandøy, 301–33. Oslo: Novus.
- Omdal, Helge. 1979. “Høyangermålet – en ny dialekt.” I: *Språklig samling på folkemåls grunn. Artikler frå bladet Språklig Samling*, red. Lars S. Vikør og Geir Wiggen, 75–77. Oslo: Novus.
- Papazian, Eric. 2012. “Norge – riket uten rikstalemål?” *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 30 (1): 50–115.
- Rovde, Olav. 2000. “Bonde-, småbrukar- og arbeidarrørsla – i konflikt og samarbeid.” *Arbeiderhistorie* 2000: 57–79.
- Sandve, Bjørn Harald. 1976. Om talemålet i industristadene Odda og Tyssedal. Generasjonsskilnad og tilnærming mellom dei to målføre. Upublisert hovedfagsoppgave, Bergen: Universitetet i Bergen.
- Sandøy, Helge. 2009. “Standardtalemål? Ja, men ...! Ein definisjon og ei drøfting av begrepet.” *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 2009, 1: 27–46.

- Schiefloe, Per Morten. 1975. *Engenerasjonssamfunnet – en sosiologisk studie i norsk distriktpolitikk*. Oslo: Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.
- Solheim, Randi. 2006. *Språket i smeltegryta. Sosiolingvistiske utviklingslinjer i industrisamfunnet Høyanger*. Doktorgradsavhandling, Trondheim: Noregs teknisk-naturvitenskaplege universitet.
- Det Statistiske Centralbyrå. 1932. *Folketellingen i Norge. 1. desember 1930. Tredje hefte. Folkemengden fordelt efter: 1) kjønn, alder og ekteskapeleg stilling, 2) livsstilling og 3) fødested – i de enkelte herreder og byer. – “Oslo-befolkning” som bor utenfor Oslo*. Oslo: Aschehoug.
- Sundgren, Eva. 2004. *Språklig variation och förändring. Exemplet Eskilstuna*. Lund: Studentlitteratur.
- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in contact*. Oxford: Blackwell.
- . 1998. “The chaos before the order: New Zealand English and the second stage of new-dialect formation.” I: *Language change : Advances in Historical Sociolinguistics*, red. Ernst Håkon Jahr, 197–207. Berlin–New York: Mouton de Gruyter.
- . 2004. *New-dialect formation. The inevitability of colonial Englishes*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Trudgill, Peter m.fl. 2000. “Determinism in new-dialect formation and the genesis of New Zealand English.” *Journal of Linguistics* 36: 299–318.
- Utter, Harald. 2010. *Å leve med fabrikkens puls. En studie av hagebyen Åbøbyen i Sauda og industriarbeiderne som bodde der i perioden 1960 til 1980*. Doktorgradsavhandling, Oslo: Universitetet i Oslo.
- Øverland, Åshild Marie. 2001. “Klasseskilje og klasse møte. Kvinner i eit industrisamfunn. Sauda 1910–1980.” *Arbeiderhistorie* 2001: 81–103.

Abstract

One-industry towns share a number of structural similarities, but there are also local social structures, unique for each location. This article is an empirical investigation of relations between individual language variation and the social structures in the industrial town Sauda. The analysis shows that the factory is not only a central catalyst for population growth and subsequent dialect change, but also a relevant social structure in the new industrial town. The unique social structures condition the language

KAOS ELLER SYSTEM?

interactions between different groups of inhabitants, and therefore also condition the spread of language change.

Randi Neteland
Høgskolen i Bergen
Avdeling for lærerutdanning
Postboks 7030
NO-5020 Bergen
randi.neteland@hib.no

Spøkelsesfiske, makrellfotball og traktoregg: norske sammensetninger og konseptuell integrasjon

Av Tore Nesset

Denne artikkelen presenterer en analyse av norske sammensetninger i lys av Fauconnier og Turners (2002) teori om konseptuell integrasjon. Det argumenteres for at leddene i sammensetninger er “rombyggere” (“space builders”) som aktiverer ulike “innputtrom”, og at sammensetninger er “blandede rom” (“blends”) som integrerer informasjon fra innputtrommene. I forlengelsen av denne analysen lanseres Kompresjonshypotesen som legger føringer for hva som er mulige og umulige sammensetninger i norsk. Analysen av sammensetninger som blandede rom åpner også for å diskutere den kognitive kompetanse og de strategier språkbrukerne kan nyttiggjøre seg for å tolke sammensetninger. Spesielt fokuseres det på betydningen av metafor, metonymi, “paradigmatisk knoppskyting” og syntagmatisk kontekstoppbygging.*

1 Innledning

“Har dere spisekrok? – Nei, hjemme hos oss bruker vi kniv og gaffel!” I den grad denne gamle vitsen er morsom, er det fordi sammensetninger er flertydige.¹ Selv om betydningen ‘spiseredskap’ ikke er konven-

* Jeg vil takke mine kolleger i CLEAR-gruppen (Cognitive Linguistics: Empirical Approaches to Russian) ved UiT Norges Arktiske Universitet for mange gode innspill. Takk også til *Maal og Minnes* anonyme konsulent for konstruktive kommentarer.

1. Det er vanlig å skille mellom flertydighet (flere klart adskilte betydninger) og vaghet (tilfeller der de ulike betydningene ikke er klart adskilte, jf. for eksempel Zwicky og Sadock 1975: 2). Ettersom denne distinksjonen ikke er vesentlig for argumentasjonen i denne artikkelen, skal jeg bare bruke begrepet “flertydighet”. Selv om jeg fokuserer på sammensatte *substantiv*, vil jeg for enkelhets skyld bare bruke termen “sammensetning” uten å diskutere nærmere om konklusjonene i artikkelen også er gyldige for sammensetninger i andre ordklasser. For interessante analyser av sammensatte verb, se Bäcklund (2007) og Eiesland (2008).

sjonalisert for *spisekrok*, er det ingenting i den norske grammatikken som forbyr en slik tolkning. Spørsmålet er om det lar seg gjøre å formulere føringer for hva som er en mulig sammensetning i norsk, og hvordan språkbrukerne klarer å tolke norske sammensetninger.² I denne artikkelen drøfter jeg disse spørsmålene med utgangspunkt i kognitiv lingvistikk og spesielt Fauconnier og Turners (2002) teori om konseptuell integrasjon.

Jeg skal foreslå at norske sammensetninger er “blandede rom” (“blends”) som integrerer informasjon fra “mentale innputtrom”. Jeg lanserer Kompresjonshypotesen som sier at en generell egenskap ved sammensetninger er at de komprimerer informasjonen fra innputtrommene til ett “mentalt bilde” som gjør det mulig å håndtere kompliserte saksforhold i kognisjon og kommunikasjon. Kompresjonshypotesen beskriver en viktig funksjon hos norske sammensetninger og er dermed med på å kaste lys over hva som er mulige og umulige sammensetninger i norsk.

Min analyse av sammensetninger som blandede rom fokuserer på at sammensetninger ofte har et vidt spekter av potensielle tolkninger, og det er derfor ikke mulig å formulere noen enkel algoritme som tar oss fra delenes betydning til sammensetningens betydning (jf. for eksempel Enger og Kristoffersen 2000: 128f. og Faarlund et al. 1997: 55f.). Men analysen min gjør det mulig å beskrive den allmenne kognitive kompetansen og de generelle strategiene språkbrukerne kan benytte seg av. I artikkelen fokuserer jeg på fire prinsipper: metafor, metonymi, “paradigmatisk knoppskyting” og syntagmatisk kontekstoppbygging.

Artikkelen er organisert som følger. Etter innledende diskusjon av sammensetninger som kategorinettverk i avsnitt 1 trekker jeg i avsnitt 2 et skille mellom potensielle og konvensjonaliserte betydninger, før jeg i avsnitt 3 diskuterer den såkalte Hodet-til-høyre-regelen. Etter å ha argumentert for at denne regelen ikke legger føringer på alle norske sammensetninger, foreslår jeg en analyse av sammensetninger i lys av konseptuell integrasjon i avsnitt 5 og lanserer Kompresjonshypotesen i avsnitt 6. Avsnitt 7 diskuterer prinsipper for tolking av sammensetninger, før artikkelen summeres opp i avsnitt 8.

2. I denne artikkelen vil jeg bruke termen *føring* som norsk motsvarighet til engelsk *constraint*. En alternativ norsk term er *restriksjon*.

2 Sammensetninger og kategorinettverk

La oss begynne med å se på følgende konstruerte, men grammatiske setning:

- (1) Turisten fisket laks med stang i Lofoten om høsten for sportens skyld.

På grunnlag av denne setningen kan vi danne seks ulike sammensetninger med *fiske* som etterledd (overledd). Forleddet (underleddet) fyller seks forskjellige semantiske roller, som angitt i parentes:

- (2) a. Turistfiske (agens)
 b. Laksefiske (patiens)
 c. Stangfiske (instrument)
 d. Lofotfiske (sted)
 e. Høstfiske (tid)
 f. Sportsfiske (måte)

I (2a–b) har vi argumentbetydninger i den forstand at forleddet angir den som fisker (agens), eller det som fiskes (patiens). Eksemplene i (2c–f) illustrerer ulike adverbielle betydninger: instrument (redskap), sted, tid og måte. I det følgende vil jeg bruke termen “modifikatorbetydninger” som paraplyterm for disse betydningene. Merk at “måte” er brukt i vid forstand og omfatter ord som *hobbyfiske*, *industrifiske* og *sportsfiske* der forleddet beskriver hensikten med fisket og hvordan det foregår, men også ord som *møkkafiske* og *drittiske* som innebærer en evaluering av fisket. Felles for alle eksemplene i (2) er at etterleddet, det deverbale substantivet *fiske*, deler ut en semantisk rolle som fylles av forleddet.

Selv om alle de seks rollene i (2) er mulige, er det ikke like naturlig å lage sammensetninger med alle rollene. For å finne ut mer om hvilke mønstre som er vanligst, laget jeg en database over alle sammensetninger med *fiske* som etterledd fra følgende kilder: *Bokmålsordboka* (Wangenstein red. 2004), *Nynorskordboka* (Hovdenak red. 2006), *Norsk avis-korpus*, *NoWaC-korpuset* og *UCLA NewsScape Library of International Television News*.³ I tillegg har jeg supplert databasen med noen få

3. Jeg har benyttet de elektroniske versjonene av *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka*

sammensetninger som ikke er fanget opp i noen av de nevnte kildene, men som er belagt på internett. Til sammen inneholder databasen 643 sammensetninger, men i det følgende vil jeg se bort fra 42 sammensetninger bestående av tre ledd der man kan argumentere for at mer enn én semantisk rolle er relevant (for eksempel *høstlinefiske* som indikerer både når og med hvilket redskap fisket foregår).⁴ Tabell 1 og Figur 1 dekker dermed totalt 601 ulike sammensetninger. I tabellen oppgis både tallene fra de to ordbøkene og tallene fra de ulike korpusene og internett. I høyre kolonne oppgis tallene for databasen som helhet.

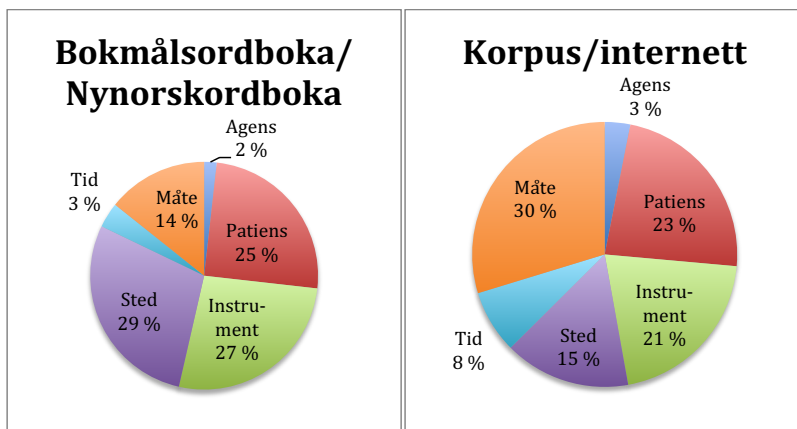
	Bokmålsordboka/Nynorskordboka	Korpus/internett	Totalt
Agens	1	17	18
Patiens	14	127	141
Instrument	15	113	128
Sted	16	84	100
Tid	2	42	44
Måte	8	162	170
Totalt	56	545	601

Tabell 1: Fordelingen av sammensetninger med *fiske* som etterledd (antall eksempler, typefrekvens)

Tabell 1 og Figur 1 viser at alle rollene er godt belagt, selv om agens og tid er langt mindre vanlige enn de øvrige rollene. Når det gjelder agens, skal det legges til at noen av eksemplene jeg har, ikke er helt klare. *Turistfiske* er nært beslektet med *hobbyfiske* og har antonymet *yrkesfiske*. Siden

på <http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?ava=ava>. *Norsk aviskorpus* er tilgjengelig på <http://avis.uib.no/avis>. Jeg har benyttet den taggede versjonen som dekker 2004-årgangen. *NoWaC-korpuset* er et web-korpus med 700 millioner ord tilgjengelig på <http://www.hf.uio.no/iln/tjenester/kunnskap/sprak/korpus/skriftsprakskorpus/nowac/index.html>. *UCLA NewsScape Library of International Television News* (<https://sites.google.com/site/distributedlitteredhen/home/tutorials-and-educational-resources/csa-overview>) har data fra nyhetsendinger på NRK. Takk til Mark Turner for hjelp med å søke i dette korpuset. I alle korpusene søkte jeg etter både ubestemt form entall (ord som slutter på *fiske*) og bestemt form entall (ord som slutter på *fisket*). Søkeresultatene ble så gjennomgått manuelt for å luke ut ord som ender på *fiske(t)*, men som ikke er sammensetninger (for eksempel *filosofiske*). Databasen min er i sin helhet tilgjengelig på TROLLing: <http://hdl.handle.net/10037.1/10296>.

4. Jeg vil ikke diskutere om strukturen er [[høstline]fiske] 'fiske med høstline' eller det mer plausible [[høst]linefiske] 'linefiske om høsten', da denne problemstillingen ikke er relevant for denne artikkelen.

Figur 1: Prosentvis fordeling av sammensetninger med fiske som etterledd (data fra ordbøker til venstre, data fra korpus og internett til høyre)

forleddet i *hobbyfiske* og *yrkesfiske* har rollen “måte”, kan man kanskje argumentere for at *turistfiske* like mye beskriver måten fisket foregår på, som hvem som utfører det. Men ettersom det tross alt er turisten som fisker, har jeg klassifisert forleddet som agentivt.

Selv om *tjuvfiske* kan parafraiseres som ‘fiske utført av en tjuv’, og forleddet derfor er klassifisert som agentivt, er det kanskje like dekkende å beskrive betydningen som ‘fiske uten tillatelse’, og da nærmer vi oss den semantiske rollen “måte”. Men uansett hvordan man analyserer *turistfiske* og *tjuvfiske*, er det klart at agensrollen er atypisk for norske sammensetninger der etterleddet er avledet av et transitivt verb (i vårt tilfelle *å fiske*). I slike sammensetninger er det mindre vanlig at forleddet svarer til subjektet enn til objektet til det tilsvarende transitive verbet. Her følger norsk et velkjent mønster; for eksempel hevder Selkirk (1982: 34) at “the subject argument of a lexical item may not be satisfied in compound structure” (se også Štekauer 2000: 277 og Faarlund et al. 1997: 63).

Et eksempel som er vanskelig å klassifisere, er *spøkelsesfiske* som brukes om tilfeller der fiskeredskaper som fiskeren har mistet, fortsetter å fange fisk. Selv om *spøkelsesfiske* ikke er belagt i *Bokmåls-* eller *Nynorskordboka*, forekommer ordet ganske hyppig i media og på internett, ettersom slikt fiske bl.a. er et miljøproblem. Hvilken rolle representerer forleddet *spøkelse*? Poenget med sammensetningen er at det ikke foreligger noen nærmere bestemt agens, og *spøkelse* kan sies å representere

denne fraværende agens-rollen som en slags plass-holder. Forleddet i *spøkelsesfiske* er dermed klassifisert som agentivt.

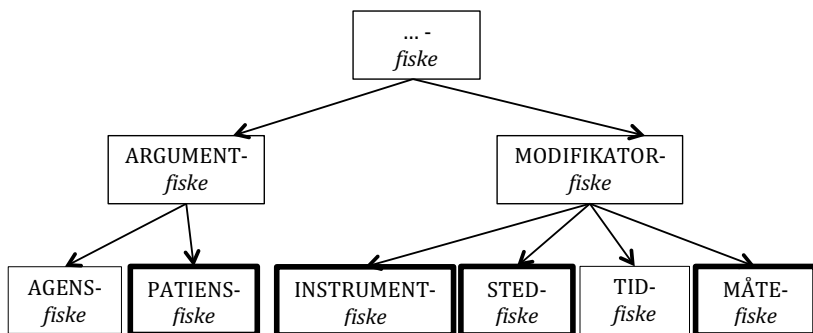
At rollen “tid” er relativt svakt belagt, er mest sannsynlig av pragmatisk grunn. Det er lett å tenke seg substantiv med tidsbetydning som forledd (*sommerfiske*, *desemberfiske*, *tirsdagsfiske* osv.), men det er ikke så mange slike som er belagt i mitt materiale. Kanskje er det mer relevant for språkbrukerne å angi hvor fisket foregår, enn når det foregår? Dette forblir imidlertid spekulasjoner som mitt materiale ikke gir grunnlag for å bekrefte eller avkrefte.

De to diagrammene i Figur 1 gjør det mulig å sammenligne data fra ordbøker, som inneholder veletablerte sammensetninger, med data fra korpus og internett, som inneholder et stort antall hapax legomena (dvs. ord som bare forekommer én gang i et korpus). Som vi ser, er de to diagrammene svært like; patiens og instrument er dominerende i begge delene av databasen, mens agens og tid er marginale. Men én forskjell er det verdt å stoppe opp ved: I ordbokdataene forekommer sted omtrent dobbelt så hyppig som måte (29% mot 14%), mens forholdet er omvendt i dataene fra korpus og internett (15% mot 30%).⁵ Det er ikke mulig å si noe sikkert om hva denne forskjellen bunner i, men det er tydelig at språkbrukerne på internett viser stor oppfinnsomhet når det gjelder å beskrive ulike måter å drive fiske på. Dette gjelder ikke minst ulike blogger og nettfora for sportsfiskere, der man finner sammensetninger som *all-roundfiske*, *dykkefiske*, *ekstremfiske*, *fang-og-slepp-fiske*, *gratisfiske*, *kosefiske*, *løssettingsfiske*, *poengfiske* og *snorkelfiske*. Som nevnt ovenfor inkluderer jeg evaluerende forledd i kategorien “måte”, og slike sammensetninger forekommer hyppig på internett. Eksempler er *drittiske*, *drømmefiske*, *favorittiske*, *fiaskofiske*, *flaksefiske*, *idiotfiske*, *kaosfiske*, *katastrofefiske*, *panikkfiske* og *toppfiske*.

Dataene i Tabell 1 og Figur 1 kan beskrives ved hjelp av et kategorinettverk av den typen Langacker (2008) benytter. De seks boksene nederst i Figur 2 representerer de ulike subkategoriene (underkategoriene) i Tabell 1 og Figur 1. Bokser med tykk ramme representerer

5. La meg poengtere at forskjellen er statistisk signifikant. En chi-kvadrat-analyse (Pearson's Chi-squared test with Yates' continuity correction) der jeg sammenlignet tallene for sted og måte i de to delene av databasen, ga p-verdi = 0,003 (chi-kvadrat = 8,5713, df = 1). Dette indikerer at det er svært usannsynlig at forskjellen skyldes tilfeldigheter. Cramers V-verdi = 0,18 angir en liten, men rapporterbart effektstørrelse. Vi har således med en robust, men ikke særlig stor forskjell å gjøre.

godt belagte subkategorier, mens tynn ramme angir at en subkategori er perifer. Boksene høyere opp i nettverket kaller Langacker “skjemaer”, ettersom de er mer generelle (“skjematiske”) enn boksene lenger ned. Som angitt med pilene dekker [ARGUMENT-*fiske*] sammensetninger med agens og patiens som forledd, mens [MODIFIKATOR-*fiske*] er et skjema for de øvrige semantiske rollene. Helt på toppen har jeg tatt med et generelt skjema for hele kategorien, men det inneholder ikke annen informasjon enn at et hvilket som helst forledd kan kombineres med etterleddet *fiske*.

Figur 2: Kategorinettverk for sammensetninger med *-fiske* som etterledd

Det generelle skjemaet øverst i Figur 2 inneholder svært lite informasjon, og det er derfor naturlig å spørre om det er mulig å formulere mer presise føringer for norske sammensetninger.⁶ Figur 2 representerer en analyse av et begrenset materiale, og det er ikke gitt at sammensetninger med *fiske* som etterledd er typiske for norske sammensetninger generelt. Men figuren er likevel tilstrekkelig til å illustrere ett viktig poeng. Hvis vi godtar at sammensetninger kan beskrives i kategorinettverk, blir spørsmålet hvor i nettverket føringene skal plasseres. Skal vi forsøke å presisere det generelle skjemaet på toppen, eller skal vi formulere føringer for subkategorier lenger ned i nettverket? Analysen i figuren tyder på at vi bør lete etter føringer på ulike nivåer. At noen semantiske roller er mer naturlige som forledd, angår forholdet mellom subkategoriene på nederste nivå i figuren. Langt ned i figuren kan vi altså plassere føringer

6. Om føringene bør formuleres som prosedurale regler eller deklarativer utsagn, er et viktig spørsmål som ikke vil bli berørt i denne artikkelen.

som viser hva som er *typisk*, ikke bare hva som er mulig. Men samtidig skal vi se at vi også kan formulere restriksjoner for toppnivået i kategorien som sier noe om hva som er *mulig*. Dette kommer vi tilbake til i avsnitt 4, men først må vi trekke et viktig skille mellom hva jeg skal kalle “potensiell” og “konvensjonalisert” betydning.

3 Sammensetningers potensielle og konvensjonaliserte betydninger

Den oppmerksomme leser har kanskje stuset over at sammensetningen *lofotfiske* i (2d) er brukt som beskrivelse på fiskingen i eksempel (1). Det kan innvendes at turistens fiske etter laks ikke er i tråd med betydningen til *lofotfiske*, som *Bokmålsordboka* (2004) definerer som ‘vinterfiske etter skrei i Lofoten’. På den annen side er det ingenting i den norske grammatikken (språkssystemet) som hindrer oss i å beskrive aktiviteten til turistene i (1) som *lofotfiske*, selv om det ikke er slik man vanligvis bruker ordet. For å fange opp denne forskjellen er det hensiktsmessig å trekke et skille mellom hva vi kan kalle “konvensjonalisert” (“leksikalisert”) og “potensiell betydning”:

- (3) Lofotfiske
- a. Konvensjonalisert betydning: ‘vinterfiske etter skrei i Lofoten’
 - b. Potensiell betydning: ‘fiske i Lofoten’

Mens “potensiell betydning” rommer alt det språkssystemet tillater en sammensetning å bety, er den “konvensjonaliserte betydningen” den betydningen som er innarbeidet i språksamfunnet, og som leksikografer registrerer i ordbøker. Eksemplet i (3) viser at den potensielle betydningen er videre i den forstand at den bare fyller én rolle (sted), mens den konvensjonaliserte betydningen fyller minst tre roller: tid (vinter), patiens (skrei) og sted (Lofoten). I tillegg kan man kanskje si at også rollen “måte” er fylt, ettersom lofotfisket i tradisjonell forstand er en form for yrkesfiske. Uansett er det slik at relasjonen mellom potensiell og konvensjonalisert betydning er et eksempel på hyponymi der den potensielle betydningen er hyperonym (den overordnede, generelle termen), mens den konvensjonaliserte betydningen er hyponym (den underordnede, spesifikke termen).

Det er ikke vanskelig å finne eksempler som illustrerer forskjellen mellom potensiell og konvensjonalisert betydning. I begynnelsen av artikkelen så vi at *spisekrok* har den konvensjonelle betydningen ‘hjørne i bolig der man inntar måltider’, men at sammensetningen potensielt også kan betegne et spiseredskap. En *reservebenk* er normalt et møbel som innbyttere i ballspill sitter på mens de venter på å få spille.⁷ Men om man har en ekstra benk som man bare bruker når man får mange gjester, er det ikke noe i veien for å kalle den for en “reservebenk”, selv om dette ikke er ordets konvensjonaliserte betydning.

I en reklame sett på Flytoget i mai 2015 illustreres frasen *postmann på pakketur* med et postbud som legger en pakke i en postkasse. Mens *pakketur* vanligvis brukes om ferieturer og i følge *Bokmålsordboka* (2004) har den konvensjonaliserte betydningen ‘ferdig planlagt turopplegg’, kan sammensetningen potensielt bety ‘ombæring av postpakker’. Reklamen spiller på forholdet mellom konvensjonalisert og potensiell betydning for å skape oppmerksomhet om det man ønsker å selge – i dette tilfellet forsikringsordninger for medlemmer av ulike fagforeninger.

I avsnitt 2 stilte jeg spørsmålet om det er mulig å formulere føringer for norske sammensetninger. Distinksjonen mellom potensiell og konvensjonalisert betydning lar oss presisere spørsmålet. Når det gjelder hva som er *mulige* sammensetninger, er det *potensiell* betydning vi må ta utgangspunkt i, for her er det snakk om hva språksystemet tillater og ikke tillater. Men når det gjelder hva som er *typisk* for norske sammensetninger, blir *konvensjonalisert* betydning relevant, siden spørsmålet er hvordan språkbrukerne normalt bruker sammensetninger. I de følgende avsnittene skal vi se nærmere på føringer for norske sammensetninger.

4 Føringer 1: Hodet-til-høyre-regelen

I diskusjonen av sammensetningene med *fiske* i avsnitt 2 har jeg uten videre antatt at etterleddet i sammensetninger er overledd (hode). Dette er en vanlig oppfatning:

7. *Reservebenk* brukes også om innbytterne i en klubb, jf. følgende eksempel:
 (i) *Viking har en uvanlig sterk reservebenk kommende sesong.*
 (*Bergens Tidende* 18. februar 2008) (http://www.bt.no/mobildesking/-127154_1.snd).
 Dette er et eksempel på metonymi i den forstand at vi beskriver spillerne vha. benken de sitter på (Jf. Radden og Kövecses 1999: 21). Vi kommer tilbake til metonymi i avsnitt 7.

- (4) “Right hand head rule” (“Hodet-til-høyre-regelen”):
 In morphology, we define the head of a morphologically complex word to be the righthand member of that word. (Williams 1981: 248)

Om dette ikke er noen universell regelmessighet (Selkirk 1982: 21), passer den godt for norsk (jf. Faarlund et al. 1997: 61–63, men se Enger 1995 for kritisk diskusjon).⁸ Det viser eksempler som *hundelik* og *likhund*. I det første ordet er *lik* overledd i både syntaktisk og semantisk forstand. Syntaktisk sett har sammensetningen samme ordklasse og genus som overleddet, dvs. substantiv i intetkjønn, og semantisk sett betegner sammensetningen en type lik, nemlig liket av en hund. Bytter vi om på leddene, får vi hankjønnsst substantivet *likhund* som har samme genus som *hund*, og som betegner en type hund som er spesialtrent til å markere på lukten av lik. Her er med andre ord *hund* overledd. Et annet illustrerende ordpar er *rødvin* og *vinrød* (jf. Nesset 2011: 56). *Rødvin* er en type vin og er et substantiv med maskulint genus akkurat som *vin*, mens *vinrød* er et fargeadjektiv som betegner en sjattering av rødt. Det er med andre ord slik at etterleddet er overledd.⁹

Men noen absolutt regel som gjelder for alle norske sammensetninger, er regelen i (4) likevel ikke. Selv om *ølhund* er en sammensetning med *hund* som etterledd, betegner ikke *ølhund* noen hund, men tvert i mot et menneske som er glad i øl. Strengt tatt er *hund* dermed ikke overledd i semantisk forstand.¹⁰ Andre velkjente eksempler av denne typen

8. Når det er tale om “overledd” i denne artikkelen, er det “morfosyntaktisk overledd” som er ment, dvs. det leddet som bestemmer sammensetningens ordklassetilhørighet og genus, eller “semantisk overledd”, dvs. det leddet som står i et hyponymiforhold til hele sammensetningen. Som Sakshaug (2000: 196–97) har vist, er forleddet overledd i morfofonologisk forstand, ettersom det er forleddet som avgjør tonelaget til sammensetningen. *Druevin* har for eksempel tonelag 2 fordi forleddet *drue* har tonelag 2, mens *solbærvin* har tonelag 1 fordi forleddet *solbær* har tonelag 1 (jf. diskusjon i Sakshaug 2000: 197).
9. Et annet godt eksempel av denne typen er ordparet *hausteple* og *eplehaust*, diskutert i Rønhovd 1997: 154. Men når Rønhovd (ibid.) hevder at slike sammensetninger er “sjølvforklarande når vi kjenner tydinga til dei einskilde orda”, tar han trolig munnen for full. Det er selvsagt til god hjelp å vite hva for- og etterledd betyr, og at etterleddet er hodet i sammensetningen, men det er likevel langt igjen til å bestemme den nøyaktige betydningen til sammensetningen som helhet. Mer om dette i avsnitt 6 og 7.
10. Det er rimelig å anta at *hund* i *ølhund* representerer *menneske* metaforisk siden man på norsk i uttrykk som *Din hund!* kan bruke *hund* til å referere til mennesker. Men

er *rotekopp*, som ikke er noen kopp, *tørrpinn*, som ikke er noen pinne, *hespetre*, som ikke er noe tre, *bestehov*, som ikke er noen hov, *løvetann*, som ikke er noen tann, og *fadermorder*, som er en krage, og ikke en morder (se Nesset 2011 og Enger og Kristoffersen 2000: 129 for diskusjon). *Brennevin* er et eksempel på at etterleddet verken semantisk eller syntaktisk er overledd (Enger 1995: 34–35). Selv om både vin og brennevin er alkoholholdige drikker, er *brennevin* strengt tatt ikke noen type vin, og *brennevin* er også intetkjønn, mens *vin* er hankjønn.

Konfrontert med slike data kunne en være fristet til å forkaste hele regelen i (4), men det ville være å kaste barnet ut med badevannet, for tross alt følger de aller fleste norske sammensetninger regelen. Et alternativ er å si at regelen representerer et prototypisk mønster i norsk. Prototypiske norske sammensetninger har overleddet til høyre, men det finnes unntak. “Hodet-til-høyre-regelen” handler altså om hva som er *typisk*, ikke hva som er *mulig* for norske sammensetninger.

Om vi godtar at “Hodet-til-høyre-regelen” ikke holder for absolutt alle norske sammensetninger, kan man spørre seg om det i det hele tatt er mulig å finne frem til slike generelle føringer. I de følgende avsnittene skal vi se at det er for tidlig å gi opp. I stedet for å ta utgangspunkt i sammensetningenes struktur (forholdet mellom etterledd og forledd), skal vi rette blikket mot sammensetningenes funksjon. I avsnitt 6 lanserer jeg Kompresjonshypotesen som en generell føring for norske sammensetninger. Først er det imidlertid nødvendig å betrakte sammensetninger i lys av Fauconnier og Turners (2002) teori om konseptuell integrasjon. Dette er emnet for avsnitt 5.

5 Sammensetninger som “blandede rom” i konseptuell integrasjon

I det følgende skal vi se at teorien om konseptuell integrasjon gir et godt utgangspunkt for å beskrive norske sammensetninger. Jeg skal foreslå at leddene i sammensetninger fungerer som “rombyggere” (“space builders”) som skaper et “blandet rom” (“blend”).

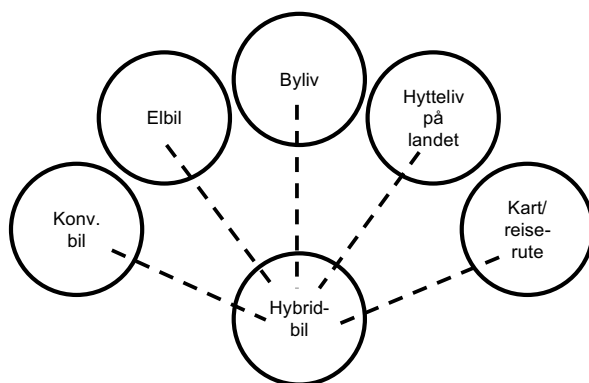
selv om man godtar denne analysen, rokker ikke det ved hovedpoenget om at *hund* i *ølbund* ikke er et “normalt” overledd, siden sammensetningen *ølbund* i motsetning til *likhund*, *sanktbernhardshund* osv. ikke referer til et firbent dyr. Mer om metafor i avsnitt 7.

Fauconnier og Turner studerer hvordan begreper tar opp i seg elementer fra ulike “mentale rom”, dvs. “pakker” med konkret informasjon om ulike emner som etableres mens vi tenker og snakker (Fauconnier 2007: 351). La oss ta reklamen for en hybridbil i Figur 3 som eksempel. Det kan argumenteres for at denne reklameplakaten integrerer informasjon fra fem mentale rom. For det første er “konvensjonell bil” relevant. Dette mentale rommet bringer med seg erfaringer om bensinmotorer og deres gode og dårlige egenskaper, for eksempel deres lange rekkevidde og deres miljøvennlighet. Men samtidig aktiverer reklamen også det mentale rommet “elbil” med assosiasjoner til kort rekkevidde og miljøvennlighet. Et tredje mentalt rom, som vi kan gi merkelappen “byliv”, aktiveres av frasen “i byen” nederst til venstre på plakaten og bringer med seg assosiasjoner til hektisk storbyliv med korte avstander og mye trafikk. Oppe til høyre finner vi frasen “til hytta” som representerer et fjerde mentalt rom: “hytteliv på landet”. Her har assosiasjoner til store avstander og lite trafikk relevans. Et siste mentalt rom aktiveres av strømledningen som er knyttet sammen med slangen til en bensinpumpe. Ledningen og slangen knytter byen sammen med hytta, og på den måten får vi assosiasjoner til kart og reiseruter: man følger en vei fra et utgangspunkt til et mål. Reklameplakaten integrerer elementer fra alle disse mentale rommene og skaper på den måten en intuitiv forståelse av hybridbilen det reklameres for. Den har lang rekkevidde som en konvensjonell bil, men er samtidig miljøvennlig som en elektrisk bil, og kan derfor brukes både på tur til hytta og i byen. Med Fauconnier og Turner kan vi si at reklamen etablerer et “blandet rom” (“blend”), dvs. et mentalt rom som integrerer elementer fra ulike mentale rom (jf. Turner 2007: 378). Analysen er oppsummert i Figur 4, der sirkelene øverst representerer de fem mentale “innputtrommene”, mens sirkelen nederst står for det “blandede rommet” som reklamen skaper. De stiplede linjene representerer elementer fra innputtrommene som integreres i det blandede rommet. Det er imidlertid viktig å ha klart for seg at det blandede rommet ikke er summen av *alle* egenskapene til innputtrommene, men at det bare tar opp i seg enkelte elementer fra innputtrommene. For eksempel er det en viktig egenskap ved kart at vest er til venstre og øst til høyre, men denne egenskapen spiller neppe noen rolle i det blandede rommet i Figur 4. Figuren er også forenklet i den forstand at den ikke angir at innputtrommene har intern struktur der ulike elementer står i forskjellige relasjoner til hverandre. Igjen er kart et godt ek-

Figur 3: Reklameplakat for hybridbil (Foto: forfatteren)

sempel. På kart representeres byer og tettsteder som prikker som står i ulike relasjoner til hverandre, slik at man kan få et inntrykk av avstanden mellom byene osv. Men ettersom slike detaljer er uten betydning for argumentasjonen i denne artikkelen, er de ikke tatt med i Figur 4.

Figur 4: Analyse av reklame for hybridbil vha. fem mentale innputtrom og ett blandet rom

Hvordan kan konseptuell integrasjon kaste lys over norske sammensetninger? Jeg foreslår å analysere hvert av leddene i en sammensetning som “rombyggere” (“space builders”). En rombygger er et språklig element som aktiverer et mentalt rom (Fauconnier 2007: 371). Sammensetningen som helhet kan analyseres som et blandet rom basert på disse innputtømmene. La oss se nærmere på to eksempler: *traktoregg* og *makrellfotball*.

Traktoregg er et relativt konvensjonalisert alternativ til *rundballe*, dvs. gress som er presset sammen til sylinderformede baller pakket i hvit plast. Forleddet (underleddet) *traktor* aktiverer et mentalt rom for moderne landbruk med assosiasjoner til alt det maskineriet som bl.a. brukes for å dyrke og bearbeide dyrefor. Etterleddet *egg* aktiverer et mentalt rom som inneholder høner, kyllinger og egg (som har tynt, hvitt skall og verdifullt, spiselig innhold). Sammensetningen bringer sammen informasjon fra begge innputtømmene – når vi snakker om *traktoregg*, bruker vi det vi vet om traktorer og om egg. Men samtidig er det viktig å ha klart for seg at ikke all informasjon fra innputtømmene integreres i det blandede rommet. I innputtømmet kan egg bli til kyllinger, men det skjer ikke i det blandede rommet. *Traktoreggene* klekkes ikke, og det fødes verken kyllinger eller traktorer. I innputtømmet kan ikke traktorer verpe, men i det blandede rommet “verper” de i den forstand at de produserer *traktoregg*.¹¹

Makrellfotball har ikke funnet veien til ordbøker eller leksika, men er godt belagt på internett, så denne sammensetningen er på vei til å få en konvensjonalisert betydning, selv om den neppe er helt fastlagt. Det synes imidlertid klart at ordet brukes som betegnelse på den offensive og artistiske fotballen sørlandsklubben Start kan spille om sommeren når makrellen kommer inn. Etterleddet *fotball* aktiverer et mentalt rom med

11. Når man integrerer for mye av informasjonen fra innputtømmene, kan dette gi en komisk effekt. På det humoristiske nettstedet *Ikkepedia* finner man for eksempel oppskrifter på koking, steking og servering av *traktoregg*, og Lars Monsen tillegges utsagnet “[j]eg har alltid noen *traktoregg* i reisesekken når jeg drar ut på fjelltur” (http://ikkepedia.org/wiki/Hvordan:Koke_eller_steke_et_traktoregg). Den humoristiske effekten oppnås ved at egenskapen “spiselig” overføres fra innputtømmet til etterleddet *egg* til det blandede rommet for hele sammensetningen *traktoregg*. I utsagnet “Men hva kom først? Traktoren eller *traktoregget*?”, som nettstedet tillegger Henrik Ibsen, overføres verping og klekking til det blandede rommet. Slike humoristiske effekter er gode eksempler på at blandede rom ikke tar opp i seg all informasjonen fra innputtømmene.

informasjon om spilleregler osv. Forleddet *makrell* er vanskeligere å analysere, men det kan aktivere et mentalt rom for sørlandssommer som vekker alle de positive assosiasjoner nordmenn har til sommeren på Sørlandet, makrellfiske inkludert. Samtidig vet vi at makrellen beveger seg raskt fremover i stim, og en kan tenke seg at angriperne løper fremover på banen som en makrellstim. Også her ser vi at det blandede rommet tar opp i seg elementer fra begge innputtrom, men at ikke all informasjon integreres i det blandede rommet. Det er ingen makreller på fotballbanen, selv når Start spiller makrellfotball. Samtidig er det slik at det blandede rommet kan inneholde informasjon som vi ikke finner igjen i noen av innputtrommene. Det at *makrellfotball* brukes om artistisk angrepsfotball, kan vanskelig sies å komme direkte fra noen av innputtrommene. Riktignok vekker makrell positive assosiasjoner til sørlandssommer, og riktignok beveger makrellen seg raskt i stim, men det er et langt skritt derfra til artistisk angrepsfotball. Slike elementer som ikke er forankret i noen av innputtrommene, spiller en viktig rolle i teorien om konseptuell integrasjon. Fauconnier og Turner (2002) taler om “emergent struktur” (“emergent structure”).

Oppsummerende kan vi si at teorien om konseptuell integrasjon gjør det mulig å beskrive norske sammensetninger som “blandede rom” der forledd og etterledd fungerer som rombyggere som aktiverer innputtrom. Analysen får frem at sammensetningene på den ene siden ikke tar opp i seg all informasjon fra innputtrommene, men på den annen side også kjennetegnes ved emergent struktur uten direkte forankring i innputtrommene. Men gir teorien om konseptuell integrasjon grunnlag for en mer presis og innsiktsfull beskrivelse av norske sammensetninger? Hjelper teorien oss til å formulere generelle føringer? Disse spørsmålene er emne for neste avsnitt.

6 Føringer 2: Kompresjonshypotesen og sammensetningers funksjon

Å beskrive sammensetninger som “blandede rom” er i utgangspunktet ikke noen restriktiv analyse, men det er snarere en fordel enn en ulempe, for sammensetninger vekker rikt fasetterte assosiasjoner fra ulike innputtrom. Som vi så i avsnitt 2 og 3, er det svært vanskelig å avgrense den potensielle betydningen til norske sammensetninger (jf. Enger og Kristoffersen 2000: 128f. og Faarlund et al. 1997: 55f.). Det er lett å tenke

ut potensielle betydninger til for eksempel *lofotfiske*, *reservebenk* og *pakketur* i tillegg til de konvensjonaliserte betydningene som er kjent for de fleste som har norsk som morsmål. Likevel kan et av kjernebegrepene i teorien om konseptuell integrasjon, “kompresjon” (“compression”), hjelpe oss til å formulere en generell føring for norske sammensetninger. Turner beskriver kompresjon slik:

- (5) Compression, as a term in cognitive science, refers not specifically to shrinking something along a gradient of space or time, but instead to transforming diffuse and distended conceptual structures that are less congenial to human understanding so that they become more congenial to human understanding, better suited to our human-scale ways of thinking. (Turner 2006: 18, se også Turner 2014: 23)

Ideen er altså at et blandet rom ikke bare bringer sammen informasjon fra ulike kilder, men også *komprimerer* informasjonen, dvs. “pakker” den på en slik måte at den lettere kan prosesseres. Det er nettopp det som er poenget med reklameplakaten i Figur 3 – all informasjonen og alle assosiasjonene som skapes, bringes sammen i ett bilde. I blandede rom blir kompliserte saksforhold til “én størrelse” som kan manipuleres i kognisjon og kommunikasjon.

Hypotesen jeg vil diskutere i det følgende, relaterer kompresjonsbegrepet til norske sammensetninger:

- (6) Kompresjonshypotesen:
Norske sammensetninger er blandede rom som komprimerer informasjon fra innputtømmene.

Ideen er altså at en hovedfunksjon hos sammensetninger er å komprimere informasjon fra ulike mentale rom. For å vise hvordan dette legger føringer på norske sammensetninger, skal jeg diskutere tre eksempler som ikke har konvensjonaliserte betydninger.

I en kommentarartikkel i *Bladet Nordlys* om lungesykdommen kols kritiserer journalisten Bjørn H. Larsen beslutningen om å stenge et medisinsk senter i sommermånedene:

- (7) Å lukke dørene i to måneder i sommer til Elisabeth-senteret er ei uklok handling, og skaper utrygghet hos oss som går der i hverdagen – særlig når man vet at køene foran “**lungedørene**” på UNN [Universitets-

sykehuset i Nord-Norge] er like lange som dårlige nordnorske sommerdager kan være. (*Bladet Nordlys* 5. august 2014)

Selv om *lungedør* ikke er noen konvensjonalisert sammensetning i norsk, er det ikke vanskelig å forstå hva journalisten refererer til: dørene til lungeavdelingen ved Universitetssykehuset i Nord-Norge. Spørsmålet er hva som er forskjellen på sammensetningen *lungedørene* og parafrasen *dørene til lungeavdelingen ved Universitetssykehuset i Nord-Norge*. Sammensetningen er vagere, for man kan lett tenke ut potensielle betydninger som ikke er forenlige med parafrasen – man kunne for eksempel bruke *lungedør* om åpningen inn til lungene. Men denne vagheten er neppe avgjørende, all den stund konteksten klargjør hva det er snakk om. Sammensetningen er også kortere, og det bidrar til å gjøre syntaksen enklere. Men først og fremst knytter sammensetningen lunger (og dermed lungesykdom) direkte til dørene på sykehuset, noe som bidrar til å skape et virkningsfullt mentalt bilde. Man formelig ser for seg lange køer av fortvilte lungesyke foran sykehusets stengte dører. Dette er nettopp poenget med kompresjon. Sammensetninger aktiverer blandede mentale rom som fremkaller komprimerte mentale bilder.

Et annet eksempel på effekten av kompresjon i sammensetninger finner vi i en artikkel i *Aftenposten* der Harald Stanghelle kommenterer riksdagsvalget i Sverige i 2014. Sverigedemokraterna fikk stor oppslutning, og Stanghelle relaterer dette til Fremskrittspartiets vei til makt i Norge:

- (8) Vi her i Norge kjenner igjen dette bildet. For det var omtrent slik norske politikere på 80-tallet møtte både økende innvandringsskepsis og Carl I. Hagens suksess med å sette ord på folks uro. Det var en totalt feilslått strategi. Først og fremst fordi den hadde som forutsetning at det ikke skulle snakkes høyt om en viktig del av den nye virkeligheten. Det gjorde heller ikke vi i mediene. Også vi var jo redde for hva en åpen problemtale kunne utløse av grums i et folkedyp vi ikke stolte på i det hele tatt. Derfor kjenner vi oss igjen når den liberale svenske storavisen Expressen reflekterer valgresultatet med en helsvart forside med noen få ord i hvitt: "Igår röstade 781.120 svenskar på Sverigedemokraterna." Og avisens lederartikkel følger opp dette uttrykket for nasjonal sorg: "Stackars Sverige", lyder tittelen. [...] 25 år etter vår egen utfrysningsspolitikk fallitt

danser nå Fremskrittspartiet med stil på den norske **regjeringsparketten**. (*Aftenposten* 15. september 2014¹²)

Regjeringsparkett er ikke noen konvensjonalisert sammensetning, men det er likevel klart hva redaktør Stanghelle mener. Sammensetningen bringer sammen informasjon fra to mentale rom. Forleddet *regjering* representerer informasjon om politikk, styresett og maktutøvelse. Etterleddet *parkett* representerer i den relevante konteksten det mentale rommet “dans”; på den ene side vekkes assosiasjoner til samfunnstoppenes elegante dansetilstelninger, og på den annen side må leseren tenke på dans i sin alminnelighet – en handling som innebærer å manøvrere på en rytmisk og stilfull måte sammen med en partner. På denne måten komprimerer sammensetningen Fremskrittspartiets utvikling fra marginalt protestparti til mektig regjeringspartner i ett mentalt bilde. Man kunne saktens ha beskrevet dette vha. en omstendelig parafrase, men da ville man gå glipp av den retoriske effekten som sammensetningers kompresjon fremelsker.

På *Bladet Nordlys* sine sportssider 22. august 2014 finner vi sammensetningen *fremtidsball* i en artikkel som handler om kontraktforholdene til fotballspilleren Hans Eriksen Nordbye:

- (9) Før fremtiden avklares må Hans Eriksen Norbye (27) trolig belage seg på noen uker på sidelinja. TIL-trener Steinar Nilsen mener “**fremtidsballen**” ligger hos Hans Eriksen Norbye selv – ikke klubben. (*Bladet Nordlys* 22. september 2014¹³)

Journalistens bruk av anførselstegn viser at *fremtidsball* ikke er noen konvensjonalisert sammensetning i norsk. Ut fra sammenhengen er det likevel klart hva journalisten mener. Forleddet *fremtid* aktiverer et mentalt rom for spillerens arbeidsforhold i tiden som kommer, mens etterleddet *ball* bringer med seg assosiasjoner til fotball der den som har ballen, har initiativet og foretar neste trekk.¹⁴ Sammensetningen kom-

12. <http://www.aftenposten.no/meninger/kommentarer/Harald-Stanghelle-Dette-valget-kan-bli-et-svensk-tidsskille-7706208.html?service=ipad&img=w180c169>

13. <http://www.nordlys.no/sporten/til/article7598682.ece>

14. *Ball* kan selvsagt også vekke assosiasjoner til andre ballspill, men siden artikkelen handler om en fotballklubb, er det mest sannsynlig at det er dette ballspillet leseren får assosiasjoner til.

primerer således TIL-trenerens oppfatning om at det er spillerens tur til å ta et initiativ i kontraktforhandlingene, til ett mentalt bilde. Denne retoriske effekten ville man ikke oppnå om man erstattet sammensetningen med en mer utførlig beskrivelse av situasjonen.

At de tre eksemplene vi har sett på, er fra avisprosa, er neppe tilfeldig, for journalister lager ukonvensjonelle sammensetninger for å skape retoriske effekter. Selv om det er farlig å trekke generelle slutninger på grunnlag av et lite antall eksempler fra én sjanger, er det grunn til å tro at Kompresjonshypotesen beskriver en generell egenskap ved norske sammensetninger. Det er rimelig å anta at sammensetninger alltid komprimerer informasjon fra to mentale rom i ett blandet rom, men at denne egenskapen kommer tydeligst frem i sammensetninger som ikke har noen konvensjonalisert betydning, og som brukes for å oppnå en retorisk effekt. Det må imidlertid understrekes at Kompresjonshypotesen er en *hypotese*, og at mer omfattende undersøkelser av et større materiale fra ulike sjangre er nødvendig før man kan trekke sikre slutninger.

Når det er snakk om føringer i lingvistikken, er det helst beskrivelser av (u)mulige strukturer man har i tankene. “Hodet-til-høyre”-regelen i (4) er et godt eksempel. Kan man kalle Kompresjonshypotesen for en “føring”? Hypotesen refererer til sammensetningenes betydning og sier noe om hvordan betydningene til de to leddene samvirker. Hypotesen er også relevant for hvordan sammensetninger brukes i tekst for å oppnå retoriske effekter. Kompresjonshypotesen har med andre ord med funksjon snarere enn form å gjøre. Likevel er Kompresjonshypotesen en føring i den forstand at den beskriver en generell egenskap ved sammensetninger som skiller dem fra andre språklige mønstre, for eksempel syntaktiske fraser. Kompresjonshypotesen tyder på at funksjon kan representere rikere jaktmarker enn form for den som er på leting etter føringer for norske sammensetninger.

7 Hvordan kan språkbrukerne tolke sammensetninger?

Fire prinsipper

I og med at norske sammensetninger er flertydige og kan ha et stort antall potensielle betydninger, er det rimelig å spørre hvordan språkbrukerne finner frem til den intenderte betydningen. Hvordan kommer man seg fra alle assosiasjonene som innputtømmene aktiverer, til den kom-

primerte betydningen i det blandede rommet? Noen logisk slutning fra premisser til én eneste gyldig konklusjon er det ikke snakk om, for som vi har sett, har sammensetninger ofte mange mulige tolkninger.¹⁵ I stedet vil jeg foreslå å beskrive den kompetanse og de strategier språkbrukerne kan ta i bruk. I det følgende skal vi se nærmere på fire prinsipper: metafor, metonymi, “paradigmatisk knoppskyting” og syntagmatisk kontekstoppbygging.

Metaforbegrepet kan defineres slik:

(10) Metafor:

[M]etaphor [...] has come to mean a cross-domain mapping in the conceptual system. (Lakoff 1993: 203)

Slik termen brukes i kognitiv lingvistikk, handler altså metaforbegrepet om å opprette forbindelser mellom informasjon fra ulike erfaringsområder (domener). Ville det være mulig å avkode norske sammensetninger for en språkbruker som ikke er i stand til å håndtere metaforer? Neppe, og en slik språkbruker ville heller ikke komme særlig langt med andre språklige mønstre. Men i og med at sammensetninger er blandede rom som tar opp i seg informasjon fra ulike mentale rom, og dermed fra ulike domener, synes det rimelig å si at metafor-kompetanse er ekstra viktig for avkoding av sammensetninger. *Traktoregg*, som ble behandlet i avsnitt 5, er et godt eksempel, for her er det snakk om et metaforisk “egg” som blir “verpet” av en traktor.

Et annet grunnbegrep i kognitiv lingvistikk, metonymi, er også viktig for avkodingen av norske sammensetninger:¹⁶

15. Det kan legges til at språkbrukerne slett ikke alltid kommer frem til den “rette” tolkningen, dvs. den som avsenderen hadde i tankene da han/hun ytret sammensetningen. Reanalyse, dvs. tilfeller der en sammensetning blir tillagt en ny betydning, vitner om dette. Et eksempel er *kjederøyke* som av noen språkbrukere tolkes som ‘røyke fordi man kjeder seg’ i stedet for den mer konvensjonaliserte betydningen ‘røyke den ene sigaretten etter den andre (slik at de danner en kjede)’. Jeg vil takke *Maal og Minnes* anonyme konsulent for å ha trukket frem dette eksempelet.
16. Både metafor og metonymi er begreper som har lang tradisjon i retorikk og språkvitenskap, men ettersom denne forskningstradisjonen er velkjent og bare marginalt relevant for denne artikkelen, vil jeg bruke begrepene slik de brukes i moderne (kognitiv) lingvistikk, uten å diskutere forskningshistorien nærmere.

(11) Metonymi:

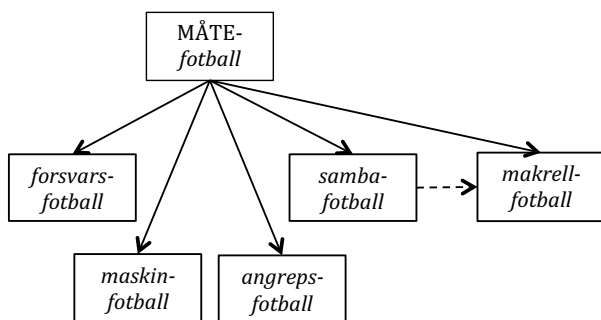
A cognitive process in which one conceptual entity, the vehicle, provides mental access to another conceptual entity, the target, within the same cognitive model (Radden og Kövecses 1999: 21)

I praksis betegner Radden og Kövecses term “kognitiv modell” det samme som domene i Lakoffs definisjon i (10) (jf. Nessel 2011: 34 for diskusjon med litteraturhenvisninger). Mens metafor dreier seg om forbindelser på tvers av domener, handler metonymi enkelt sagt om relasjonene innenfor et domene. Evnen til å håndtere slike relasjoner er avgjørende for å kunne avkode norske sammensetninger. I *makrellfotball*, som ble diskutert i avsnitt 5, representerer for eksempel makrellen hele domenet “sørlandssommer”. En liten del står altså for hele helheten – et typisk metonymisk forhold (Peirsmann og Geeraerts 2006). Selv om metonymi-kompetanse er relevant for svært mange språklige mønstre, er det rimelig å anta at den er ekstra viktig for avkodingen av sammensetninger. Vi har sett at sammensetninger kan analyseres som blandede rom, og at leddene er rombyggere som etablerer innputtrom. I dette ligger det at rombyggerne skal vekke assosiasjoner til et helt domene, og det er en metonymisk prosess der en del opptrer som et referansepunkt for et hele.

Makrellfotball illustrerer ikke bare viktigheten av metonymi for norske sammenhenger, men viser også hvordan metonymi og metafor går hånd i hånd. På den ene side vekker *makrell* assosiasjoner til sørlandssommer generelt og er dermed en del som metonymisk representerer et hele. På den annen side kan *makrellfotball* innebære å angripe på en måte som minner om en makrellstim. Da har vi et metaforisk forhold mellom to domener: fisk og fotball. Det er ingen motsetning mellom den metonymiske og den metaforiske tolkningen, og begge fenomener er sentrale i teorien om konseptuell integrasjon. Som nevnt må vi anta at språkbrukerne besitter både metonymi- og metaforkompetanse, og både metonymi og metafor kan bidra sammen til å gi *makrellfotball* og andre sammensetninger betydning.

En strategi som språkbrukerne kan bruke til å hankses med sammensetninger, vil jeg kalle “paradigmatisk knoppskyting”. I avsnitt 2 så vi at kategorinettverk gjør det mulig å beskrive forholdet mellom sammensetninger med samme etterledd. Det er viktig å merke seg at slike nettverk ikke er statiske størrelser, men tvert imot stadig er i endring. Når språkbrukerne konfronteres med en sammensetning de ikke

kjenner godt til, kan de trekke veksler på kategorinettverket når de forsøker å finne frem til en passende betydning. Igjen er *makrellfotball* et godt eksempel. I Figur 5 har jeg tatt med noen få sammensetninger med *fotball* som etterledd og ulike forledd som beskriver måter å spille fotball på. Antar vi at språkbrukerne har utviklet et kategorinettverk med skjemaet [MÅTE-*fotball*], må vi anta at nettverket kan utvides med nye instansieringer av skjemaet – for eksempel *makrellfotball*. Når en språkbruker leter etter en plausibel betydning, kan han/hun ta utgangspunkt i nettverket og anta at det er snakk om en måte å spille fotball på. I tillegg til det overordnede skjemaet øverst i figuren kan også de ulike underkategoriene være med på å forankre nye sammensetninger i kategorinettverket. For *makrellfotball* synes særlig den innarbeidede sammensetningen *sambafotball* å være relevant. Samba står metonymisk for brasiliansk kultur og vekker positive assosiasjoner til Brasil på samme måte som makrellfiske om sommeren skaper positive assosiasjoner til Sørlandet. Parallelliteten mellom *sambafotball* og *makrellfotball* kommer frem i Figur 5, der den stiplede pilen representerer en ekstensjonsrelasjon fra et sentralt, etablert medlem av kategorien til et mer perifert kategorimedlem. Jeg bruker betegnelsen “knoppskyting” om situasjonen i figuren. På den måten får jeg frem at kategorinettverket utvides ved at nye subkategorier knyttes til nettverket. Dette skjer gjennom instansieringsrelasjoner til overordnede skjemaer og gjennom ekstensjonsrelasjoner til en eller flere subkategorier. Epitetet “paradigmatisk” er brukt for å få frem at det er tale om relasjoner mellom ord som kan erstatte hverandre i en kontekst, i motsetning til syntagmatiske relasjoner mellom et ord og de foregående og etterfølgende ordene i konteksten (Saussure 1916: 176).

Figur 5: “Paradigmatisk knoppskyting” og *makrellfotball*

“Knoppskytingen” innebærer som nevnt paradigmatisk relasjon mellom ulike sammensetninger, men det er også rimelig å anta at de syntagmatiske relasjonene til omkringliggende ord i konteksten har betydning for avkodingen av sammensetninger. Her er sammensetninger som ikke har konvensjonalisert betydning, gode eksempler, for i slike tilfeller har ikke språkbrukerne lært seg en betydning som de kan aktivere direkte. I stedet må de ta i bruk generell kompetanse og generelle strategier for å finne mening i den informasjonen de har til rådighet. La oss gå tilbake til *lungedørene* i (7) i avsnitt 6. Hovedtemaet i avisartikkelen er kols, så det mentale rommet “lungesykdom” er godt representert i konteksten. Konteksten introduserer også bygninger med dører, ettersom både Elisabeth-senteret og Universitetssykehuset i Nord-Norge (UNN) ikke bare er institusjoner, men også konkrete bygninger. Det ville trolig være svært vanskelig å få fatt i betydningen til *lungedørene* om det ikke var for konteksten som forankrer de to mentale innputtømmene som sammensetningen tar utgangspunkt i. Den syntagmatiske konteksten bygger opp under sammensetningen og gjør det mulig å tolke den. Selv om man skal være forsiktig med å trekke generelle slutninger på grunnlag av ett eksempel, fremstår det ikke som spesielt dristig å anta at konteksten alltid er til hjelp ved avkodingen av sammensetninger – i hvert fall sammensetninger som ikke har konvensjonalisert betydning, og/eller som adressaten ikke er kjent med fra før.

Det er viktig å merke seg at de fire prinsippene jeg har drøftet – metafor, metonymi, paradigmatisk knoppskyting og syntagmatisk kontekstopbygging – ikke er alternativer som utelukker hverandre, men snarere prinsipper som samvirker. Vi har alt sett at metafor og metonymi eksisterer side om side, og det samme gjelder for paradigmatisk knoppskyting og syntagmatisk kontekstopbygging. Konfrontert med en lite kjent eller helt ukjent sammensetning kan språkbrukerne benytte seg av sin generelle metafor- og metonymikompetanse, men også ta i bruk paradigmatisk og syntagmatiske relasjoner for å finne frem til plausible betydninger.

8 Konklusjon

I denne artikkelen har jeg analysert norske sammensetninger med utgangspunkt i kognitiv lingvistikk generelt og teorien om konseptuell integrasjon spesielt. Jeg har argumentert for at leddene i sammensetninger er rom-

byggere som aktiverer mentale innputtrom, og at sammensetninger er blandede rom basert på disse innputtrommene. Vi har sett at de blandede rommene overtar noe, men ikke all informasjon fra innputtrommene, og at de blandede rommene også innbefatter emergent struktur, dvs. informasjon som ikke er direkte forankret i noen av innputtrommene.

Analysen er relevant for to grunnleggende spørsmål. Til spørsmålet om hvilke føringer som foreligger for norske sammensetninger, har jeg foreslått at formelle føringer kan suppleres med føringer som tar utgangspunkt i sammensetningers funksjon. Rent konkret har jeg lansert Kompresjonshypotesen som sier at en generell egenskap ved sammensetninger er at de komprimerer informasjon fra ulike mentale rom til ett mentalt bilde. Denne egenskapen skiller sammensetninger fra andre språklige mønstre, for eksempel syntaktiske fraser.

Videre har den fremsatte analysen konsekvenser for spørsmålet om hvordan språkbrukerne avkoder ukjente eller lite kjente sammensetninger. Når de ut fra innputtrommene skal finne frem til et plausibelt blandet rom, har jeg foreslått at de må ta i bruk sin generelle kognitive kompetanse som gjør det mulig å håndtere metafor og metonymi, og at de også kan bruke strategier som jeg har kalt “paradigmatisk knopp-skyting” og “syntagmatisk kontekstoppbygging”.

Analysen fremlagt i denne artikkelen bygger på et begrenset materiale, og mer forskning er nødvendig før sikrere konklusjoner kan trekkes. Ikke minst må Kompresjonshypotesen testes mot et mer omfattende materiale. Analysen av norske sammensetninger som blandede rom reiser også viktige spørsmål, for eksempel: Hva kjennetegner rombyggerne i norske sammensetninger? Vi har sett at rombyggerne kan fungere som metonymiske referansepunkter for hele domener, og spørsmålet blir da hva slags referansepunkter som typisk forekommer i sammensetninger. Selv om disse og andre spørsmål krever nye studier av større materiale, har denne artikkelen vist at det er fruktbart å betrakte norske sammensetninger i lys av teorien om konseptuell integrasjon.

Referanser

Bäcklund, Eirik. 2007. “Da sto jeg der og pølsvettet”: en analyse av 367 nomeninkorporeringer som grammatikkutfordrer norsk. Upublisert masteroppgave i lingvistik, universitetet i Oslo.

- Eiesland, Eli Anne. 2008. "Skal vi sittedanse?": verb-verb-sammensetninger i norsk. Upublisert masteroppgave i lingvistikk, Universitetet i Oslo.
- Enger, Hans-Olav. 1995. "Har ord hoder? Litt om sammensetninger og deres bøyning." *LexicoNordica* 2: 33–42.
- Enger, Hans-Olav og Kristian Emil Kristoffersen. 2000. *Innføring i norsk grammatikk*. Oslo: Landslaget for norskundervisning/Cappelen.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk Referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Fauconnier, Gilles. 2007. "Mental spaces." I: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, red. Dirk Geeraerts og Hubert Cuyckens, 351–376. Oxford: Oxford University Press.
- Fauconnier, Gilles og Mark Turner. 2002. *The way we think: conceptual blending and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Hovdenak, Marit (red.). 2006. *Nynorskordboka*: Universitetet i Oslo, i samarbeid med Norsk språkråd.
- Lakoff, George. 1993. "The contemporary theory of metaphor." I: *Metaphor and Thought*, red. Andrew Ortony, 202–51. Cambridge: Cambridge University Press.
- Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive grammar: a basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara. 2007. Polysemy, prototypes, and radial categories. I: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, red. Dirk Geeraerts og Hubert Cuyckens, 139–69. Oxford: Oxford University Press.
- Nesset, Tore. 2011. Metafor og metonymi: personkarakteriserende sammensatte substantiv i norsk. *Maal og Minne* 1: 32–64.
- Peirsman, Yves og Dirk Geeraerts. 2006. Metonymy as a Prototypical Category. *Cognitive Linguistics* 17:3: 269–16.
- Radden, Gunther og Zoltan Kövecses. 1999. Towards a Theory of Metonymy. I: *Metonymy in Language and Thought*, red. Klaus-Uwe Panther, 17–60. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Rønhojd, Jarle. 1997. *Norsk morfologi*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Sakshaug, Laila. 2000. Tonelagstilordning i norske samansetjingar. Ein autoleksikalsk analyse. *Maal og Minne* 2: 195–212.
- Saussure, Ferdinand de. 1916. *Cours de linguistique générale*. Lausanne og Paris: Payot.
- Selkirk, Elisabeth O. 1982. *The Syntax of Words*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

- Štekauer, Pavol. 2000. *English Word Formation: A History of Research (1960–1995)*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Turner, Mark. 2006. Compression and representation, *Language and Literature* 15 (1. 17–27).
- . 2007. Conceptual integration. I: *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, red. Dirk Geeraerts og Hubert Cuyckens, 377–93. Oxford: Oxford University Press.
- Turner, Mark. 2014. *The origin of ideas*. Oxford: Oxford University Press.
- Wangensteen, Boye (red.). 2004. *Bokmålsordboka*. Oslo: Universitetet i Oslo, i samarbeid med Norsk språkråd.
- Williams, Edwin. 1981. “On the Notions ‘Lexically Related’ and ‘Head of a Word’.” *Linguistic Inquiry* 12.2: 245–74.
- Zwicky, Arnold M. og Jerrold M. Sadock. 1975. “Ambiguity tests and how to fail them.” *Syntax and Semantics* 4, 1–36.

Abstract

This article presents an analysis of Norwegian compounds based on Fauconnier and Turner’s (2002) theory of conceptual integration. It is argued that constituents that form a compound are “space builders” that activate different input spaces, and that compounds are ‘blends’ that integrate information from the relevant input spaces. In addition, the Compression Hypothesis is advanced, a hypothesis that places constraints on possible compounds in Norwegian. The analysis of compounds as blends facilitates a discussion of the strategies language users can take advantage of when interpreting compounds.

Tore Nessel
UiT Norges Arktiske Universitet
Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Institutt for språk og kultur
NO-9037 Tromsø
tore.nessel@uit.no

Fraværet av tonelag på Strilelandet: en forskningshistorie

Av Gjert Kristoffersen

Artikkelen beskriver hvordan fraværet av tonelagskontrast i strilemålene rundt Bergen ble oppdaget av norske språkvitere. De eldste kildene synes å ta det for gitt at kontrasten fantes, og transkriberer tonelag 1 eller 2 i alle eksemplere. I tillegg til oversiktsverkene til Amund B. Larsen og Hans Ross gjelder dette hordalandsbindet av Norske Gaardnavne og senere feltnotatene til dialektologer knyttet til Bergens museum. Ingen av kildene problematiserer praksisen. Først i slutten av 1930-årene kom det to hovedoppgaver skrevet av studenter med opphav i regionen som pekte på fraværet. Det skulle imidlertid gå enda 20 år før den store undersøkelsen til Martin Kloster Jensen endelig etablerte som mer allmenn kunnskap den såkalte tonelagsløse ringen rundt Bergen.*

I hvert fall siden Martin Kloster Jensen disputerte i 1961, har det vært allment kjent at de tradisjonelle dialektene på det såkalte Strilelandet, dvs. Bergens nabokommuner, manglet tonelagskontrast (Jensen 1961).

* En særlig takk går til førstebibliotekar Jan Engh (Universitetet i Oslo) som fant fram til og ordnet med skanning av vedleggene til Skauge (1940). Han lokaliserte også den klausulerte hovedoppgaven til Arnt Troland fra 1939, tok kontakt med arvingene og fikk opphevet klausulen. Arvingene fortjener naturligvis også takk for at oppgaven nå endelig er tilgjengelig, slik at Troland kan tas med blant pionerene i denne historien. Førstebibliotekar Jan Olav Gatland ved Universitetet i Bergen satte meg i kontakt med Ellen Johanne Thunes, som med stor velvilje overlot forarbeidene til sin fars tapte hovedoppgave (Thunes 1949) til målføresamlingen ved Universitetet i Bergen. En varm takk til begge to. En varm takk går også til Sissel Hamre Dagsland, som hjalp meg med biografiske opplysninger om sin far, Håkon Hamre. Bente Selback har funnet fram og skannet dokumentene fra målføresamlingen ved UiB som er brukt som kilder, og Trond Minde hjalp meg med å finne fram til målføresynopsisen på nettet. Takk skal dere ha! Videre skylder jeg mine kolleger Oddvar Nes †, Ole-Jørgen Johannessen, Johan Myking og Helge Sandøy takk både for saksopplysninger og verdifulle og stimulerende diskusjoner. Til slutt en varm takk til redaksjonens konsulent, Jardar Eggesbø Abrahamsen, som ikke ønsket å være anonym, og som i sin fagfellevurdering kom med mange verdifulle kommentarer og forslag.

Samtidig har Bergen bymål hatt dette trekket så langt tilbake som vi har kilder. Et slikt fravær er et svært sjeldent fenomen i norsk (og svensk) sammenheng. I tillegg til strilemålene finner vi i Norge fravær av tonelag bare i et lite område på Helgeland, samt i Nord-Troms og Finnmark.

Den historiske bakgrunnen for fraværet av tonelagskontrast i strilemålene er uklar. Den mest populære forklaringen synes å være at hele området, Bergen så vel som Strilelandet, har fått kontrasten på lik linje med resten av Sør-Norge i løpet av middelalderen. I Bergen har så den intense kontakten med lavtysk i senmiddelalderen ført til nøytralisering. Denne nøytraliseringen har så spredd seg videre til strilemålene, mens kontrasten i bymålet senere har blitt gjeninnført gjennom innflytting fra områder lenger nord på Vestlandet.¹ En bred behandling av dette spørsmålet er det ikke plass til i denne artikkelen, men to svakheter ved hypotesen bør pekes på. Den første er at strilemålene i liten grad ellers har vært preget av påvirkning fra Bergen, og den andre er at det vel ikke har vært undersøkt om det på noe tidspunkt har skjedd en så stor innflytting til Bergen fra disse områdene til at det er sannsynlig at disse dialektene har kunnet påvirke bymålene. Bergensmålet ser ellers i liten grad ut til å ha tilegnet seg trekk fra mer nordlige dialekter gjennom en slik innflytting. Så spørsmålet om hvorfor strilemålene ikke har hatt tonelag, kan neppe ses som endelig løst.

Denne artikkelen springer ut av et prosjekt der jeg undersøker hvordan tonelagskontrasten de siste 50 årene har spredd seg fra bergensmålet til talemålene på Strilelandet. Det sentrale målet med prosjektet er å undersøke i hvilken grad og hvordan kontrasten manifesterer seg i eksperimentalfonetiske opptak så vel som i sosiolingvistiske intervjuer fra ulike deler av Hordaland som i dag befinner seg i målføresamlingen ved Universitetet i Bergen, og som de siste årene er blitt digitalisert og transkribert i forbindelse med prosjektene *Dialektendringsprosesser* og *Language Infrastructure made Accessible (LIA)*.² Da jeg satte meg inn i den tidligere publiserte litteraturen om emnet, fant jeg såpass mye interessant, eller mer direkte uttrykt, merkverdig, at dette måtte bli et tema for en egen artikkel. I denne artikkelen gjør jeg en kritisk gjennomgang

1. Jeg er usikker på opphavet til denne hypotesen, men den er ganske godt kjent, også internasjonalt, og jeg har minst én gang utenfor Norge fått den gjengitt av kolleger som ikke er spesialister på nordgermansk språkhistorie.
2. Finansiert av Norges forskningsråd hhv. 2008–11 og 2014–18.

av litteraturen om dialektene på Strilelandet fram til publikasjonen av Martin Kloster Jensens doktoravhandling i 1961. Med denne er kunnskapen om den tonelagsløse ringen rundt Bergen endelig etablert. Men bare 20 år tidligere var den knapt kjent, og enda 20 år tidligere og før det ser den allmenne oppfatningen blant norske dialektologer ut til å ha vært at strilemålene hadde tonelag på samme måte som alle andre sørnorske dialekter. I hvert fall ble tonelag konsekvent transkribert i litteraturen jeg har gått gjennom fra denne tiden, og dette blir i svært liten grad problematisert eller kommentert. Snarere finner vi formuleringer som tyder på at forfatterne tok det for gitt at tonelagskontrast også karakteriserte strilemålene.

Når jeg vurderer denne praksisen mot de opplysningene som fra slutten av 1930-tallet ble lagt fram, og som med ett unntak pekte på at tonelagskontrasten *ikke* var en del av strilemålene, heller jeg mot at dette siste standpunktet er det rette, nemlig at dialektene ikke har hatt systematisk tonelagskontrast i perioden, i hvert fall ikke etter midten av 1800-tallet og fram til tiden rett etter 2. verdenskrig. Situasjonen før ca. 1850 kan vi i fravær av kilder ikke vite noe om.

Dette perspektivet ligger til grunn for artikkelen, og jeg håper at jeg gjennom stoffet jeg legger fram nedenfor, makter å grunnegi dette på en overbevisende måte. Fra perioden før siste halvdel av 1800-tallet har vi overhodet ingen data, og blant talere født på 1950-tallet begynte tonelagskontrasten gradvis å vise seg i strilemålene. Denne nyere utviklingen ligger ellers utenfor emnet for denne artikkelen, og vil bli tatt opp i senere publikasjoner.

Dersom praksisen til forskerne bak de eldre oppskriftene har latt seg styre av at det for dem var utenkelig at norske dialekter skulle mangle tonelagskontrast, reiser dette interessante og viktige spørsmål knyttet til det å etablere data ved hjelp av det menneskelige sanseapparatet. De observasjoner vi gjør av verden rundt oss, vil alltid bli filtrert gjennom et sett av fordommer, her og senere brukt i ikke-odiøs betydning, som styrer vår oppfattelse av dem. Det kan være dette vi ser i dette tilfellet.

Strilemålene slik vi kjenner dem fra den dialektologiske litteraturen, er i dag på vikende front. Grunnen er først og fremst den omfattende urbaniseringen som de siste årtiene har skjedd rundt Bergen, der bysamfunnet med store boligområder, handlesentre og ekspanderende servicenæringer har fortrenget det gamle samfunnet basert på primærnæringer og til dels eldre industri. Små samfunn som både kommunika-

sjonsmessig og mentalt lå langt fra Bergen fram til etterkrigstiden, er nå tett integrert i et Stor-Bergen gjennom radikalt bedrede kommunikasjoner, særlig vei og broer til fortrensel for sjøverts kommunikasjon. Når tonelagene er i ferd med å etablere seg i talemålet i disse områdene, er det derfor ikke en isolert endring, men del av en større prosess der talemålene i større og større grad preges av bergensdialekten.³ Dette er med andre ord ikke noen intern endring i strilemålene, men del av en prosess der bergensmålet gradvis sprer seg og fortrenger disse.

Når det gjelder geografisk avgrensning av Strilelandet, følger jeg inndelingen i Fossen (2009), jf. figur 1. Han regner til området “Austevoll, Sund, Fjell, Øygarden, Fedje, Askøy, Meland, Radøy, Austrheim, Lindås, Masfjorden, Modalen, Osterøy, Os og Samnanger, foruten de tidligere kommunene Åsane, Arna, Fana og Laksevåg, fra 1972 innlemmet i Bergen by”.

Figur 1: De kommunene som ifølge Fossen (2009) tilhører Strilelandet (kartgrunnlag: Nordhordlandskart.no)

Den ytre sorte streken markerer yttergrensene for området. Når jeg har utelatt Modalen og Eksingedalen, dvs. den nordøstlige delen av Vaksdal kommune, er det fordi dialektene her ifølge feltarbeid referert i Rundhovde (1964: 43f.) har hatt tonelagskontrast.

3. Denne prosessen er dokumentert i flere hovedoppgaver, samt én doktorgrad de siste årene, se f.eks. Birkeland (2008), Villanger (2010) og Hernes (1998); (2006).

Resten av artikkelen er organisert slik: I neste avsnitt presenteres tonelagskontrasten i Bergen satt opp mot fraværet av tonelaget i strilemålene. I del 2 går jeg gjennom de eldste kildene, alle knyttet til den tradisjonelle, diakront orienterte dialektologien. Tema for del 3 er hvordan fraværet av kontrast første gang blir beskrevet i 1939, og hvordan denne kunnskapen gradvis etablerer seg gjennom hovedoppgaver skrevet mellom 1939 og 1949. Her hører også Gunnvor Rundhovdes feltarbeid i 1940-årene hjemme, selv om resultatene av dette ikke ble publisert før 20 år senere. I del 4 beskriver jeg hvordan kunnskapen blir mer allment kjent fram mot Jensen (1961) og Rundhovde (1964). Først med disse arbeidene blir kunnskapen om de atonale strilemålene allment kjent og akseptert. Del 5 avslutter artikkelen.

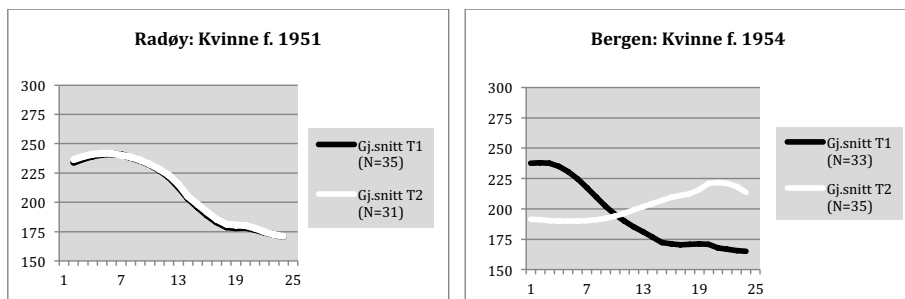
1 Fonetisk skisse

Fonetisk faller tonelagskontrasten i Bergen inn under type 1B i den såkalte Gårding/Bruce-typologien (Bruce & Gårding 1978; Gårding 1977). I denne karakteriseres type 1 av ulik synkronisering av en enkelt tonetopp, tidlig i tonelag 1 og relativt senere i tonelag 2. Dette i motsetning til type 2, der tonelag 2 har to tonetopper, som f.eks. i østnorsk. Den videre klassifikasjonen av type 1 i en a- og b-type baserer seg på hvor forsinket toppen i tonelag 2-konturen er i forhold til den trykksterke stavelsen. I a-typen, som vi bl.a. finner i Sunnhordland, blir tonetoppene i begge tonelagene alltid realisert innenfor trykkstavelsen, se f.eks. analysen av tysnesmålet i Hognestad (2012: 103ff.). I b-typen, som Bergen tilhører, synkroniseres tonetoppen i tonelag 2 ofte senere, ofte med den påfølgende trykklette stavelsen.

Figur 2 viser realisasjonen av den kontrastbærende delen av tonelagene i bergensmålet og i tradisjonelt radøymål. Kurvene er basert på innspillinger gjort i tilknytning til et prosjekt ledet av Knut Fintoft på 1970-tallet, som hadde som mål å undersøke tonelagsrealisasjon i hele Norge, se Fintoft et al. (1978) og særlig Fintoft & Mjaavatn (1980).⁴ Y-

4. Innspillingene knyttet til prosjektet er i dag en del av målføresamlingen ved Universitetet i Bergen. De ble overlatt samlingen av arvingene etter at Knut Fintoft døde i 2011. Vi har navn og kommunetilhørighet på informantene, men med noen unntak ingen presise opplysninger om informantenes fødselsår og bosted innenfor de ulike kommunene. Vi vet imidlertid at de fleste informantene var unge på innspillings-

aksen viser grunntonefrekvens, x-aksen normalisert tid over 25 jevnt fordelte målepunkter. Kurvene representerer gjennomsnitt tatt over en rekke tostavede tonelag 1- og tonelag 2-ord, alle med initialtrykk og lang vokal, lest i rammesetningen “Det var ___ du sa”. Tonegangen ble målt fra begynnelsen av den trykksterke vokalen til 75 ms. inn i den trykklette vokalen.

Figur 2: Tonelagsrealisasjon i radøymålet (a) og i bergensmålet (b)

Vi ser at mens det hos radøytaleren ikke er noen forskjell mellom de to typene, er det en klar forskjell i timing i Bergen, der tonetoppen i tonelag 1 realiseres tidlig i den trykksterke stavelsen, mens tonetoppen i tonelag 2 faller mot slutten av det målte domenet, dvs. i den trykklette vokalen.

2 Kildene fra omkring 1900 fram til slutten av 1930-tallet

De eldste kildene vi har, baserer seg på talere som levde på slutten av 1800-tallet og som kanskje var født i første halvdel av århundret. Ingen av dem beskjeftiger seg med tonelag spesielt. I arbeider som diskuterer dialektene i Nordhordland og nordre Sunnhordland spesielt, har jeg derfor sett etter direkte kommentarer om tonelagsforholdene. Disse er ikke

tidspunktet, og at de derfor må ha vært født i løpet av det første tiåret etter 2. verdenskrig.

mange. Mer interessant er det derfor å undersøke om tonelag transkriberes i eksempler.

Johan Storm kan på mange måter sies å være tonelagsanalysens far i Norge. I Storm (1884b: 42–56) diskuterer han tonelag over atskillige sider, og analyserer østnorske og bergenske tonelagskurver fonetisk ved hjelp av musikalsk notasjon (s. 55). Han diskuterer med andre ord hvordan tonelagsrealisasjonen varierer geografisk, men nevner bare Finnmark som et mulig område i Norge der kontrasten er fraværende, og det med sterke reservasjoner, siden han ikke selv kjenner disse dialektene (s. 49n).⁵ Han tok det med andre ord for gitt at tonelagskontrast karakteriserte så å si alle norske dialekter, og i lydskriften *Norvegia* innførte Storm en konvensjon som kanskje kan utledes fra denne oppfatningen. Denne har stor betydning i vår sammenheng. I *Norvegia* råder nemlig det vi kan kalle tonelagstvang. På s. 37 formulerer han denne tvangen slik: “Hovedaccent eller Hovedtryk (stærk eller tung Udtale), i Lydskriften ` eller ´ alt efter Tonelaget.” Dette vil si at man innenfor *Norvegia* ikke hadde noen måte å markere trykkplassering på uten samtidig å markere tonelag.

Noe som generelt karakteriserer de første tiårene etter at *Norvegia* ble tatt i bruk, er en tilsynelatende begrenset interesse for prosodi generelt og tonelag spesielt, koblet med et fravær av presis terminologi for å beskrive tonelagsrealisasjon. I stedet gis ofte subjektive og til dels estetiserende beskrivelser som det i dag er vanskelig å gi et presist innhold. Beskrivelsene av hhv. *Uthordemaal* og *Rygemaal* i Ross (1909) kan tjene som illustrasjon på dette. Om *Uthordemaal* heter det på s. 143 at “[t]onelage og tonefall – talemusiken – er sterkt svagande; dei hev noko mykje av den høge fyrenoten i Bergens-maale”.⁶ *Rygemaal* beskriver han slik på s. 96: “[t]onefalle i mid-teigen hev ein tekk millomsvip mellem den sterke svaging i talemusikken nær Bergen (Nord-Hordsk) o jamnen i Rogalandsmaali”. Det er vanskelig å koble innholdet i disse sitatene til

5. I tillegg nevner han fravær av tonelag i finlandssvensk og i Dalarna i Sverige (s. 50). Den siste opplysningen er i stor grad feil, og beror nok på at Adolf Noreen opprinnelig mente at tonelag var fraværende i en del av dialektene øverst i Øst-Dalarna, jf. fotnote 9 nedenfor.
6. Til *Uthordemaal* “høyrer heile Nordhordland + Samnang sokn. Fusa geld o sokninne Os, Møgstr o Oustevoll hev her vorte reikna te Sunnhordland, men i sumt soknar dei hit, dei og” (s. 143). Dette er med andre ord langt på vei det området som Fossen (2009) regner som Strilelandet.

de mer presise beskrivelsene av tonelagsrealisasjon og intonasjon vi finner i nyere litteratur om tonelagsrealisasjon.

2.1 To utsyn over norske dialekter

Verken hos Ross (1909) eller Larsen (1897) er tonelag og intonasjon nevnt spesielt, ut over sitatene fra Ross gjengitt ovenfor. Men interessant nok markerer begge tonelag i transkripsjonene. I oversikten over substantivbøyningen i *Uthordemaal* hos Ross (1909: 145) transkriberes tonelag i tråd med de vanlige, norske distribusjonsprinsippene, uten noen ytterligere kommentar. I hvilken grad dette er basert på observasjon, er umulig å si i fravær av eksplisitt diskusjon. Om vi legger til grunn at dialektene manglet tonelagskontrast, er det fristende å tenke seg at Ross ikke har observert dette, og har notert tonelag etter de distribusjonsreglene han kjente fra andre norske dialekter.

Noe lignende finner vi i Amund B. Larsens beskrivelse av *Hordalands mål* (1897: 71ff.), som omfatter de kystnære målene i Sunn- og Nordhordland. Tonelag nevnes ikke, men i transkripsjonene markerer han tonelag 1 i samsvar med Norvegia-prinsippene, mens tonelag 2-ord står umarkert for trykk og tonelag. I fravær av en eksplisitt diskusjon av tonelag er det også her nærliggende å tro at tonelaget er notert mer eller mindre ubevisst i samsvar med vanlige distribusjonsregler.^{7 8} Dette kunne de gjøre fordi de fleste eksemplene er ord med én stamme, altså ikke sammensetninger. I disse er tonelagsdistribusjonen tilnærmet forutsigbar. Problemet med sammensetninger kommer jeg tilbake til i neste avsnitt.

Siden verken Larsen eller Ross kommenterer transkripsjonspraksisen sin knyttet til tonelagsmarkering, kan vi ikke vite om denne skyldes at dialektene faktisk *hadde* tonelag på denne tiden, eller om de tok kontrasten for gitt. Hadde de lagt merke til et fravær, må vi regne

7. Nesten 30 år senere skriver Larsen (1926: 68f.) om tonelagene i Sogn. Her viser han både at han har problemer med å få grep om tonelagskontrasten, og at han som Ross mangler terminologi for å beskrive den presist. Etter å ha slått fast at "stemmeføringen er mer bevægelig: det hender oftere end der [= i østnorsk, GK] at tonen slår over fra at bevæge sig opover til at gå nedover eller omvendt", konkluderer han med at han "ikke vil indlate [s]jig på nogen musikalsk karakteristisk (sic.) av tonelagene i Sogn".
8. I de korte avsnittene om målføret i artiklene om Nordhordland i *Illustreret norsk konversationsleksikon* og *Aschehous konversationsleksikon*, som ifølge Nes (1986) skal være skrevet av Larsen (Larsen 1912; 1923), nevnes ikke tonelag.

med at de ville ha kommentert dette.⁹ Så mest sannsynlig har de ikke oppfattet fraværet av tonelagskontrast, og transkribert i samsvar med de distribusjonsreglene de kjente fra andre dialekter.

2.2 Norske Gaardnavne

Fra 1897 til 1936 kom *Norske Gaardnavne* (heretter NG) ut. Verket er ordnet amtsvis, med ett bind for hvert amt, og deretter etter kommuner og kirkesogn. For hvert navn transkriberes uttale i Norge. I alle kapitlene som dekker kommunene på Strilelandet, er tonelagsdistribusjon markert i samsvar med de vanlige norske prinsipper i navn som består av én stamme. Det vil si at navn som f.eks. består av et sterkt substantiv i bestemt form sg., med noen få unntak er markert med tonelag 1, f.eks. *Tveiten*, mens andre, f.eks. navn som går tilbake på dativformer, som *Hamre*, har tonelag 2. Når det gjelder sammensatte navn, som utgjør flertallet, er de aller fleste markert med tonelag 2. Men det finnes også en del navn markert med tonelag 1, og en del navn oppgis å kunne ha begge tonelag. I disse tilfellene er alltid tonelag 2 markert som hovedform med tonelag 1 angitt i parentes. Jeg kommer tilbake til dette mer detaljert nedenfor.

Hvordan ble uttalen av de enkelte navnene etablert? I innledningsbindet (Rygh 1898) opplyses det at uttaleopplysningene ble samlet inn av Sophus Bugge og Oluf Rygh, i stor grad ved å besøke militærleirer og lærerseminarer og “andre Steder, hvor Landsfolk fra forskjellige Bygder fandtes samlede” (s. X). Verken Bugge eller Rygh hadde bakgrunn fra Vestlandet. Siden de bare kunne bruke deler av sommerferien til dette arbeidet, tar Rygh sterke forbehold og betegner lydskriften som grov. Målet var uansett å etablere “den Udtale, som bruges i daglig Tale Mand og Mand imellem blandt Almuesfolk i Bygden” (s. 3). Særlig var de på vakt mot skriftmålpåvirket uttale.

I forordet til bindet som dekker Søndre Bergenhus amt (Rygh 1910: VII f.), skriver utgiveren Magnus Olsen, som heller ikke hadde språklig

9. At selv erfarne lingvister kunne bomme når de bare hadde øret å stole på, er Noreen (1881: 9–10) et eksempel på. Her hevdet Adolf Noreen at dialektene nord i Mora og i Orsa i Dalarna manglet tonelagsmotsetning. Noen år senere viste Johannes Boëthius (1918), som kjente dialekten godt, at dette ikke var tilfellet for Orsa, og at en her hadde et system som ligner på det vi finner i f.eks. Tysnes i Hordaland i dag, med svært liten avstand i timing mellom tonetoppene i tonelag 1 og 2. Se for øvrig Kristoffersen (under utg.), som viser at i det minste med hensyn til én dialekt, våmhusmålet nord i Mora kommune, hadde Noreen rett.

bakgrunn fra Vestlandet: “Ved Reiser i de fleste Herreder av Søndre Bergenhus Amt har jeg søkt at skaffe mig de fornødne Oplysninger om Stedsforhold og Sprogforhold i Amtet”. Han skriver videre at han har konsultert underoffiserer og soldater ved Ulven ekserserplass og elever ved Stend landbruksskole, begge steder i dagens Fana. Han går ikke i detalj når det gjelder det språklige, men vi vet altså at han arbeidet i felten og for mange navn må ha hørt den lokale uttalen Rygh satte opp som mål.

Olsen takker også en rekke hjemmelsmenn i forordet, med angivelse at herredet/sognet de kommer fra. En av disse er stud. philol. Ola Raknes fra Hamre, som senere kom til å sette spor etter seg både som filolog og psykoterapeut, se Gatland (2010). Raknes var av bondeætt, født og oppvokst i bygda Raknes nordvest på Osterøy, og må ha kjent den lokale dialekten godt. Han er den første hjemmelspersonen jeg har kommet over som kombinerer lokal dialektbakgrunn med språkvitenskapelig utdannelse. Men siden han tok artium i 1907 og embetseksamen først i 1915, kan han ikke ha kommet særlig langt med studiene da han bistod Olsen en gang før 1910. Det er uansett ikke noe som skiller materialet fra Hamre ut fra de andre sognene, også her noteres f.eks. *Tveiten* og *Dalen* med tonelag 1 og *Hamre* og *Eide* med tonelag 2.

Jeg har gått gjennom materialet fra kommunene som da dekket det samme området som dagens Strileland ifølge Fossen (2009), dvs. vel 1000 gårdsnummer.¹⁰ Et stort flertall av disse er sammensetninger, mange av dem med monosyllabisk førsteledd, som *Titland* og *Rossnes*. Tonelag i sammensatte navn av denne typen er i vesentlig grad arbitrært og vanskelig å forutsi ved hjelp av regler, jf. Kristoffersen (1992). Likevel ser det ut til at de fleste av oss har intuisjoner med hensyn til hvilket tonelag sammensatte navn vi ikke har hørt før, skal ha. At dette ikke behøver å være i samsvar med den lokale uttalen, er irrelevant her, poenget er at vi sjelden har problemer med å tilordne tonelag i slike tilfeller.¹¹ Dersom dialektene manglet tonelag, er det fristende å tenke seg at tonelagsmarkeringen i NG er gjort på grunnlag av distribusjonsreglene utgiverne kjente fra sine egne dialekter eller deres egne intuisjoner når

10. Det reelle antall navn er større fordi hvert gårdsnummer kan omfatte flere navn

11. Et godt eksempel fra et annet område er navnene og rimordene *Froland* og *Moland* nær Arendal. Det første har tonelag 1 i lokal uttale, det andre tonelag 2. Når de f.eks. leses i nasjonale nyhetsmeldinger, hører jeg ofte begge uttalt med tonelag 1 i tråd med tendensen jeg kommer tilbake til nedenfor.

det gjelder sammensatte navn. Tre forhold gjør det likevel vanskelig uten videre å slutte at dette må ha vært tilfellet.

Det første er at det finnes et lite mindretall på 35 sammensatte navn der tonelag 1 er notert i stedet for tonelag 2. Disse er ikke jevnt fordelt geografisk. Lindås kommune har hele 16 av disse. Deretter kommer Alversund og Hamre med 5 hver. Hvis oppskriveren har lagt merke til og ikke har kunnet høre forskjell på tonelagene, ville vi vente at det var kommentert, eller at alle sammensatte ord av denne typen ble tilordnet det samme tonelaget. Når vi så finner vakling der det er sannsynlig at det ikke fantes noen forskjell, kan det tenkes at regler for tilordning av tonelag 1 i oppskriverens egen dialekt er blitt koblet inn og har ført til tvil og vakling.

I sørnorske dialekter har sammensetninger der et monosyllabisk forledd går ut på lang vokal, ofte tonelag 1, jf. østnorsk *bymål* og *symaskin*. Dette gjelder også stedsnavn. Intuisjoner vil variere med dialekt og språkbruker, men for meg må f.eks. *Nymark*, *Veland* og *Budalen* uttales med tonelag 1. Det finnes mange unntak, så det dreier seg om en tendens. 15 av de 35 navnene notert med tonelag 1 er av denne typen. Men i tillegg til de 15 finnes det mange av denne typen som er notert med tonelag 2, så dette kan neppe være hele forklaringen på tonelag 1-markeringen i disse ordene.

En annen regel, som nesten er uten unntak i de fleste, om ikke alle dialekter, er at en s-fuge utløser tonelag 1. Av de 35 sammensetningene som er notert med tonelag 1, er 8 klare eksempler på denne typen, f.eks. *Bergsvik* og *Kongsøen*. I Lindås kommune er fire av ni notert med tonelag 1. En stikkprøve viser likevel at i Samnanger er ingen av seks av denne typen notert med tonelag 1. Så det er slett ikke snakk om noen fast tilordning av tonelag 1 og igjen ser det ut til at det er geografiske forskjeller. Så om disse reglene kan forklare noe av denne variasjonen, må den i så fall skyldes ulike oppskrivere med ulike intuisjoner.

Det andre forholdet som taler mot at tonelagsmarkeringen i NG er et resultat av ureflektert kalkering fra andre dialekter, er at det for 27 navn anføres variasjon, der hovedformen alltid er ført opp med tonelag 2 med tonelag 1-formen i parentes. Disse er heller ikke jevnt fordelt geografisk. Hele 23 av dem er konsentrert til et sammenhengende område som utgjøres av Herlø (= Herdla nord for Askøy), Manger og gamle

Lindås kommune, med hele 11 i Lindås sogn.¹² Siden det ikke er kommentert, er det vanskelig å vite om den doble markeringen av disse navnene skyldes at oppskriveren hørte to distinkte uttaler, eller om han var i tvil om hva han hørte. Uansett viser denne vaklingen at tonelaget ikke kan ha blitt mekanisk og ubevisst tilordnet hvert navn på grunnlag av oppskriverens egen språkfølelse. Det må ha ligget en tanke bak, en tvil som kanskje resulterte i et problem med å bestemme tonelaget i en situasjon der dette bare eksisterte i tilhørerens sinn. Men hvis dette er grunnen, er det rart at vi ikke finner langt mer av denne vaklingen, at den ikke er jevnere fordelt geografisk, og ikke minst at den ikke er kommentert. Det siste kan imidlertid likevel som nevnt skyldes ulike oppskrivere.

Det tredje forholdet som kan tale mot at vi har å gjøre med mekanisk tilordning av tonelag, er at tonelag faktisk kommenteres enkelte steder. Et søk på termene “enstavelsestonelag” og “tostavelsestonelag” i den elektroniske versjonen av bindet for Søndre Bergenhus Amt i NG, publisert av Nasjonalbiblioteket, gir fjorten treff på den første og fire på den andre for de aktuelle kommunene.¹³ Her er tre sitater, som alle gjelder navn i Lindås og som alle viser at tonelagskontrasten framstod som reell for Olsen: Om nr. 64, 65 *Myksvold* anføres det i en note: “Udtalen [lydskrift utelatt, GK] med Tostavelsestone har jeg faaet bekræftet.” Videre om 71,4 Nesbø: “Dette navn er uttrykkelig opgivet meg at have Enstavelestone i Modsætning til GN. 8 Nesbø.” Og til slutt om 114 Veraas: “Hvis Veraas var sammendraget av en opr. trestavelse Form, skulde man her i Lindaas vente en udtale med Enstavelsestone.” Sitatene viser at Olsen var opptatt av at tonelagsmarkeringen skulle være korrekt. Samtidig viser de to første at han bygger på annenhånds kilder og ikke egen observasjon, mens det siste består i en diakron deduksjon som han enten holder opp mot egen eller andres observasjon. Dette *kan* tyde på at Olsen selv ikke var i stand til å høre forskjellen. Om disse kildene var personer som selv talte dialekten, og i hvilken grad de var språkvitenskapelig trent, oppgis dessverre ikke. De har uansett ikke ført til reflek-

12. De fire andre fordeler seg med to i Os og to i Eksingedalen.

13. Bindet har nettadressen <http://www.nb.no/nbsok/nb/90156474c372c5e14692e40db6118c5f?index=33>, sist besøkt 30.3.2016. Andre og beslektede søketermer kunne kanskje også ha vært brukt for å gi flere belegg, men poenget her var å sjekke om tonelag ble problematisert i teksten. Treffene viser dette klart.

sjoner fra Olsens side om dialektene kunne mangle tonelagskontrasten, den tas helt åpenbart for gitt.

Det at forekomsten av sammensatte navn transkribert med tonelag 1 er ujevnt fordelt i materialet, kan likevel få en til å lure på om det i enkelte områder kan ha eksistert tonelagskontrast. Dette kommer vi tilbake til nedenfor i avsnitt 3.2.

2.3 En hovedoppgave fra 1931

I 1931 leverer Nils Halland en hovedoppgave med tittelen *Meteorologiske ord og ordelag i nokre Nordhordland-bygder* (Halland 1931). Han skriver at han har valgt å undersøke det området han kjenner best, nemlig Nordhordlandbygdene (s. 3). Disse presiseres videre til kommunene Sæbø, Manger, Hordabø og Hjelma. Halland kom fra Manger i dagens Radøy (Oddvar Nes, muntlig meddelelse), og var derved den første som skrev om dialekten og samtidig hadde den som morsmål.

På s. 5 skriver han at “[l]jodskrifti eg har nytta, er i det meste i samhøve med Storms ljodskrift i ‘Norvegia’”. Videre skriver han på neste side at “[o]rd med trykk i setningi får teiknet ´ (einstavings-tonelag) eller ` (tostavings-tonelag)”. Halland tar det med andre ord også for gitt at dialektene har tonelag, og igjen tar jeg fravær av problematisering av transkripsjonspraksisen som et bevis for dette. Det er naturligvis umulig å si om han var bevisst et ev. fravær av kontrast. Og vi kan ikke se helt bort fra at dialekten *kan* ha hatt tonelagskontrast, jf. merknadene ovenfor om den ujevne geografiske fordelingen av tonelag 1-former i *Norske Gaardnavne*, og avsnitt 3.2 nedenfor om Jakob Skauges hovedoppgave, men jeg anser det i lys av andre og samtidige opplysninger som lite trolig. Vi bør også ha i mente at Hallands oppgave ikke var en skildring av målføresystemet, men en studie av en bestemt del av ordforrådet i de ulike dialektene.

2.4 Olai Skuleruds feltnotater fra Nordhordland

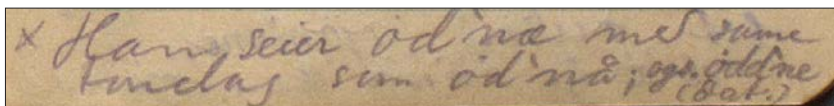
En av de siste som går inn i denne tradisjonen der tilstedeværelse av tonelagskontrast synes å bli tatt for gitt, er Olai Skulerud (1881–1963), som var professor i vestlandsk målføregransking ved Bergens Museum fra 1944 til 1951. I målføresamlingen ved UiB finnes det atskillige oppskrifter etter Skulerud fra midten av 1940-årene fra ulike deler av Hordaland; fra Nordhordland (Lindås, Austrheim, Haus, Hamre, Bruvik og Radøy) og fra Sund i vest og Os i sør (Skulerud 1944–46). I alle er

tonelag markert i samsvar med de vanlige norske distribusjonsreglene. Det eneste stedet jeg har funnet der det ikke markeres konsekvent, er i eksempler Skulerud har ekserpert fra oppskrifter gjort av Gunnvor Rundhovde (Rundhovde u.å.). Som vi skal se nedenfor, var Rundhovde allerede på 1930-tallet blitt klar over at strilemålene manglet tonelagskontrast. I hennes oppskrifter er trykk markert i samsvar med den IPA-lignende konvensjonen som framgår av fotografi 6 nedenfor, med en apostrof foran den trykksterke stavelsen og ingen tonelags- og trykkmarkering etter trykkstavelsen slik som i Norge. I Skuleruds ekserpter (Skulerud 1945) er verken trykk eller tonelag markert i de fleste tilfellene, uten kommentar, men her og der dukker tonelagsmerker opp. Ett sted er en markering strøket ut. Dette delvise fraværet og det faktum at Skulerud ekserperer fra materiale der tonelagsmarkering mangler, tyder på at han må ha vært kjent med at i det minste Rundhovde mente at dialekten i Hamre og kanskje andre steder manglet tonelagskontrast, uten at det fikk nevneverdige følger for hvordan han selv transkriberte eksempler fra disse områdene. Jeg kommer som nevnt tilbake til Rundhovdes rolle nedenfor.

Skuleruds oppskrifter fra Nordhordland består for en stor del av til dels kaotisk organiserte notisbøker, der det ikke alltid er lett å finne fram. Med fare for at jeg har oversett noe, har jeg i disse bare funnet to kommentarer knyttet til tonelag. I oppskriften fra Sund (M-0855) noterer han kvinnenavnene i bestemt form, *Brito* og *Marto*, uten tonelag, men tilføyer i parentes “vel ` /, jfr. *ei kjør`kja, dan(n) kjør`kjo*”.¹⁴ Jeg er usikker på hva skråstreken etter aksenttegnet står for, men tolker dette som en antakelse av at de to navnene er bøydd og har tonelag i samsvar med substantivet ‘kirke’ i b.f.sg. Den andre er en fotnote i en notisbok med oppskrifter fra Seim i dagens Lindås kommune (Skulerud 1944–46: M-0469, s. 37). Om formen *od`næ* (utvilsomt ‘onna’, b.f.sg.) i hovedteksten står anført i en fotnote nederst på siden at “[h]an seier *od`næ* med same tonelag som *od`nå*; ogs. *odd`ne* (dat.)”. De to siste formene er identiske med dativformene for hhv. b.f.pl. og b.f.sg. av sterke femininer i nordhordlandsdialektene, jf. Ross (1909: 145) og Rundhovde (1948: 135).¹⁵ Fotnoten er gjengitt som fotografi 1.

14. I sitater der transkripsjoner i Norge inngår, er lydskriften gjengitt i forenklet form.

15. Entallssuffikset har ifølge Rundhovde grunnformen -(e)ne. Den doble d-en i *odd`ne* kan muligens tolkes som en markering av at den første vokalen er synkopert.

Fotografi 1: Fotnoten i notisboka etter Olai Skulerud, M-0469 s. 37.

Vi ser at Skulerud her som ellers transkriberer tonelag etter vanlige distribusjonsregler, og mener at han hører tonelag 2 der det etter reglene skal være tonelag 1. Dette kan muligens tas som uttrykk for at han er usikker på egen tonelagspersepsjon, men om det var tilfellet, er det rart at dette ikke kommenteres mer direkte og ikke minst oftere. Samtidig viser fotnoten at Skulerud var oppmerksom på tonelagsforhold, og da skulle en tro at han ville ha lagt merke til et ev. fravær av kontrast.

Han må ellers ha hatt et godt utviklet fonetisk øre. Når det gjelder vokalkvalitet, er notiser der han uttrykker tvil om han bør bruke det ene eller andre vokaltegnet eller diakritikonet, relativt hyppige i oppskriftene.

2.5 Håkon Hamre

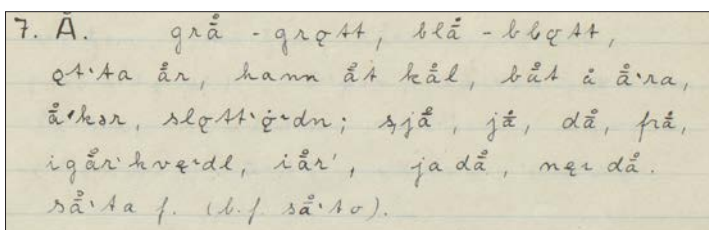
Håkon Hamre (1914–72) var på 1940-tallet amanuensis under Skulerud, og var fra 1949 til 1952 tilsatt som leder for folkeminnesamlingen ved Universitetet i Bergen. Han emigrerte i 1952 til USA for å tiltre stilling i skandinavistikk ved University of California, Berkeley, der han ble til sin død.¹⁶ Han var født og oppvokst i Bergen. Han talte derfor selv bergensdialekt med tonelag. Faren kom fra gården Hamre som ligger på vestsiden av Kalandsvannet sør i Fana, og familien hadde hytte der.¹⁷ I hvilken grad faren som lærer i Bergen hadde modifisert talemålet, vet vi ikke, men Hamre kom i det minste i kontakt med fanamålet gjennom tilknytningen til gården der faren kom fra og muligens også daglig i oppveksten gjennom farens talemål.

Likevel viser oppskrifter vi har etter ham i målføresamlingen ved Universitetet i Bergen, at han konsekvent noterte tonelag når han transkriberte eksempler fra strilemålene. To fyldige oppskrifter kan tjene som belegg. Den første er en oppskrift gjort i 1945 etter Storms kortere

16. Fordi han emigrerte tidlig i karrieren, er det ikke lett å finne publiserte, biografiske opplysninger om Hamre. En nekrolog som belyser hans karriere i USA, finnes på <http://texts.cdlib.org/view?docId=hb1j49n6pv&doc.view=frames&chunk.id=divo0042&toc.depth=1&toc.id=>, besøkt 29.12.2015.

17. Muntlig meddelelse fra Håkon Hamres datter, Sissel Hamre Dagsland, 30.12.2015

ordliste fra nettopp Hamre i Fana (Hamre 1945). I overskriften står det at oppskriften er etter “heimelsmenn frå Hamre i Fana”. Den andre er en utfylt spørreliste fra Hosanger i indre Nordhordland, datert 16. mars 1944, der Hamre transkriberer former etter folkemusikeren Arne Bjørndal.¹⁸ Fotografi 2 viser et utsnitt av Fana-oppskriften, nemlig bokstaven *Å*. Legg merke til *åker* med tonelag 1 først i linje tre, og f.eks. *såta* med tonelag 2 først i linje 5. Det finnes også noen få korte oppskrifter etter Hamre, bl.a. noen få sider om Nordhordland og om Samnanger i en notisbok datert 1945–47 der han også transkriberer tonelag i de tilfellene han bruker lydskrift.¹⁹ Ikke i noen av oppskriftene etter Hamre har jeg funnet noen problematisering av tonelagsmarkeringen.

Fotografi 2: Utsnitt av oppskrift av fanamålet etter Storms kortere ordliste ved Håkon Hamre, datert 1945.

Hamre er så vidt jeg har kunnet bringe på det rene, den siste som transkriberer tonelag i oppskrifter av strilemål. Som vi skal se i avsnitt 4.1 nedenfor, tyder mye på at Hamre senest en gang på 1940-tallet har innsett at dialektene manglet tonelag. Vi kan naturligvis ikke se bort fra at han var klar over dette gjennom hele karrieren, og at han transkriberte tonelag basert på historiske prinsipper og egen intuisjon.

2.6 Synopsisen ved Norsk målførearkiv

Ved Norsk målførearkiv ved Universitetet i Oslo ble resultatet av innsamlinger etter Storms kortere ordliste fra ulike dialekter (Storm 1884a) innført i en såkalt synopsis, dvs. i store regnskapsbøker der hver kolonne representerer et ord i listen, og hver linje en dialekt. Eksemplene er normalt transkribert i Norvegia. Dialektene ble holdt samlet slik at hver bok re-

18. Arkivnummeret i målføresamlingen er E-0628.

19. Arkivnummeret i målføresamlingen er M-0128

presenterer et område i Norge. Bindet som representerer Nordhordland og Bergen, ble kompilert på 1940-tallet, og viser brytningene mellom det tradisjonelle synet gjort greie for i dette avsnittet, og den gryende erkjennelsen av at disse dialektene manglet tonelagskontrasten som vi kommer tilbake til i neste avsnitt. Gunnvor Rundhovde står på første side oppført som ansvarlig for kompilasjonen, og signaturen GR. foran en del av linjene viser også at Rundhovde var delansvarlig for formene som ble innført.

Jeg har sjekket første siden i bindet for Nordhordland.²⁰ Dette dekker hele Strilelandet unntatt Samnanger, Os og Austevoll. I de aller fleste linjene er tonelag ikke transkribert. Unntakene er Austrheim med signaturen AsU., Seim sogn i Alversund med signaturene ES./OS., og Stamnes sogn i Bruvik med signaturen AL. Initialene OS. representerer Olai Skulerud. For noen sogn er det ført inn flere linjer. Spesielt interessant er Lindås sogn. Her er hele fire ulike oppskrifter ført inn. Signaturene HH. og GS./OS. noterer tonelag.²¹ Signaturene G(unnvor) R(undhovde) og LH. gjør det ikke. Tilsvarende variasjon finner vi mellom to oppskrifter fra Masfjorden sogn i Masfjorden. Her er “/OS.” føyd til med annet blekk i signaturkolonnen, og innførslene varierer tilsvarende i blekkfarge. Skulerud transkriberer igjen tonelag, mens signaturen LN. ikke gjør det. Av de to innførslene som er innført med Skuleruds farge, er én innført med tonelagsmarkering. 13 av linjene har ellers signaturen GR, altså Gunvor Rundhovde. Ingen av disse har markert tonelag.

Bindet *Hordaland 3. Hardanger, Voss* omfatter også innførslene fra Samnanger, Fana og Austevoll. Linjen for Os er tom. Disse innførslene er ikke markert for tonelag.

2.7 Oppsummering

Alle forfatterne vi har diskutert ovenfor, arbeidet innenfor en forståelsesramme der språkvitenskap først og fremst var knyttet til et diakront perspektiv. Det synkrone perspektivet som strukturalismen brakte, med sin vekt på struktur, kontrast og betydningsdifferensierende funksjon, hadde på 1940-tallet ennå ikke slått gjennom for alvor i nordistmiljøene i

20. Digital fotografier av synopsisen er tilgjengelige på <http://www.edd.uio.no/perl/search/search.cgi>, sist besøkt 6.4.2016.

21. HH. viser til misjonsprest Harald Hope, og ikke til Håkon Hamre.

Norge, mens det var vel etablert blant allmenningvister ved universitetet i Oslo, som f.eks. Alf Sommerfelt. Hallfrid Christiansens doktoravhandling (Christiansen 1933) blir ofte regnet som strukturalismens første manifestasjon innenfor nordistikken.

Skulerud og Hamre tilhørte begge den gamle skolen. Norske målføregranskere innenfor denne tradisjonen var først og fremst opptatt av hvordan det norrøne vokal- og konsonantinventaret hadde utviklet seg i ulike dialekter. I de klassiske dialektmonografiene, mange av dem hovedoppgaver, ble det norrøne inventaret gjennomgått segment for segment, og for hvert av dem ble de moderne kognatene i ulike posisjoner karakterisert med størst mulig fonetisk presisjon. Noe tilsvarende gjaldt ikke for tonelag. Her var det bare selve opposisjonen, i førstrukturalistisk forstand, som var av interesse, ikke dens fonetiske manifestasjon i ulike dialekter. Tonelag ble markert abstrakt og solidarisk med primærtrykk, med to vilkårlige symboler som ikke refererte til bestemte, fonetiske manifestasjonstyper. Norvegia-lydskriften åpnet derfor ikke for noe nærmere studium av hvordan tonelagene ble realisert fonetisk i ulike dialekter. Samtidig tvang den oppskriverne til å notere tonelag så sant de også ville transkribere trykk.

Ingen av dem jeg har omtalt ovenfor, utenom Halland, hadde morsmålsbakgrunn fra Strilelandet, og neppe heller inngående kjennskap til dialektene gjennom langvarig kontakt. Det er derfor, som nevnt flere ganger allerede, fristende å tro at de regnet med at strilemålene hadde tonelagskontrast i tråd med alle andre norske dialekter, og at de videre har transkribert i tråd med denne fordømmen og basert på egne intuisjoner, uten å legge merke til at kontrasten ikke var der. Men om oppskriverne på denne måten helt eller delvis har satt sin lit til egen intuisjon, er det påfallende at vi finner vakling og eksempler på tvil i materialet slik vi har sett i NG. Det er også vanskelig å forstå at vaklingen ikke er jevnt fordelt geografisk.

En alternativ tolkning er at oppskriverne har forsøkt å transkribere tonelagene *uten* å lite på egne distribusjonsregler, men likevel med den fordømmen at dialektene hadde tonelag.²² Da har de med andre ord fordomsfritt forsøkt å lytte seg fram til "rett" tonelag når de transkriberte, på dialektens egne premisser, så å si. Dersom dette var tilfellet, tror jeg

22. Takk til Jardar Eggesbø Abrahamsen for denne ideen. Han er uten skyld om jeg har tatt den i en retning han ikke kan gå god for.

at materialet f.eks. i Norske Gaardnavne hadde framstått som mye mer kaotisk. Det vi ser, er at tonelag 2 synes å fungere som en default, mens tonelag 1 dukker opp som alternativ i enkelte kontekster som både geografisk og strukturelt et stykke på vei lar seg avgrense prinsipielt. Og i tillegg: hvis oppskriverne hadde lyttet fordomsfritt, er det vanskelig å forstå at ikke én av dem, om vi skal tro kildene, har begynt å lure på om dialektene virkelig hadde tonelag.

Et mer generelt forhold som også kan ha bidradd til ureflektert markering av tonelag, er den tilsynelatende lave bevisstheten blant dialektologer på denne tiden om prosodiske forhold generelt. Etter Johan Storms analyser av tonelagene (1874; 1884b) og etableringen av hvordan de skulle markeres i Norvegia-lydskriften, synes ikke tonelag og prosodi å ha fått spesielt stor oppmerksomhet i årene som fulgte. Ytterst få av oppslagene i bibliografien i Jahr & Lorentz (1983) er fra perioden fram til 1930-årene.²³ Denne manglende oppmerksomheten kan ha bidratt til at fraværet av tonelagskontrast gikk under radaren i de verkene vi har referert til ovenfor.

Den vaklende praksisen når det gjelder sammensetninger i NG, og det at Magnus Olsen åpenbart var opptatt av å få tonelag korrekt markert, kan anføres som argumenter for at i det minste noen av dialektene i Nordhordland, med gamle Lindås som sentrum, på slutten av 1800-tallet har hatt tonelagskontrast, som de ikke lenge etter da må ha mistet. Jeg har selv liten tro på at dette stemmer, i lys av kildene vi skal diskutere i neste avsnitt, men som vi skal se, hevder én av disse, nemlig Skauge (1940), at dialektene i ytre Nordhordland hadde tonelagskontrast.

3 1939–49: Fraværet oppdages

I årsberetningen fra Det Kongelige Fredriks Universitet for 1938–39 innledes rapporten fra Fonetisk institutt slik:

Etter installeringen i de nye lokaler i Domus media har instituttet her kunnet gjenoppta sine tonelagsundersøkelser, vesentlig i samarbeide med vestlandske norske hovedfagskandidater (Det Kongelige Fredriks Universitet 1941: 252).

23. Ett viktig unntak er Horne (1917).

Året etter finner vi følgende formulering:

Instituttet fortsetter sine eksperimentelle undersøkelser av norske tonelag og leverer leilighetsvis bidrag til norske hovedfagskandidaters dialektundersøkelser (Universitetet i Oslo 1942: 447).

Blant disse kandidatene var det to fra Strilelandet, Ragnar Galtung Hodnekvam fra Haus og Jakob B. Skauge fra Lindås. Hodnekvam leverte sin oppgave i 1939, Skauge i 1940. Disse representerte på flere måter noe nytt i forhold til de eldre kildene. For det første var en vesentlig del av begge viet tonelagsrealisering, i henholdsvis Gjerstad sogn på Osterøy og i (gamle) Lindås kommune. Tonelagsforholdene på Strilelandet blir med andre ord for første gang bredt tematisert. For det andre hadde forfatterne disse dialektene som morsmål, og hadde derfor en kjennskap til forskningsobjektet som forfatterne diskutert i forrige avsnitt manglet, med unntak av Nils Halland. Og for det tredje var arbeidene som antydte i de to sitatene, basert på nyere, eksperimentalfonetiske prinsipper, nemlig de utarbeidet av styreren ved Fonetisk institutt, professor Ernst W. Selmer (Selmer 1920; 1921; 1927). Men her skiller de også lag. Mens Hodnekvam (1939) finner at gjerstadmålet mangler tonelagskontrast og generaliserer dette til kommunene Haus, Hosanger og Lindås, kommer Skauge (1940) til at den vestre delen av Lindås *har* tonelagskontrast, noe han så generaliserer til hele ytre Nordhordland. Det siste er det i lys av senere funn stor grunn til å reise tvil om. Gunnvor Rundhovde gjorde noen få år senere feltarbeid i store deler av Nordhordland, altså de samme områdene som Skauge hevdet hadde kontrast. Hun fant ingen steder tonelagskontrast. En oppsummering av disse funnene ble først publisert i 1964, og de ble følgelig først allment kjent da. Men Rundhovde var på 1940-tallet del av nordistmiljøene i Bergen og Oslo, og det er derfor ikke usannsynlig at lærere og kolleger som Olai Skulerud og Håkon Hamre var kjent med resultatene hennes allerede på 1940-tallet. Gjennomgangen av bidraget hennes hører derfor hjemme i dette avsnittet. Vi skal også nevne to andre hovedoppgaver, Arnt Trolands om austevollmålet fra 1939 og Johannes Thunes' tapte avhandling om hausmålet fra 1949.

3.1 Hodnekvam (1939)

Den første som påviste fravær av tonelagskontrast i et strilemål, var som nevnt Ragnar Galtung Hodnekvam (1910–90). I 1939 leverte han hoved-

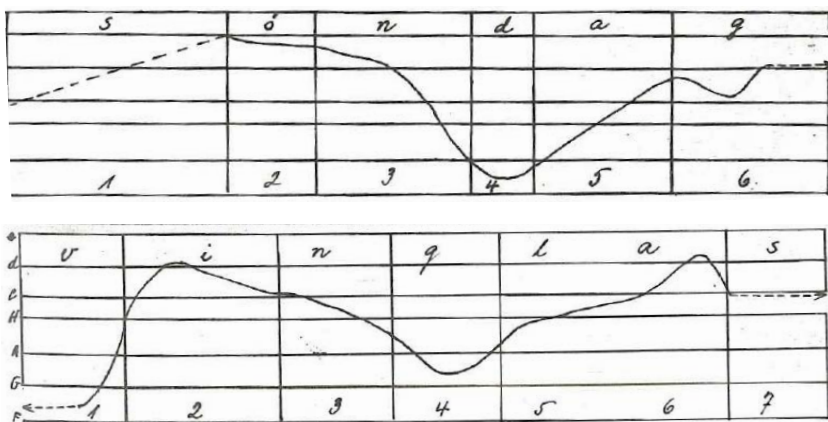
oppgaven *Stadnamn frå Haus*. Materialet er begrenset til ett av kirkesognene i kommunen, Gjerstad på Osterøy. Dette er det eneste sognet på øya uten lengre kystlinje og derfor noe mer isolert enn de andre områdene der. Informantene var alle over 60 år, altså født mot slutten av 1800-tallet. Til forskjell fra de fleste oppgaver om stedsnavn inneholder denne et omfattende tillegg om tonelag og tonelagsrealisering i dialekten. Hodnekvams begrunnelse er denne:

Som ein vil sjå, vantar alle namn i denne oppgåva tonelagsteikn. Det er vel eit noko uvanleg tilfelle; men det har ein grunn i serlege umstende ved tonelaget i dei bygdene denne oppgåva gjeld. Det har difor vore naudsynt å gå noko nærare inn på det, dette tilegget er sett fremst i oppgåva. (s. III)

Grunnen er vidare at

... det har ikkje vore mogeleg etter stort strev å finna *ein* person i desse bygdene som kann halda ut-ifrå ein annan homofone ord ved hjelp av tonelaget. Det har difor vore naudsynt å gå til experimentalfonetikken for å få kasta ljøs over spursmålet um det var mogeleg. (s. 15, forfatterens utheving)

Hodnekvam er en av dem som får hjelp av professor Ernst W. Selmer med opptak og analyse.²⁴ Han bruker seg selv som informant. Resultatet

Fotografi 3: Eksempler på realisasjon av tonelag 1 og tonelag 2 i Haus, gjengitt fra Hodnekvam (1939).

24. Om Selmers metode, se nedenfor under avsnitt 3.2.1.

støtter i høy grad antakelsen om fravær av kontrast. Kurvene som er gjengitt på s. 11 (tonelag 1-ord) og s. 26 (tonelag 2-ord), viser alle en tone-topp relativt tidlig i den trykksterke vokalen. To eksempler er gjengitt her som fotografi 3. Tonelag 1-ordet er (*og søndag* (øverste panel), tonelag 2-ordet *vinglass* (nederste panel.) Vi ser at det er en liten tonetoppfor-sinkelse i tonelag 2-ordet i forhold til tonelag 1-ordet, men dette kommer av forskjellen mellom henholdsvis ustemt og stemt opptaktskonsonant i de to ordene. Når alle kurvene gjengitt i oppgaven ses under ett, er det liten tvil om det her ikke finnes noen systematisk forskjell i realisasjonen mellom ord som i andre dialekter realiseres med ulike tonelag. Så konklusjonen er klar:

Etter dette synest det vera klårt at ein korkje auditivt eller ved experimentalfonetisk hjelp kann avgjera anten eit ord i dei nemnde bygdene er av det slaget som etter vanleg oppfatning skulde ha Aks. 1 [...] eller Aks. 2. Um det har gjenge fyre seg ei tilnærming millom dei to tonelagi eller det er dei bisyllabiske ordi av Aks. 1 (teoretisk) som har gjenge over til Aks. 2, skal ikkje segjast for visst.” (s. 35)

Gjerstad utgjør en svært liten del av Strilelandet, så spørsmålet kunne reises om dette lot seg generalisere til resten av området, eller i det minste til en større del av Nordhordland. Hodnekvam selv er forsiktig, men referansen til “desse bygdene” i det andre sitatet ovenfor er “... dei tri heradi Lindås, Hosanger og Haus”.

Hodnekvam er som nevnt den første som nevner fraværet av tonelagskontrast. Med unntak for Nils Halland, se ovenfor, og Arnt Troland, jf. nedenfor, er han også den første med dialektbakgrunn fra Strilelandet som skriver om dialektene. Det måtte med andre ord en forsker med morsmålsintuisjon til for at fraværet skulle bli oppdaget.

3.2 Skauge (1940)

3.2.1 Tonelag likevel?

Allerede året etter ble det levert en hovedoppgave som gikk imot Hodnekvams generalisering til Lindås kommune. Jakob Bergfjord Skauges *Om målføret i Lindås* handler om målføret i gamle Lindås kommune, som utgjør den nordlige delen av dagens Lindås. Skauge er den eneste kilden jeg har kommet over som før 2. verdenskrig eksplisitt diskuterer og

prøver å belegge en eldre tonelagskontrast innenfor det geografiske området Strilelandet omfatter. Han tar den med andre ord ikke for gitt, som forfatterne vi diskuterte i avsnitt 2, men argumenterer med utgangspunkt i fraværet av kontrast lenger øst, dokumentert av Ragnar Hodnekvam året før, for at ytre Nordhordland er karakterisert av tonelagskontrast.

Han skriver på s. 9 at “Lindås herad har – unnateke Myking sokn – to tonelag. To tonelag har også mesteparten av ytre Nhd. elles”. Ytre Nordhordland omfatter “herada Meland, Alversund, Manger, Bø, Hordabø, Herdla, Austrheim og Lindås”. Omsatt til dagens kommunestruktur omfatter dette den nordvestlige delen av dagens Lindås, Meland, Radøy, Austrheim, nordre del av Øygarden samt Herdla i Askøy kommune.²⁵

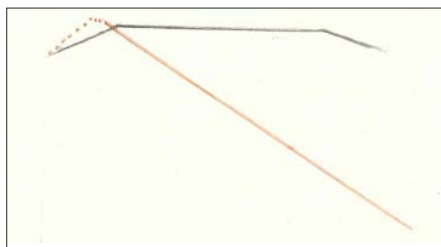
For å belegge påstanden om tonelagskontrast tar han som Hodnekvam i bruk akustisk analyse med hjelp av professor Selmer og hans metode. Og som Hodnekvam bruker han bare seg selv som informant, og det blir derfor svært uklart hva som er grunnlaget for generaliseringen til så å si hele ytre Nordhordland ut over at det formodentlig bygger på observasjon.²⁶ I tråd med Selmers metode, som i liten grad interesserer seg for fonologisk struktur,²⁷ deler Skauge tonegangen inn i ulike faser basert på stigning, fall eller jevn tonegang, og sammenligner med utgangspunkt i disse et sett med disyllabiske tonelag 1-ord og et større sett med tilsvarende tonelag 2-ord. På grunnlag av disse utleder han en kontrast som kan karakteriseres som en variant av type 1A i Bruce/Gårding-typologien: Tonelag 1 særkjennes av et fall gjennom den trykksterke vokalen, mens tonelag 2 karakteriseres av høyt toneleie gjennom det meste av vokalen før fallet tar til. Fotografi 4 viser Skauges egen

25. Ifølge nettstedet Geni (<http://www.geni.com>, besøkt 16.10.2015) ble lektor Jakob B. Skauge født i 1912 i Lindås. Begge foreldrene var fra Lindås, noe som tyder på at han ikke kan ha tilegnet seg tonalitet fra en eller to foreldre fra et område med utvilsom tonelagskontrast. Han døde i 1978. Ansvarlig for den aktuelle siden er Vidar Skauge Ramdal.

26. I dag ville vi vel ha regnet det å bruke bare seg selv som informant som en alvorlig metodefeil, ikke minst etter å ha erklært hva en mener svaret skal være. Men her må vi ta i betraktning de praktiske begrensningene. Det var neppe mulig for studenter å få låne og frakte med seg hjem det fornødne utstyret på den tiden. Om Skauge (og Hodnekvam) i stedet forsøkte å finne sambygdinger som bodde i Oslo, er uvisst.

27. Se f.eks. polemikken mellom Selmer og Einar Haugen i Selmer (1954) og Haugen (1955).

stilisering av kontrasten gjennom den trykksterke vokalen pluss ev. sonant.

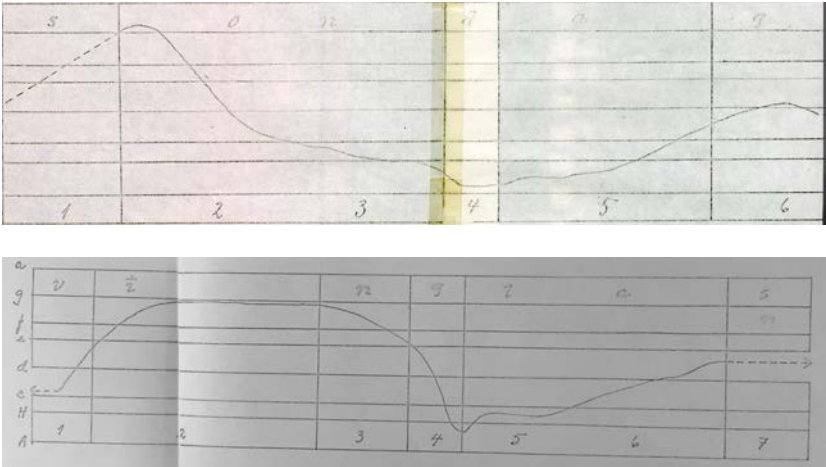

Fotografi 4: Tonelagskontrast gjennom trykksterk vokal pluss ev. sonant i Lindås, rapportert i Skauge (1940).

Da oppgaven ble levert, var det sannsynligvis Hodnekvams resultater som var kontroversielle. Mens disse brøt fullstendig med det tidligere forskere mente å vite om tonelag i strilemålene, føyde Skauges resultater seg pent inn som partiell dokumentasjon av det en tidligere ser ut til å ha trodd var situasjonen. Det er derfor kanskje ikke tilfeldig at mens Hodnekvam publiserer kurvematerialet som dokumenterer sammenfallet i selve oppgaven, nøyer Skauge seg med stiliserte kurver og et tabellarisk oversyn over endringer i tonehøyde og durasjon til de ulike fasene. Kurvematerialet til Skauge ble i stedet innlevert som “eit vedlegg i fire konvoluttar”, ifølge påskrift på tittelsiden.

Dette vedlegget har jeg med hjelp fra universitetsbiblioteket ved UiO fått tilgang til og fotografier av. Fotografi 5 viser realisasjonen av de samme ordene som ble brukt som eksempler fra Hodnekvams oppgave i fotografi 3 ovenfor, (*og*) *søndag* (tonelag 1) og *vinglass* (tonelag 2). Dessverre er ikke kvaliteten den beste, tegningene ser ut til å ha vært utført med blyant e.l. og har ikke tålt 75 års lagring så godt, selv i konvolutt.

Vi ser likevel en klar forskjell mellom de to kurvene. Tonelag 1 er identisk med de to kurvene fra Haus gjengitt i fotografi 3 ovenfor, mens tonelag 2 kan beskrives som et høyt platå gjennom det meste av den trykksterke stavelsen før de påfølgende fallet inntreffer. Skauges stilisering i fotografi 4 treffer derfor bra. En gjennomgang av de andre 12 tonelag 2-kurvene i materialet viser det samme platået, unntatt i ord med kort trykksterk vokal fulgt av ustemt konsonant. I disse ser vi en tidlig tonetopp mer i tråd med tonelag 1-realisasjonen.

Fotografi 5: Eksempler på realisasjon av tonelag 1 og tonelag 2 i Lindås, gjengitt fra vedlegget til Skauge (1940: 60).

Undersøkelsen til Skauge framstår generelt som grundig og godt dokumentert. Kurvene i vedlegget støtter Skauges påstand om at han selv hadde tonelagskontrast, selv om det er vanskelig å vite om den samme forskjellen var del av Skauges naturlige talemål. Og basert på Skauges arbeid alene er det naturligvis umulig å bringe på det rene i hvilken grad dette gjaldt generelt for hans generasjon i det han kaller Ytre Nordhordland. I lys av Rundhovde (1964) og senere kilder, som konkluderer med fravær av kontrast i disse områdene, må dette i så fall ha vært et trekk i sterk tilbakegang og i ferd med å bli nøytralisert.

Et moment som likevel kan tale for Skauges påstand om tonelag i Lindås, er at noteringen av alternative tonelag i *Norske Gaardnavne* i stor grad faller sammen med det området Skauge hevder er karakterisert av tonelag. Som nevnt under omtalen av NG ovenfor, finnes hele 23 av de totalt 27 tilfellene av alternativ tonelagsmarkering, dvs. tonelag 2 som hovedform og tonelag 1 som alternativ i parentes, i opptegnelsene fra dette området, med hele 11 av disse fra Lindås sogn. Siden vi ikke kjenner til de prinsippene som ble lagt til grunn for tonelagsmarkering i NG, er dette kanskje ikke noe avgjørende argument for at Skauges analyse er rett. Men det er et interessant sammenfall som kan tale imot å avskrive Skauges påstand om tonelagskontrast uten videre.

3.2.2 En begrenset etterprøving av Skauges resultater

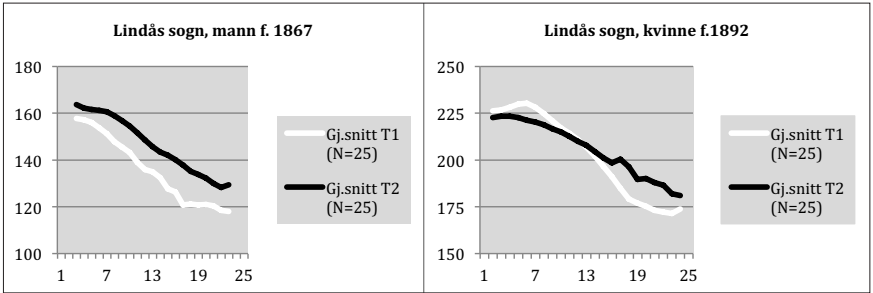
I målføresamlingen ved Universitetet i Bergen finnes det to eldre opptak med personer fra Lindås sogn i gamle Lindås kommune, altså samme sogn som Skauge beskriver i hovedoppgaven sin.²⁸ Disse er gjort i 1957, og hjemmelspersonene er en mann født i 1867 og en kvinne født i 1892. Informantene tilhører med andre ord den samme aldersgruppen eller eldre enn den Skauges observasjoner bygger på. Opptakene er nylig digitalisert av Nasjonalbiblioteket i regi av LIA-prosjektet, jf. fotnote 2, og er av god nok kvalitet til at det lar seg trekke ut tonegang ved hjelp av akustiske analyseprogrammer. Ved hjelp av programmet Praat²⁹ har jeg fra hvert opptak annotert grunntoneforløpene i 25 ord med stemt konsonantisme etter den trykksterke vokalen som i andre dialekter vil ha tonelag 1 og like mange i tilsvarende tonelag 2-ord. Forløpet strekker seg fra begynnelsen av den trykksterke vokalen til 75 ms. inn i den følgende, trykklette stavelsen. Ved hjelp av Praat-skriptet Pitch Dynamics³⁰ har jeg så hentet ut tidsnormaliserte konturer for hvert belegg samt plasseringen av tonetoppen i hver kurve uttrykt i form av en prosentverdi av det totale forløpet. I dialekter der forskjellen mellom tonelagene manifesteres som tidlig tonetopp i tonelag 1 vs. senere tonetopp i tonelag 2, vil forskjellen mellom tonelagene framkomme i form av en gjennomsnittlig lav prosent for tonelag 1 mot en høyere prosent for tonelag 2. I dialekter uten tonelagsforskjell vil det ikke være noen signifikant forskjell på gjennomsnittsverdiene.

Resultatet av undersøkelsen viser at ingen av de to hjemmelspersonene kan ha hatt en tonelagskontrast som den Skauge tilskriver sitt eget talemål. I diagrammene i figur 3 representerer x-aksen tid i form av 25 målepunkter i hver kontur, og y-aksen frekvens målt i Hz. Det framgår klart at det ikke er noen vesentlig forskjell i timingen av topppunktene i konturene. En t-test av en ev. tonelagsforskjell basert på plasseringen av topppunktene i hver enkeltkontur bekrefter dette, med $p=0,377$ for den mannlige og $p=0,909$ for den kvinnelige informanten.

28. Disse har katalognumrene B-0030 og B-0031.

29. Boersma & Weenink (2014).

30. Et Praat-skript er et program som identifiserer og på ulike måter behandler data fra en annotert Praat-fil. Pitch Dynamics er skrevet av Christian DiCanio, og kan lastes ned fra <http://www.acsu.buffalo.edu/~cdicanio/scripts.html>, sist besøkt 18.11.2015.

Figur 3: Tonelagskurver for to talere fra Lindås sogn i Lindås født før 1900.

To informanter er ikke noe stort tall, men i det minste representerer disse et større utvalg enn Skauge selv og bare ham. Sammenholdt med resultatene av Gunnvor Rundhovdes feltarbeid på 1940-tallet, som vi kommer tilbake til i neste avsnitt, finner jeg det derfor overveiende sannsynlig at Skauge tok feil når han påstod at ikke bare Lindås sogn, men også hele Nordhordland, hadde tonelagskontrast. Siden det er så få år mellom Skauges hovedoppgave og tiden Rundhovde gjorde feltarbeidet, må de ha hentet sine observasjoner fra de samme aldersgruppene.

I listen over de områdene Rundhovde (1964) rapporterer feltarbeid i, mangler imidlertid Lindås. Dersom hun ikke var der, er heller ikke Skauges påstand om tonelagskontrast begrenset til denne kommunen direkte motsagt og tilbakevist av Rundhovde. Men i den grad Skauge hadde rett, må kontrasten som nevnt ha vært atskillig mer geografisk begrenset enn han selv hevdet. Og når vi ikke finner tonelagskontrast hos de to eldre lindåsinformantene, er det mest nærliggende å tenke seg at Skauge tok feil, i den forstand at det systemet han mente å finne hos seg selv, verken kan generaliseres til selve sognet eller hele ytre Nordhordland. Det at det i NG er en del vakling i markering av tonelag nettopp i dette sognet, kan likevel som nevnt ses som indirekte støtte for at i det minste noen talere i tillegg til Skauge kan ha hatt en tonelagsmotsetning. Men så lenge vi ikke kjenner bakgrunnen for vaklingen i NG, er det vanskelig å trekke en slik slutning uten særdeles sterke forbehold.

3.3 Gunnvor Rundhovdes feltarbeid i 1940-årene

Rundhovde (1918–87) var født på Valestrand på Osterøy, som hørte til daværende Hamre kommune. I doktoravhandlingen forteller hun om hvordan hun som 16–17-åring oppdaget at hun manglet tonelagskontrast

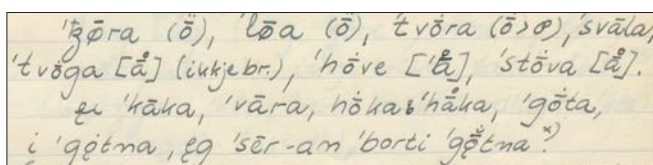
i eget talemål. I 1934–35 var hun elev ved *Den norske millomskulen* i Bergen, og ble av tysklæreren, lektor Holen, korrigert fordi hun (og andre fra bygdene omkring Bergen) leste tysk med “aksent 2”, – “medan dette språket skulle lesast med aksent 1”. Holen demonstrerte tonelagsforskjellen ved hjelp av et minimalt par, og Rundhovde skriver videre: “Sjølvs høyrde eg tydeleg tonelagsskilnad i hans uttale, men eg kunne ikkje finna at det var nokon skilnad i mi naturlege toneføring når eg skulle uttala desse to ordi.” (Rundhovde 1964: 44)

Hun var student ved Bergens Museum en tid under krigen, og på oppdrag fra Norges Allmennvitenskapelige Forskningsråd, Norsk Stadnamnarkiv og Norsk Målførearkiv gjorde hun i løpet av 1940-årene feltarbeid flere steder i Nordhordland (Nes 1996). Hun tok hovedfagseksamen i 1948. Oppgaven, som har samme tema og nesten samme tittel som den senere doktoravhandlingen, ser ut til å være tapt. Etter et år ved Norsk Målførearkiv ved Universitetet i Oslo kom hun til Bergen som amanuensisvikar i 1954. Hun fikk fast stilling som amanuensis i 1956, ble førsteamanuensis i 1966 og dosent i 1971. Dosenturet ble omgjort til professorat i 1983. Hun døde dessverre bare kort tid etter at hun gikk av med pensjon i 1986.

Rundhovde (1964) er doktoravhandlingen hennes, og hennes viktigste arbeid. Det handler først og fremst om målet i Hamre kommune, som i 1964 ble delt slik at den nordlige fastlandsdelen ble den sørlige delen av dagens Lindås, mens den på Osterøy ble del av Osterøy kommune. På s. 40 ff. diskuterer hun tonelag, og slår fast at hamredialekten mangler kontrasten. Litt senere rapporterer hun at hun har funnet det samme i en rekke andre kommuner da hun gjorde feltarbeid der i 1944–50 (s. 43). I tillegg til Hamre rapporterer hun å ha vært i Meland, Hosanger, Herdla, Hjelma i dagens Øygarden, Sæbø og Hordabø i dagens Radøy. Metoden Rundhovde brukte under feltarbeidet, baserer seg på persepsjon. Når hun på sin hamredialekt uten tonelag spurte sine hjemmelspersoner hva *fāre* betydde, fikk hun som regel til svar i bygder med tonelag, f.eks. Voss, et spørsmål om hun mente *fare* eller *faret*? Hos hjemmelspersoner uten tonelag var svaret derimot normalt at det kunne bety flere ting, nemlig “...”. Ved hjelp av denne metoden og “på anna vis” (s. 43) undersøkte hun mulig tonelagskontrast i store deler av Nordhordland.

Rundhovde avstår fra å transkribere tonelag og derved også trykk i avhandlingen. Dette kan hun gjøre fordi materialet hun arbeider med, i

svært stor grad har primærtrykk på første stavelse, slik at trykket er forutsigbart. Men der Rundhovde likevel trenger å markere trykkplassering, f.eks. i fraser og enkelte sammensetninger, lager hun seg en konvensjon som minner om IPA (s. 39): Hovedtrykk markeres med en kort loddrett, hevet strek i halvfet foran den trykksterke stavelsen, mens bitrykk markeres med en tilsvarende strek, også denne hevet, som ikke er uthevet ved hjelp av fet sats. Denne IPA-lignende konvensjonen gjennomfører hun imidlertid i større grad i feltnotatene. Fotografi 6 viser et utsnitt fra en oppskrift fra Hamre, som viser hvordan hun markerer trykk ved hjelp av foranstilt aksenttegn.

Fotografi 6: Utsnitt av udaterte feltnotater fra Hamre kommune etter Gunnvor Rundhovde (Rundhovde u.å.).

Det er som nevnt først midt på 1960-tallet Rundhovde publiserer en oppsummering av resultatene av feltarbeidet på 1940-tallet. Men det er vel grunn til å tro at hun allerede i tiden rett etter feltarbeidet delte erfaringene og observasjonen sin muntlig med lærere og kolleger i Oslo og Bergen.³¹ Praksisen til Skulerud og Hamre beskrevet ovenfor tyder i så fall på at de ikke satte helt lit til det den unge, kvinnelige studenten hadde kommet til.

3.4 Troland (1939)

Samme år som Hodnekvam leverte sin hovedoppgave, ble det levert inn enda en oppgave om en dialekt på Strilelandet, nemlig Arnt Trolands *Oversikt over lydverket i Austevollmålet*. Innholdet har imidlertid vært utilgjengelig fordi forfatteren valgte å klausulere oppgaven, en klausul han ikke opphevet før han døde. Arvingene har nå opphevet klausulen, slik at det er mulig å referere fra oppgaven.

Hadde den vært offentlig tilgjengelig fra den ble godkjent, kunne Troland (1910–1964) ha delt æren med Hodnekvam for å ha vært først

31. Hun kan naturligvis ha nevnt dette også i den nå tapte hovedoppgaven fra 1948.

med skriftlig å peke på fraværet av tonelagskontrast i strilemålene. På s. 18 skriver han om musikalsk aksent:

De fleste norske dialekter har to tonelag, nemlig enstavelles- og tostavelles-tonelag. Aum. synes derimot bare å ha ett tonelag, og det må nærmest karakteriseres som tostavelsestonelag. Uten instrumentalopptagelser å bygge på er det vanskelig å gi noen fremstilling av tonekurvenes forløp, og jeg skal da også nøie meg med å antyde at Aum. har høieste tone på første stavelse når den er betonet. Derfra synker tonene nedover, men stiger så endel igjen mot slutten av den trykklette stavelen. Slik er tonekurvens vanlige forløp i alle ord når de har to stavelser uten hensyn til om grunnformen er enstavet eller tostavet. Det er f.eks. ikke noen forskjell mellom tonebevegelsen i *fudne* best. form ent. av neutrum *fudn*, og *fudne*, pret. part. av *fidna*. En kan iallfall ikke registrere noen forskjell med bare øret. Instrumentalopptagelser vil kanskje vise at det er en viss forskjell, men den er i så fall ikke fonologisk eller betydningsbærende.

Troland støttet seg altså ikke på instrumentalfonetiske undersøkelser, som Hodnekvam og Skauge, men vi kjenner lett igjen tonegangen han beskriver, fra kurvene etter Hodnekvam i fotografi 3. Siden dette er en beskrivelse av en dialekt helt sør på Strilelandet, er dette også den første beskrivelsen av fravær av tonelag utenfor Nordhordland.

3.5 *Thunes (1949)*

Johannes Thunes (1910–2000), født på Garnes på fastlandssiden i daværende Haus kommune, leverte i 1949 en hovedoppgave kalt *Om målføret i Haus*. Oppgaven ser ut til å ha kommet bort tidlig, og i bibliografiene til Oddvar Nes (1986) og Geirr Wiggen (2011) markeres den som ikke sett. I seddelkatalogen over hovedoppgaver ved Humsambiblioteket ved Universitetet i Oslo står det “[i]kke i Norsk målførearkiv eller UB”. Den er heller ikke del av samlingen av hovedoppgaver i målføre- og stadnamnsamlingene ved Universitetet i Bergen, der det ellers finnes en del kopier av eldre hovedoppgaver fra Oslo, bl.a. Hodnekvam (1939) og Skauge (1940).

Thunes var senere lektor ved det som i dag heter Garnes videregående skole i daværende Arna kommune, og gjennom førstebibliotekar Jan Olav Gatland ved Universitetet i Bergen, som gikk real-skolen på Garnes på 1960-tallet, fikk jeg i 2015 kontakt med Thunes’ datter, som hadde gått i parallellklasse med Gatland. Hun kunne bekrefte

at heller ikke familien hadde noen kopi av oppgaven. Men de hadde tatt vare på alle forarbeidene, og disse ble overlatt målføresamlingen ved Universitetet i Bergen i desember 2015. Materialet består av flere tett utfylte skrivebøker i A4-format, samt et betydelig antall løse ark. I materialet finnes utkast til en kapitteloversikt/innholdsfortegnelse og i noen tilfeller flere utkast til samme kapittel, alle udaterte og uordnet i forhold til hverandre. Det er således neppe mulig å rekonstruere oppgaven, men materialet gir et godt bilde av innholdet.

Til avsnittet om musikalsk aksent har jeg funnet to utkast, som bare når det gjelder detaljer, er forskjellige fra hverandre. Disse tar utgangspunkt i Hodnekvam og Skauge. Thunes slutter seg til Hodnekvam når det gjelder Haus. Men han aksepterer også Skauges resultater fra Lindås. Han nevner også at han har vært i kontakt med Gunnvor Rundhovde, men Thunes viser her bare til forholdene i Hamre. En løs og dessverre udatert lapp i materialet viser at han også har vært i kontakt med professor Selmer, som bekreftet at han ikke var i stand til å høre noen forskjell på tonelagene hos Thunes. Noen eksperimentalfonetisk undersøkelse ut over dette ble det ikke. Thunes skriver at det var liten grunn til å gjøre en slik undersøkelse ettersom resultatene uten tvil ville bli de samme som hos Hodnekvam.

Uansett følger Thunes opp hovedoppgavene som kom ca. 10 år tidligere. Nå ser det ut til å være etablert, i hvert fall blant yngre forskere og hovedfagsstudentstuderter, at strilemålene i stor grad manglet tonelagskontrast. Det at Thunes ikke stiller spørsmål ved Skauges resultater, tyder på at resultatene fra Rundhovdes feltarbeid ennå ikke var kjent i Oslo. Hun kan heller ikke ha formidlet dem til Thunes da de var i kontakt, i hvert fall ikke på en måte som overbeviste ham om at Skauge må ha overgeneralisert.

En interessant observasjon er denne: “Dette problemet [=fraværet av tonelagskontrast, GK] har vore mykje diskutert og omtala av lærarar og elles målkunnige folk i Haus. Det rår liten klårleik i dette spørsmålet og mange tankar har vore dryft.” Dette viser at lokalt har folk med interesse for språk og den lokale dialekten vært oppmerksomme på fraværet av tonelagskontrast. Det er derfor mulig at allerede Hodnekvams påvisning av fraværet ti år tidligere sprang ut av en lokal, kollektiv bevissthet om at dialekten skilte seg ut på dette punktet, en bevissthet som var etablert før og som ble en forutsetning for at det vitenskapelige miljøet i neste omgang skulle bli seg bevisst fraværet. En lignende for-

mulering finner vi for øvrig også hos Hodnekvam (s. 10 f.), som skriver at til støtte for påstanden om fravær av tonelagskontrast “kunde nemnast med namn i fleng norskfilologar og andre [...], men det tener vel ikkje til noko her”.

3.6 Oppsummering

I dette avsnittet har vi sett at med Ragnar Hodnekvams hovedoppgave fra 1939 ble påstanden om at strilemålene manglet tonelagskontrast, for første gang lagt fram offentlig og i skriftlig form. Hans funn ble for Nordhordlands vedkommende bekreftet av Gunnvor Rundhovdes feltarbeid noen år etter. Disse står mot påstandene i Skauge (1940) om at ytre Nordhordland hadde tonelagskontrast.

Sent på 1940-tallet nedfelte Rundhovde observasjonene sine i de innførslene i synopsisen ved Norsk målførearkiv som hun hadde ansvaret for, jf. avsnitt 2.5 ovenfor. Samme sted videreførte professoren ved avdelingen ved Bergen museum, Olai Skulerud, praksisen fra *Norske Gaardnavne* og egne feltnotater fra Nordhordland fra denne tiden, og transkriberte tonelag i de innførslene *han* hadde ansvaret for.

Samlet kan vi si at det på 1940-tallet må ha begynt å demre for fagmiljøet at strilemålene manglet tonelagskontrast. Men dokumentasjonen forelå bare i hovedoppgaver, intet var foreløpig publisert i mer ordinære forskningspublikasjoner med bedre distribusjon. Og kunnskapen var begrenset til Nordhordland, og den var ikke entydig. Men det er vel høyst sannsynlig at hovedoppgavene og resultatene av Rundhovdes feltarbeid var kjent i nordiskmiljøene i Oslo og Bergen på den tiden. Miljøene var ikke store.

Skulerud var selv tilknyttet Norsk målførearkiv i Oslo før han kom til Bergen som professor. Selv om han ikke deltok i undervisningen der, er det vel ikke usannsynlig at han kjente til de to hovedoppgavene til Hodnekvam og Skauge, og kanskje også den til Troland. Som nevnt tyder hans egen transkripsjonspraksis på at verken disse eller Rundhovdes feltnotater har fått ham bort fra troen på at strilemålene var som andre norske dialekter når det gjaldt tonelag.

Professoren i Oslo som må ha veiledet de tre (og senere Thunes), var Sigurd Kolsrud. Ifølge de aktuelle årbøkene fra universitetet fikk de alle tre laud, men resultatene deres kan heller ikke ha gjort inntrykk på Kolsrud i tilstrekkelig grad til at han innarbeidet dem i målføreoversynet han gav ut i 1951 (Kolsrud 1951). På s. 15 skriver han om tonegang, dvs. om

geografisk variasjon i tonelagsrealisasjon, men nevner ikke fraværet i strilemålene. Utelatelsen kan selvfølgelig skyldes plasshensyn, avsnittet er på bare 12 linjer. Men om vi ser bort fra de aller nordligste områdene i landet, utgjør strilemålene sammen med det lille området på Helgeland uten kontrast en egen type som derved hadde fortjent å bli nevnt blant de andre.

4 Ringen sluttet

4.1 Selmer (1948)

Med en merknad om at han selv har hørt fravær av tonelagskontrast på Osterøy (s. 45), og et lite avsnitt på s. 50 f. om Nordhordland mer generelt, blir fraværet av tonelag i strilemålene for første gang nevnt i den mer allment tilgjengelige forskningslitteraturen (Selmer 1948). Avsnittet på s. 50 er del av en diskusjon om hvordan tonelagskontrasten kan nøytraliseres i bestemte omgivelser, bl.a. i bergensmålet. Her viser Selmer også til Nordhordland. Der kan et slikt sammenfall, som Selmer betegner som “kombinatorisk betingede atrofierte tonelag”, ha skjedd i alle omgivelser. Han bygger utsagnet på en personlig meddelelse fra Håkon Hamre. Ifølge denne “skiller bygdene Haus, Hosanger, Lindås, Askøy og Herdla ikke mellom de to tonelag”. Deretter følger et sitat, som formodentlig skal tilskrives Hamre:

Herav følger at de tilgrensende bygdemål må betraktes med største mistenksomhet, og som arbeidshypotese ville jeg regne med at alle bygdemål i ytre Nordhordland i det hele tatt kan antas å ha *det* som så mange *andre* trekk tilfelles, at forskjellen mellom tonelagene er utvisket.

Så avslutter Selmer med en noe ironisk formulert oppfordring til det den gang nettopp opprettede Universitetet i Bergen om å ta disse problemene opp til inngående undersøkelse. De to hovedoppgavene han bistod med snaut 10 år tidligere, er merkelig nok ikke nevnt. Særlig er det rart at han utelater Skauge, som hevder det stikk motsatte av det som framkommer i sitatet.

At det er Hamre som tilskrives disse opplysningene, framstår også som et lite mysterium. Så vidt jeg vet, har ikke Hamre selv publisert noe om tonelag. Han var som nevnt ovenfor selv fra Bergen, men hadde familie-

bakgrunn fra gården Hamre sør i Fana, der en da Hamre vokste opp, uten tvil hadde et målføre uten tonelagskontrast, jf. neste avsnitt. I oppskriftene etter Hamre i målføresamlingen ved Universitetet i Bergen er det også som nevnt ovenfor ikke spor av noen problematisering av dette; Hamre transkriberer tonelag etter allmenne regler uten videre kommentar. Oppskriftene er fra 1944 og 1945, en av dem fra Hosanger i nettopp Nordhordland. Samtalen mellom Selmer og Hamre må ha funnet sted ikke lenge etter, gitt publikasjonsåret 1948. Der nevner han Hosanger blant kommunene som *mangler* tonelag. Så sant han ikke hadde vært klar over fraværet hele tiden og transkriberte tonelag etter historiske prinsipper: hva fikk ham til å skifte mening i løpet av den tiden som var gått mellom oppskriften i 1944 og samtalen med Selmer bare noen få år senere?

Det er også underlig at Hamre begrenser utsagnet til Nordhordland. Med unntak av oppskriften fra Hosanger, der han som nevnt transkriberer tonelag, og noen svært korte notater, tyder ikke det som finnes etter ham i målføresamlingen ved Universitetet i Bergen, på at han hadde inngående kunnskaper om nordhordlandsdialektene. Når vi i tillegg vet at han hadde god kjennskap til fanamålet, er det mildt sagt underlig at han avgrenser fraværet av kontrast til Nordhordland. Det er derfor nærliggende å tenke at Gunnvor Rundhovde burde ha vært nevnt som kilde her. Om det i så fall er Hamre eller Selmer som er skyld i utelatelsen, er vanskelig å vite.

4.2 Fana-målet (1957)

Skre (1957) er enda en hovedoppgave i nordisk, som behandler det tradisjonelle fanamålet. Allerede på denne tiden hadde bergensmålet satt sterkt preg på de mest bynære områdene i Fana, men disse ble holdt utenfor undersøkelsen (s. 11). Informantene var mellom 60 og 70 år da Skre gjorde innsamlingsarbeidet. De var med andre ord født på slutten av 1800-tallet, og tilhørte med det samme generasjon som den Skauge, Hodnekvam og Rundhovde hadde hentet sine data fra.

Om musikalsk aksent skriver Skre på s. 19:

Den musikalske aksenten er det svært vanskeleg å seia noko om i Fm. (og i Nhl-mål og måli nærast sørnanfor, t.d. Os, Austevoll).

Eitt er visst: Dei heimelsmenn eg har nyttta i Fana kan ikkje skilja frå einannan dei to tonelagi, og det har ikkje lukkast meg å slå fast bruk av dei vanlege tonelag hjå dei.

Skre er som vi ser, bestemt på at tonelag ikke lar seg påvise i Fana, og han nevner også Os og Austevoll lenger sør som tonelagsløse. Ut fra dette avstår også han fra å markere tonelag i transkripsjonene. Det framgår av oppgaven at arbeidet med innsamling og analyse ble gjort ca. 1950. I forordet takker han bl.a. “lærarane” sine, Olai Skulerud og Håkon Hamre, for råd og veiledning, den siste som styrer av folkeminnesamlinga mens han arbeidet med stoffet rundt 1950. Om de to har godkjent sitatet ovenfor, må det i det minste for Skuleruds vedkommende innebære at han mot slutten av sin embetstid i Bergen har tatt inn over seg at dialektene ikke hadde tonelagskontrast. Når det gjelder Hamre, så vi ovenfor at han må ha tatt det innover seg tidligere, men med Skres hovedoppgave vet han også at dialektene sør for Bergen hørte med blant de tonelagsløse.

4.3 Martin Kloster Jensens doktoravhandling

Vi kommer nå til den bredeste, men også mest omstridte studien som er gjort av tonelagsforholdene på Strilelandet, nemlig doktoravhandlingen til Martin Kloster Jensen (Jensen 1961). Studien omfatter hele 612 informanter fra de to fylkene Hordaland og Sogn og Fjordane. Av disse var svært mange, dvs. 497 (= 81,2 %) i aldersgruppen 15–20 år, de fleste skoleelever. Så vidt jeg kan se, oppgir ikke Jensen når feltarbeidet ble gjort. Men om vi regner med at det skjedde i siste halvdel av 1950-tallet, vil det si at de yngste informantene var født i løpet av krigen, og at brorparten var født etter 1935.

Selv om Jensen velger å undersøke hele Hordaland fylke og deler av Sogn, refererer han i innledningen bare til fravær av tonelagskontrast i Nordhordland, med referanser til Selmer/Hamre, Skauge og Hodnekvam (s. 57). Skre (1957) og den da muligens allerede tapte avhandlingen til Johannes Thunes mangler i referansene. Det er uklart om Jensen i utgangspunktet mistenkte andre områder enn Nordhordland for også å mangle tonelag, eller om han bare kastet garnet vidt basert på fravær av både sikker og mer usikker kunnskap om forholdene utenfor Nordhordland. Uansett må det ha vært først gjennom Jensens avhandling at en mer allmenn kunnskap om den tonelagsløse ringen rundt Bergen ble etablert.

I motsetning til de tidligere arbeidene vi har sett på, er Jensens studie klart forankret i strukturalistisk teori og bruk av minimale par. Allerede på første side i innledningen skriver han at “Scandinavian accentology, if it shall be able to justify the terms ‘accent 1’ and ‘accent 2’, must start from the criterion of commutability” (s. 11). Han skriver videre på s. 13

at “[t]he only contribution to dialectology which this book intends to make, is an attempt to find non-tonemic areas”. Det er naturligvis dette målet som er interessant i vår sammenheng, og det Jensens avhandling i dag huskes for.

Plasshensyn tillater ikke en grundig beskrivelse av metode og resultater, men den metodiske kjernen i Jensens prosjekt var at hver informant skulle bestemme medlemmer av ulike minimale tonelagspar hun eller han selv hadde lest inn. “If the items are identified successfully, it is considered that a tonemic contrast is established for the dialect in question.” (s. 14) På grunnlag av skårene delte Jensen respondentene i tre grupper. De *tonale*, som identifiserte alle eller nesten alle testordene korrekt, de *ikke-tonale*, som hadde skårer rundt 50 % og som derved kan antas å ha gjettet, og en gruppe hvis skårer lå mellom 65 % og 85 %, som Jensen kalte *semi-tonale* (1961: 160).

Et problem ved Jensens metode er at det er uklart om den måler produksjon eller persepsjon. I og med at hver informant selv produserte materialet hun eller han i neste omgang skulle bedømme, og det ikke ble gjort uavhengige vurderinger av om en systematisk, fonetisk kontrast var til stede i en gitt informants produksjon, lar det seg ikke avgjøre om testen i hvert enkelt tilfelle målte informantens manglende evne til å skille tonelag, eller også fravær av tonelagskontrast i materialet.

Jensen selv diskuterer mulige feilkilder, men kommer til at den semi-tonale gruppen er statistisk signifikant forskjellig fra de to andre gruppene og derfor må representere en reell kategori. Andre har stilt seg mer tvilende til dette, se f.eks. Kerswill (1982; 1994: 89 ff.) og særlig Bjarne Ulvestads flengende kritikk av avhandlingen i tidsskriftet *Language* (Ulvestad 1967). Anmeldelsen er ifølge Oddvar Nes (muntlig meddelelse) bygd på Ulvestads opposisjon ved disputasen. Den går uvanlig krast ut mot både metode og bruk av statistikk, og frakjenner i realiteten avhandlingen enhver vitenskapelig verdi. Selv om mye av kritikken framstår som vel begrunnet, mener jeg likevel at Jensens resultater er av interesse, ikke minst fordi det på tross av svakhetene knyttet til metoden viser seg et klart skille mellom striledialektene og dialektene lenger fra Bergen, jf. tabell 1 nedenfor. Og når Ulvestad kritiserer Jensen for å ha utviklet en usedvanlig kompleks og tilsvarende usikker metode for å fastslå noe vi vet fra før, er dette urettferdig. Ulvestad selv viser bare til Selmer/Hamre, og derved til annenhånds og dårlig dokumentert kunnskap begrenset til Nordhordland. Før Jensen var det

bare Skres hovedfagsoppgave som i publisert form dokumenterte fraværet i dialekter utenfor Nordhordland.

Jensen skilte mellom informanter med begge foreldre fra Strilelandet, og de som ikke hadde det. Tanken bak denne inndelingen er naturligvis at dersom barnet har minst én forelder som ikke er fra Strilelandet, vil denne, om vedkommende har norsk som morsmål, høyst sannsynlig tale en dialekt med tonelagskontrast. Følgelig har barnet vokst opp med en tonelagsdialekt som del av det hjemlige språkmiljøet, og kan gjennom det ha tilegnet seg en i det minste passiv beherskelse av tonelagskontrasten.

På grunnlag av resultatene for Hordaland lagt fram kommunevis i tabellen på s. 167f., har jeg brukt listen hos Fossen (2009) til å gruppere kommunene etter om de hører inn under Strilelandet eller ikke. De fire bergensnære kommunene Fana, Laksevåg, Askøy og Åsane er ikke med, av grunner som framgår av tabell 3 nedenfor. Jeg har så aggregert resultatene i tabellen og regnet ut prosenter for hver av gruppene ikke-tonal, semi-tonal og tonal. Resultatet framgår av tabell 1.³²

	Foreldre- bakgrunn	Ikke tonale (< 65 %)	Semi-tonale (65 - 85 %)	Tonale (> 85 %)
<i>Strilelandet</i>	+ BPN	79,4 % (N=139)	14,9 % (N=26)	5,7 % (N=10)
	- BPN	66,5 % (N=111)	16,8 % (N=28)	16,8 % (N=28)
<i>Utenfor Strilelandet</i>	+ BPN	0,0 % (N=0)	16,7 % (N=7)	83,3 % (N=35)
	- BPN	2,5 % (N=1)	20,0 % (N=8)	77,5 % (N=31)

Tabell 1: Fordeling av tonelagsskårer i Hordaland på grunnlag av kommuneinndeling og foreldrebakgrunn, basert på Jensen (1961: 167 f.).

Vi ser et klart skille mellom de to områdene, som særlig kommer til uttrykk i kolonnen for de ikke-tonale. Mens langt de fleste fra Strilelandet ser ut til å være ikke-tonale, er det store flertallet av de som bor i kommuner utenfor Strilelandet, tonale.

32. Her har jeg lånt Jensens term BPN (= "both parents native").

Det kan også se ut som om foreldrebakgrunn har en liten effekt. Denne vil vi vente utelukkende i strilelandskategorien, ettersom det bare er her at det å ha begge foreldre med lokal dialektbakgrunn innebærer at barnet vokser opp uten tonelagskontrast i det hjemlige språkmiljøet.³³ Dette ser også ut til å stemme. Blant de som ikke kommer fra Strilelandet, ser vi at forskjellene går begge veier, og de er mindre enn dem vi finner blant informantene fra Strilelandet. Men det bør sies at når vi går nærmere inn i resultatene, er det eksempler på kommuner med omvendt mønster. Så i lys av Ulvestads kritikk det er neppe grunn til å tillegge denne forskjellen altfor stor betydning. I tabell 1 er innslaget av semi-tonale tilnærmet det samme i de to hovedgruppene. Siden vi ville vente at dette var et trekk som først og fremst ville karakterisere dialektene der tonelagskontrasten ser ut til å mangle, kan dette tyde på at kategorien er irrelevant som mål spesifikt knyttet til brytningen mellom tonale og ikke-tonale talere på Strilelandet. I stedet er det fristende å se på dette resultatet som en generell feileffekt av metoden Jensen brukte. Men før vi trekker denne konklusjonen, bør vi undersøke om tettheten av semi-tonale er større i tonale områder som grenser mot Strilelandet, enn i områder som ikke gjør det. Av tabell 2 framgår det at dette ikke ser ut til å ha noe å si. Snarere viser resultatene at antall semi-tonale er høyere i de mer fjerntliggende områdene innenfor gruppen der ikke begge foreldrene er fra kommunen. Dette styrker mistanken om at gruppen semi-tonale ikke er noen reell kategori, og at dette i stedet er en tilfeldig effekt av Jensens metode.

	+BPN	- BPN
<i>Nabokommuner</i>	16,7 % (N=18)	13,3 % (N=15)
<i>Ikke nabokommuner</i>	16,7 % (N=24)	24 % (N=25)

Tabell 2: Andel semi-tonale i kommuner utenfor Strilelandet krysstabulert med naboskap til kommuner på Strilelandet.

Jensens undersøkelse dekker i tillegg til Nordhordland områdene vest, sør og øst for Bergen, som med unntak av Skre (1957) ikke hadde vært

33. Jeg ser her bort fra de sannsynligvis svært sjeldne tilfellene der barnet vokser opp utenfor Strilelandet, men med begge foreldre fra Strilelandet. Bare i Bergen kan en kanskje vente en del slike tilfeller, men Bergen er ikke med i grunnlagsmaterialet for tabellen.

behandlet i tidligere undersøkelser. Det vil derfor være interessant å se om det er forskjell mellom resultatene fra Nordhordland og dem fra de andre områdene. Ut fra dette har jeg delt Strilelandet i 6 deler på grunnlag av gammel kommunestruktur: Ytre Nordhordland, Indre Nordhordland, Nord, Vest, Sør og Nær Bergen.³⁴ Resultatene framgår av tabell 3:

Område	% tonale	N
Ytre Nordhordland	10,9 %	92
Indre Nordhordland	3,5 %	85
Nord	16,2 %	68
Vest	8,9 %	45
Sør	15,2 %	46
Nær Bergen	52,2 %	23

Tabell 3: Fordeling av tonelagsskårer innenfor Strilelandet, basert på Jensen (1961: 167 f.).

Vi ser at med unntak av de bergensnære kommunene, der tonelagskontrasten står vesentlig sterkere enn i de andre områdene, er det ingen veldig store forskjeller på de ulike områdene. Den høyeste prosenten finner vi i kommunene helt i nord, noe vi sannsynligvis kan tilskrive at de grenser mot tonale områder i nord. I sør skiller Os seg ut med fire tonale, mens de to andre kommunene har ingen.

Når det gjelder Ytre Nordhordland, tilsvarer dette området i den grad det har latt seg gjøre, det området Skauge (1940) hevdet var karakterisert av tonelag. Vi ser at innslaget av tonalitet er noe høyere enn i Indre Nordhordland og i vest, men likevel langt fra en frekvens som kunne forsvare å kalle området tonalt. Informantene som skåret høyt nok til å bli klassifisert som tonale, er ellers rimelig jevnt fordelt over området. Vi finner med andre ord ikke noen tegn på allmenn tonalitet i og rundt gamle Lindås slik Skauge (1940) hevder og transkripsjonene i *Norske Gaardnavne* antyder.

Uansett hva Jensen egentlig har målt, er det ingen tvil om at resultatene hans støtter de tidligere observasjonene om at nordhordlands-

34. Ytre Nordhordland består av Austrheim, Alversund, Lindås, Meland, Hordabø, Manger, Sæbø, Herdla og Hjelme, Indre Nordhordland av Bruvik, Hamre, Haus og Hosanger, Nord av Fedje, Masfjorden og Modalen, Vest av Fjell og Sund, Sør av Austevoll, Os, Samnanger, og Nær Bergen av Askøy, Fana, Laksevåg og Åsane. Den siste gruppen er som nevnt ikke med i grunnlaget for tabell 1.

målene manglet tonelagskontrast. Dette samsvaret med allerede etablerte resultater gjør det tryggere å slutte at Jensens resultater fra resten av Strilelandet er til å stole på. Svakheterne ved Jensens metode gjør at vi ikke kan stole på enkeltresultater, som f.eks. at hele tre personer fra Haus på Osterøy ble notert som tonale. Men de store mønstrene framstår som robuste.

Med Jensens resultater var den tonelagsløse ringen rundt Bergen sluttet. Dette var kanskje i siste liten. Hos informanter født etter krigen begynner tonelagskontrasten å vise seg relativt tidlig – hos noen, men langt fra hos alle. Starten på denne utviklingen, som vil bli tatt opp i en annen artikkel, ser vi i resultatene for de bergensnære kommunene i tabell 3, som viser et mye høyere innslag av tonelagskontrast enn i de andre områdene. Det er nok liten tvil om at dette skyldes nærheten til Bergen og bergensdialekten.

5 Avslutning

Som vi har sett, transkriberer de eldste kildene konsekvent tonelag der det høyst sannsynlig ikke var noen tonelagskontrast. Jeg har angitt flere grunner til dette. Den viktigste er kanskje at med unntak av Finnmark, som Storm (1884b: 49n) anfører som et mulig tonelagsløst område, må en ha tatt det for gitt at alle norske dialekter hadde tonelagskontrast. Ut fra dette transkriberte en tonelag etter de vanlige norske distribusjonsreglene. Det at samtlige observatører før Ragnar Hodnekvam, Arnt Troland og Gunnvor Rundhovde med ett unntak hadde et annet morsmål enn strilemålet, har nok også bidratt til at fraværet ikke ble oppdaget.

Uten bruk av minimale par kan det være vanskelig å oppdage fraværet av en kontrast en ikke engang har mistanke om mangler. Og som nevnt er denne forventningen av kontrast nedfelt i Norvegia-lydskriften, som ikke lar oppskriveren transkribere trykk uten samtidig å transkribere enten tonelag 1 eller tonelag 2. Denne transkripsjonspraksisen finner vi hos Larsen (1897), Ross (1909), Rygh (1910) og i feltnotatene fra 1940-årene etter Olai Skulerud og Håkon Hamre. Den er minst problematisk hos de to første, som i stor grad begrenser seg til enkeltteksempler og forutsigbar distribusjon i bøyningmønstre. Slik f.eks. substantivbøyningen er framstilt i Ross (1909: 145), er tonelagsfordelingen fullt ut i samsvar med de forutsigbare reglene som gjelder i

dialekter med tonelagskontrast. Her er det fullt mulig at forfatterne har transkribert i den tro at dialektene var som alle andre norske dialekter med hensyn til tonelag.

Mer problematisk framstår praksisen i de sammensatte navnene i *Norske Gaardnavne*, siden distribusjonen her i prinsippet ikke er fullt ut forutsigbar når førsteleddet er monosyllabisk (Kristoffersen 1992). Her kan nok forskernes egne morsmålsintuisjoner ha kommet inn som enda et slags røykteppe som skjulte fraværet av kontrast. Vi har som nevnt ovenfor alle intuisjoner om hva slags tonelag en ny sammensetning vi møter, bør ha. Disse intuisjonene behøver ikke stemme med virkeligheten i den dialekten som beskrives, men den gjør at vi også i slike tilfeller relativt enkelt kan “tonelagsbestemme” en gitt sammensetning. Det er mulig å tenke seg at dette ligger bak transkripsjonspraksisen i *NG*. Alle de ansvarlige, Oluf Rygh, Sophus Bugge og Magnus Olsen, talte som nevnt dialekter med tonelagskontrast.

Om denne antakelsen er korrekt, viser materialet hvor langt et slikt “selvbedrag” kunne føre. Både variasjon mht. til tonelagstilordning og kommentarer i *Norske Gaardnavne* og i notatene etter Olai Skulerud kan tyde på at oppskriverne hørte og for Skuleruds vedkommende beskrev tonelagskontrast der det høyst sannsynlig ikke var noen.

Det at mange av de direkte og indirekte observasjonene av tonelagskontrast er konsentrert til gamle Lindås og nærliggende områder, lar seg likevel ikke forklare fullgodt når en legger dette perspektivet til grunn. Vi kan derfor ikke se bort fra at det her så sent som tidlig på 1900-tallet fantes rester av en eldre kontrast, som da er den Skauge (1940) beskriver med referanse til eget talemål. Men Skauge kan ikke ha hatt dekning for at denne kontrasten generelt karakteriserte dialekten i Lindås, og ytre Nordhordland for den saks skyld. Både feltarbeidet til Gunnvor Rundhovde og resultatene av Jensens undersøkelse noe senere taler imot dette. Det samme gjør analysen av de to eldre lindåsinformantene under 3.2.2 ovenfor.

Små fonetiske kontraster som en ikke selv har i eget talemål, vil i utgangspunktet være vanskelig å høre for et utrent øre. Henvisningen til Adolf Noreen i fotnote 9 viser det. Her dreier det seg om det komplementære tilfellet, nemlig at fravær av kontraster en regner med er til stede i et språkssystem annet enn ens eget, blir oversett. Men hvordan dette kan utvikles videre til at en som Skulerud hører og beskriver en kontrast som høyst sannsynlig ikke var der, jf. fotografi 1 ovenfor, er

vanskeligere å forstå. Det Skulerud her diskuterer, er i realiteten et nesten minimalt par, *od'næ* vs. *od'nå* eller *od'ne*, selv om det kanskje ikke er sannsynlig at han tenkte i slike termer. At han med et slikt utgangspunkt ikke har hørt at de to termene ble uttalt med lik tonegang, men tvert imot klart gir uttrykk for at han *hører* en forskjell, er et mysterium.

Bruk av minimale par kan ses som en nødvendig betingelse for å oppdage både kontrast og fravær av kontrast, men det må kanskje kombineres med en annen nødvendig betingelse, nemlig morsmålskompetanse. Denne manglet Skulerud. I vårt tilfelle måtte det innfødte til for å korrigere de tidligere fordommene. I tillegg til at de hadde fraværet av tonelagskontrast som del av eget morsmål, og ikke minst omtalte tonelagene spesielt i egne avsnitt i hovedoppgavene sine, er det enda et aspekt som forener dem, nemlig det at de som nevnt tok utgangspunkt i minimale par og tonelagens betydningsdifferensierende funksjon. Dette ser vi hos Rundhovde, som i feltarbeidet bruker potensielt minimale par for å teste om hjemmelspersonene har tonelag, hos Hodnekvam, som skriver at det “ikkje [har] vore mogleg etter stort strev å finna *ein* person i desse bygdene som kann halda ut-ifrå einannan homofone ord ved hjelp av tonelaget”, og ikke minst hos Troland (1939: 18): “Instrumentalopptagelser vil kanskje vise at det er en viss forskjell, men den er i så fall ikke fonologisk eller betydningsbærende”. Det vi ser her, er oppmerksomhet mot et grunntrekk i synkron strukturalistisk analyse som nok var fremmed for Magnus Olsen, Amund B. Larsen og Hans Ross, og kanskje i ulik grad også hos Olai Skulerud, Håkon Hamre og Sigurd Kolsrud. Den teoretiske bevisstheten om dette var derfor kanskje heller ikke så høyt utviklet blant hovedfagsstudenter i morsmålsfaget på 1930- og 40-tallet.³⁵ De oppgavene som diskuteres ovenfor, er alle skrevet over en diakron lest. Men fokuset på tonelagene som kontrastive dukker først opp med dem.

Selv om de førende nordistene på denne siden ikke forstod seg selv som strukturalister, befinner vi oss i 1939–40 bare noen år etter at Hallfrid Christiansen hadde disputert, og introdusert fonemanalyse i nordistikken (Venås u.å.). Christiansen fikk aldri noen fast akademisk stilling,

35. Dette betyr ikke at bruk av minimale par var ukjent blant norske dialektologer. Storm (1884b: 43) skriver f.eks. at “det karakteristiske for Tonelaget er den faste adskillelse af forskjellige Toner eller Melodier, hvorved ellers ligelydende Ord kan adskilles”. Men her fungerte begrepet ateoretisk, det var ikke en del av den teoretiske rammen et språks lydstruktur ble forstått innenfor.

men hun var en del av det faglige miljøet ved Universitetet i Oslo. Det er derfor ikke utenkelig at tankene fra avhandlingen hennes hadde sådd spirer blant studentene, og at en slik bevissthet om betydningsdifferensierende kontrast og bruk av minimale par har bidratt til å skjerpe og forme innsikten om at morsmålet deres manglet tonelagskontrast, og at Storms konvensjon for markering av trykk og tone derfor ikke lot seg bruke i transkripsjon av disse dialektene. I Gunnvor Rundhovdes tilfelle må vel lektor Holen heller enn Christiansen tilkjennes æren av å ha introdusert det minimale paret som analyseredskap. Hans eksempel på minimal tonelagskontrast fikk, som vi så ovenfor, Rundhovde allerede som tenåring til å innse at hun selv manglet kontrasten.

Det er med andre ord kanskje ikke tilfeldig at kunnskapen om fraværet av tonelagskontrast i strilemålene begynte å gjøre seg gjeldende samtidig som strukturalismen og vekt på synkron analyse gradvis fikk større innflytelse blant norske språkvitere. Med Jensens disputas og offentliggjørelsen av avhandlingen hans, som var sterkt preget av strukturalistisk teori, ble kunnskapen om den tonelagsløse ringen rundt Bergen akseptert og allmenngjort i en grad som gjør at de fleste kanskje tenker at kunnskapen om den alltid har vært her.

Litteratur

- Birkeland, Mariann. 2008. *“Dei e teite og dei e mær stril enn oss” : ein komparativ analyse av talemål, haldningar og samfunnsforhold i nordhordlandskommunane Meland og Radøy*. Masteroppgave, Universitetet i Bergen.
- Boersma, Paul & David Weenink. 2014. *Praat. Doing phonetics by computer*, versjon 5.3.82. <http://www.praat.org>.
- Boëthius, Johannes. 1918. *Orsamålet. Ljudlära*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.
- Bruce, Gösta & Eva Gårding. 1978. “A Prosodic Typologi for Swedish Dialects.” I: *Nordic Prosody*, red. E. Gårding, G. Bruce og R. Bannert, 219–28. Lund: Department of Linguistics, University of Lund.
- Christiansen, Hallfrid. 1933. *Gimsøy-målet*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Det Kongelige Fredriks Universitet. 1941. *Årsberetning 1 juli 1938–30 juni 1939*. Oslo: A. W. Brøggers boktrykkeri A/S.

- Fintoft, Knut & Per Egil Mjaavatn. 1980. "Tonelagskurver som målmerke." *Maal og Minne* 1980: 66–87.
- Fintoft, Knut, Per Egil Mjaavatn, Einar Møllergård og Brit Ulseth. 1978. "Toneme Patterns in Norwegian Dialects." I: *Nordic Prosody*, red. E. Gårding, G. Bruce og R. Bannert, 197–206. Lund: Department of Linguistics, University of Lund.
- Fossen, Anders Bjarne. 2009. "Byen og strilelandet". I: *Kulturbistorisk vegbok: Hordaland*, red. N.G. Brekke, 71–75. Bergen: Hordaland fylkeskommune, Nord 4.
- Gatland, Jan Olav. 2010. *Ord og orgasme. Ein biografi om Ola Raknes*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Gårding, Eva. 1977. *The Scandinavian word accents*. Lund: CWK Gleerup.
- Gårding, Eva & Per Lindblad. 1973. "Constancy and variation in Swedish word accent patterns." Working Papers, Phonetics laboratory, Lund University, 7: 36–110.
- Halland, Nils. 1931. *Meteorologiske ord og ordelag i nokre Nordhordlandsbygder*. Hovedoppgave. Oslo: Det Kongelige Fredriks Universitet.
- Hamre, Håkon. 1945. *Fanamålet (etter Storm: "Kortere Ordliste")*. Manuskript, kat. nr. M-0558 i Målføresamlinga ved Universitetet i Bergen.
- Haugen, Einar. 1955. "Tonelagsanalyse." *Maal og Minne* 1955: 70–80.
- Hernes, Reidunn. 1998. "Eg snakke sånn så – det komme av seg sjø!": ein sosiolingvistisk analyse av talemålsvariasjon hjå ungdomar i Os. Hovedoppgave, Universitetet i Bergen.
- . 2006. *Talemål i endring?: ein longitudinell studie av talemålsutvikling og språkleg røyndomsoppfatning hjå ungdomar i Os*. Doktoravhandling, Universitetet i Bergen.
- Hodnekvam, Ragnar. 1939. *Stadnamn frå Haus*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Hognestad, Jan K. 2012. *Tonelagsvariasjon i norsk. Synkrone og diakrone aspekter, med særleg fokus på vestnorsk*. Doktoravhandling, Universitetet i Agder.
- Horne, Helga. 1917. *Aksent og kvantitet i Vaagaamaalet*. Kristiania: Aschehoug.
- Jahr, Ernst Håkon & Ove Lorentz (red.) 1983. *Prosodi/Prosody*. Oslo: Novus.
- Jensen, Martin Kloster. 1961. "Tonemicity. A Technique for determining the Phonemic Status of Suprasegmental Patterns in Pairs of Lexical

- Units, applied to a Group of West Norwegian Dialects, and to Faroese." I: *Årbok for Universitetet i Bergen. Humanistisk Serie*. Bergen: Universitet i Bergen.
- Kerswill, Paul. 1982. "Tonempersepsjon i Bergen og på Knarvik." *Eigenproduksjon* 15: 64–81.
- . 1994. *Dialects Converging. Rural Speech in Urban Norway*. Oxford: Clarendon Press.
- Kolsrud, Sigurd. 1951. *Nynorsken i sine målføre*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Kristoffersen, Gjert. 1992. "Tonelag i sammensatte ord i østnorsk." *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 10: 39–65.
- . Under utg. "Tonelagsnøytralisering i våmhusmålet i Ovansiljan." *Nordica Helsingiensia*.
- Larsen, Amund B. 1897. *Oversigt over de norske bygdemål*. Kristiania: Aschehoug.
- . 1912. "Nordhordland." I: *Illustreret norsk konversationsleksikon*, bind 5, Spalte 1181. Kristiania: Aschehoug.
- . 1923. "Nordhordland." *Aschehougs konversationsleksikon*, bind 7, Spalte 709–10. Kristiania: Aschehoug.
- . 1926. *Sognemålene*. Oslo: Det norske videnskaps-akademi/Jacob Dybwad.
- Nes, Oddvar. 1986. *Norsk dialektbibliografi*. Oslo: Novus.
- . 1996. "Gunnvor Rundhovde." I: *Fagprofilar ved Nordisk institutt, Universitetet i Bergen 1946–96*, red. J. Bondevik, W. Dahl og S.A. Aarnes. Bergen: Nordisk institutt, Universitetet i Bergen
- Noreen, Adolf. 1881. "Dalmålet I: Inledning till dalmålet." *Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen ock svenskt folklif* 4: 3–23.
- Ross, Hans. 1909. *Norske bygdemaal XII–XVII*. Kristiania: Jacob Dybwad.
- Rundhovde, Gunnvor. 1948. *Målet i Hamre*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- . 1964. *Målet i Hamre. Ljodvokster og stutt utsyn over formverk i eit Nordhordlandsmål*. Bergen: Universitetsforlaget.
- . u.å. "U-ljodbrigde eller ikkje". Manuskript, kat. nr. M-0613 i Målføresamlinga ved Universitetet i Bergen.
- Rygh, Oluf. 1898. *Norske Gaardnavne: Forord og indledning*. Kristiania: W.C. Fabritius & Sønners Bogtrykkeri.

- . 1910. *Norske Gaardnavne i Søndre Bergenshus Amt [...] udgivne med tilføjede Forklaringer af Magnus Olsen*. Kristiania: W. C. Fabritius & Sønner A/S.
- Selmer, Ernst W. 1920. “Enkelt og dobbelt tonelag i Kristianasprog.” *Maal og Minne* 1921: 55–75.
- . 1921. *Tonelag og tonefald i Bergens bymaal*. Kristiania: Jacob Dybwad.
- . 1927. *Den musikalske aksent i Stavangermålet*. Oslo: Jacob Dybwad.
- . 1948. *Den musikalske og dynamiske aksent. Sunnmørestudier*. Oslo: Jacob Dybwad.
- . 1954. “Tonelagsproblemer.” *Maal og Minne* 1954: 180–88.
- Skauge, Jakob B. 1940. *Om målføret i Lindås*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Skre, Ivar. 1957. *Fana-målet. Ljodlæra med stutt omrit av formlæra*. Bergen: J.D. Beyer A.S. boktrykkeri.
- Skulerud, Olai. 1944–46. Diverse oppskrifter fra Hordaland. Målføresamlinga ved Universitetet i Bergen, kat. nr. E-0581, M-0054, M-0055, M-0469, M-0486, M-0619, M-0780, M-0855.
- . 1945. *Dativ i Nhl.-mål*. Manuskript, kat. nr. M-0482 i Måleføresamlinga ved Universitetet i Bergen.
- Storm, Johan. 1874. *Om Tonefaldet (Tonelaget) i de skandinaviske Sprog*. Forhandlinger i Videnskabs-selskabet i Christiania 1874.
- . 1884a. *Kortere Ordliste med Forklaring af Lydskriften*. Kristiania: Grøndahl & Søn.
- . 1884b. *Norvegia. Tidsskrift for det norske folks maal og minder*. Kristiania: Grøndahl & Søn.
- Troland, Arnt. 1939. *Oversikt over lydverket i Austevollmålet*. Hovedoppgave, Universitetet i Oslo.
- Ulvestad, Bjarne. 1967. “Review of Martin Kloster Jensen: Tonemicity.” *Language* 43: 790–803.
- Universitetet i Oslo. 1942. *Årsberetning 1. juli 1939 – 30. juni 1940*. Oslo: A. W. Brøggers boktrykkeri A/S.
- Venås, Kjell. u.å. “Hallfrid Christiansen.” I: *Norsk biografisk leksikon* (nettutgaven: snl.no). Oslo: Foreningen SNL.
- Villanger, Silje. 2010. “Da hadde vært litt kult visst vi hadde snakka strilsk om hondra år.” *Ei sosiolingvistisk oppfølgingsgransking av talemålet i Øygarden*. Masteroppgave, Universitetet i Bergen.

Wiggen, Geirr. 2011. *Annotert katalog over hovedfagsavhandlinger i studiefaget nordisk språk og litteratur ved norske universitet og høgskoler 1906–2007*. Oslo: Novus.

Abstract

Most Norwegian and Swedish dialects are characterized by a tonal accent contrast. This article is an account of how the absence of this contrast in the rural dialects surrounding the city of Bergen was discovered during the first half of the 20th Century. Dialectologists working around the turn of the century obviously were not aware of this absence, and marked tonal accent in their transcriptions in accordance with general rules. None of them spoke the dialects in question. Interestingly, they in a few cases also discuss which tonal accent should be marked for a given example. They in other words seemed to have been “hearing” accentual differences where there weren’t any. Only around 1940 did three master’s theses appear, written by students who themselves were speakers of one of the non-tonal dialects. Here the absence of contrast was pointed out and documented for the first time, even if one of the authors, based on his own speech, claimed that the northwestern part of the region had the contrast, a claim that both contemporary and later sources strongly suggest was unfounded. Despite this, senior dialectologists continued to mark tonal accents in their transcriptions for another decade. Only with Martin Kloster Jensen’s dissertation from 1961 was the absence fully recognized.

Gjert Kristoffersen
 Universitetet i Bergen
 Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
 Postboks 7805
 NO-5020 Bergen
 gjert.kristoffersen@uib.no

Hvor mange genus er det i Tromsø-dialekten?

Av Marit Westergaard og Yulia Rodina

Tradisjonelt har Tromsø-dialekten tre genus; maskulinum, femininum og nøytrum. I denne artikkelen presenterer vi resultater fra to eksperimentelle studier som kan tyde på at femininum er i ferd med å forsvinne, slik at dialekten endrer seg til et to-genussystem med felleskjønn og intetkjønn. Mens voksne bruker den ubestemte artikkelen *ei* så å si alltid ved femininumord, brukes den bare litt over halvparten av tiden av tenåringer og nesten aldri av barn. I stedet overgeneraliseres maskulinumsformen (for eksempel *en bok*). Det skjer imidlertid ingen endring i bestemthetsuffixet, i og med at endelsen *-a* i bestemt form beholdes (*boka*). En slik utvikling har også vært påvist for Oslodialekten (Lødrup 2011) og for språkkontaktdialekter i Nord-Norge (Conzett, Johansen & Sollid 2011). Denne endringen er sannsynligvis forårsaket av sosiolingvistiske faktorer, men vi argumenterer for at *måten* endringen skjer på, kan forklares ved hjelp av språktilegnelse.*

1 Innledning

I *Maal og Minne* i 2011 stiller Helge Lødrup spørsmålet ‘Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten?’ og svarer selv ved å presentere en undersøkelse av NoTA-korpuset, som består av tale fra informanter i Oslo.¹ Han viser at femininumformer er nærmest ikke-eksisterende i korpuset,

* Vi vil takke Hans-Olav Enger for interessante forslag og utførlig tilbakemelding på dette manuskriptet, Helge Lødrup og Øystein Vangnes for nyttige kommentarer, samt Martin Corley for hjelp med den statistiske analysen. Takk også til våre deltakere ved Breivika, Universet og Strimmelen barnehager samt Mortensnes skole og Kongsbakken videregående skole i Tromsø. Denne forskningen har vært delvis støttet av et prosjekt finansiert av Tromsø Forskningsstiftelse, NoRus (Bilingual Norwegian-Russian Children in North Norway: Language Acquisition and Language Use). Dataene som presenteres i denne artikkelen, er også publisert i en noe lengre artikkel på engelsk (Rodina & Westergaard 2015b).

1. NoTa – Oslo Norsk talespråkkorpus – Oslodelen, Tekstlaboratoriet, ILN, Universitetet i Oslo. <http://www.tekstlab.uio.no/nota/oslo/index.html>

spesielt blant de yngre talerne, og konkluderer med at Oslo-dialekten er på vei til å bli et to-genussystem bestående av felleskjønn og intetkjønn. I denne artikkelen stiller vi samme spørsmål om Tromsø-dialekten og kommer til mer eller mindre samme konklusjon.

En tidligere studie av tospråklige norsk-engelske 2–3-åringere i Tromsø (Rodina & Westergaard 2013a) har vist at de har til dels store problemer med norsk genus og overgeneraliserer maskulinumsformer til både femininum- og nøytrumsord (*en bok, en hus*). Dette er også påvist hos litt eldre norsk-russiske barn (alder opp til 7;11) av Rodina & Westergaard (2013b, 2015a), og disse studiene tyder på at barna har størst problemer med femininum. Overraskende nok ble det i disse studiene funnet lignende resultater også for kontrollgruppene av enspråklige norske barn.

For å undersøke dette nærmere har vi utført to språklige eksperimenter i Tromsø med fem aldersgrupper: voksne (over 30 år), tenåringer (18–19-åringere) og tre grupper barn (4–6-åringere, 8–9-åringere og 11–12-åringere). I begge eksperimentene undersøker vi ubestemt form (*ei grønn såpe*) samt dobbel bestemthet (*den grønne såpa*). Eksperiment 1 tester alle tre genus, mens eksperiment 2 fokuserer på fire forskjellige femininumsklasser som varierer mellom referanse til biologisk kjønn (+/- fem) og morfologi (+/- endelsen *-e*), for eksempel *ei dame, ei heks, ei såpe* og *ei bok*. Resultatene våre viser overraskende store forskjeller mellom aldersgruppene, noe som tyder på at det skjer en rask endring i dialekten. Den ubestemte artikkelen *ei* brukes 100 % av de voksne, ca. 56 % av tenåringene, mens den er nærmest borte hos barna, uansett aldersgruppe. I stedet overgeneraliserer de maskulinumsformer og produserer for eksempel *en bok* og *en heks*. Bestemthetssuffikset *-a* er imidlertid intakt hos deltakerne i alle gruppene (*boka, heksa*).

Vi antar at årsaken til denne endringen ligger i sosiolingvistiske forhold, for eksempel utstrakt dialektkontakt. Måten endringen skjer på, mener vi imidlertid kan sees på som et resultat av språktilegnelsesprosessen. Mer spesifikt argumenterer vi for at femininum er mer utsatt for endringer enn nøytrum, på grunn av sammenfall mellom femininum- og maskulinumsformer i det morfologiske paradigmet (synkretisme); jfr. Enger (2004a: 132). Dermed blir det vanskeligere å skille ut femininum som eget genus i tilegnelsesprosessen. Nøytrumsformer er derimot alltid tydelig forskjellige fra maskulinumsformer. Dessuten er det slik at bestemthetssuffiksene blir tilegnet svært tidlig (allerede i 2-årsalderen),

mens ubestemt artikkel faller på plass mye senere, ikke før i 6–7-årsalderen. Det som læres sent, er naturligvis mer sårbart for endringer. Dette betyr at funnene våre støtter en analyse som skiller mellom genus og deklinasjonsklasse, der førstnevnte er elementer som kongruerer med substantivet (for eksempel ubestemt artikkel), mens deklinasjonsklassemarkører er endelser som hektes på selve substantivet (for eksempel bestemt artikkel); jfr. Enger (2004b), Lødrup (2011). Resultatet av denne endringsprosessen er dermed en forenkling i genussystemet, i og med at man går fra tre kjønn til to (felleskjønn og intetkjønn), mens deklinasjonssystemet blir mer **komplisert**, i og med at felleskjønn nå har to deklinasjonsklasser (*en bok–boka, en bil–bilen*).

2 Bakgrunn

2.1 Genussystemet i Tromsø-dialekten

I denne artikkelen følger vi en relativt vanlig praksis innenfor lingvistikken og definerer genus som kongruens (*agreement*) mellom et substantiv og andre elementer i en setning (Hockett 1958: 231), for eksempel artikler eller adjektiver. Affikser på selve substantivet som uttrykker tall eller bestemthet, er en del av deklinasjonssparadigmet. Dette betyr at selv om affiksene varierer mellom substantivklasser (og dermed også genus), så er de ikke i seg selv eksponenter for genus (Corbett 1991: 146).

Både nynorsk og bokmål har tre genus, selv om bokmål også tillater bruk av et tokjønnssystem (felleskjønn og intetkjønn). De fleste dialektene har tre genus, og dette gjelder også tradisjonell Tromsø-dialekt. Genus uttrykkes hovedsakelig innenfor en nominalfrase, på adjektiver og determinativer (artikler, demonstrativer og possessiver).² Dette gjelder kun i entall, da genus er nøytralisert i flertall, for eksempel *fine biler*_M, *fine bøker*_F, *fine hus*_N. Tabell 1 viser en oversikt over de delene av genussystemet som er relevant for denne studien.

2. Genus uttrykkes også utenfor nominalfrasen, på predikativet, for eksempel *bilen er fin / huset er fint*.

Form/Genus	Maskulinum	Femininum	Nøytrum
Ubestemt artikkel	en hest	ei seng	et hus
Bestemt form	hesten	senga	huset
Dobbel bestemthet	den hesten	den senga	det huset
Adjektiv	en fin hest	ei fin seng	et fint hus
Possessiv	min hest/hesten min	mi seng/senga mi	mitt hus/huset mitt

Tabell 1. Tradisjonelt genussystem (Tromsø-dialekten)

Som vi ser i tab. 1, har de fleste adjektiver synkretisme mellom maskulinums- og femininumformer.³ Når det gjelder bestemt artikkel, finnes det enkelte grammatikker som anser den som eksponent for genus (for eksempel Faarlund, Lie & Vannebo 1997), men ifølge den definisjonen vi har gitt ovenfor, burde suffikset heller anses som en markør for deklinasjonsklasse (Enger 2004b; Lødrup 2011). Ved såkalt dobbel bestemthet (*den røde bilen*), ser vi igjen synkretisme mellom maskulinum og femininum i den prenominal determinativen. I denne studien tester vi både former som uttrykker genus (ubestemt artikkel og prenominal determinativ ved dobbel bestemthet), og markører for deklinasjonsklasse (bestemthetsuffikset).

I motsetning til enkelte andre språk der genus i all hovedsak er forutsigbart ut fra formen på substantivet (for eksempel spansk eller russisk), er genustilordning i norsk relativt ikke-transparent. Trosterud (2001) har likevel argumentert for at 94 % av alle norske substantiver kan forklares ved hjelp av 43 tilordningsregler. Imidlertid har disse reglene mange unntak og inneholder dessuten et stort antall ord som er ikke er særlig vanlig i barns input, og de har derfor begrenset verdi når det gjelder språktilegnelse (se også Enger 2002, Conzett 2007 og Kvinlaug 2011 for diskusjon av problematiske aspekter ved disse reglene). En av hovedreglene i Trosteruds system gjelder en semantisk kjerne av biologisk kjønn; altså skal substantiv med referanse til et kvinnelig vesen være femininum. En annen viktig regel gjelder tostavelles substantiver som ender på trykklett *-e* (svake substantiver), som også normalt er hunnkjønn. Bobrova (2013) har vist at morsmålsbrukere av norsk har intuisjoner om genus i forhold til betydningen av et nomen. Imidlertid har Gagliardi (2012) testet de to nevnte reglene på barn i Tromsø og funnet at de ikke hadde noen effekt for genustilordning av ikke-eksister-

3. Bare ett adjektiv skiller mellom alle tre genus i norsk: *liten*_M, *lita*_F, *lite*_N. Vi skal imidlertid ikke diskutere genus markert på adjektiv i denne studien.

ende ord (*nonce words*). Sistnevnte regel er for øvrig noe annerledes i tradisjonell Tromsø-dialekt, i og med at svake femininumord normalt ender på *-a* (*ei jenta—jenta, ei pæra—pæra*). Rodina & Westergaard (2013a) har påvist at dette også er i rask endring i Tromsø, i og med at de barna som ble undersøkt (fire barn født i 1992), bruker begge formene (*ei dukka, ei dukke*). Vi kommer tilbake til dette i del 7.

På basis av 31.500 substantiver i Nynorskordboka (Hovdenak, Killingbergtrø, Lauvhjell, Nordlie, Rommetveit & Worren 1998) har Trossterud (2001) funnet at maskulinumsord utgjør over halvparten (52 %), femininum 32 % og nøytrum bare 16 %. For tilegnelse er det imidlertid viktig å vite frekvensen i barns input. Vi har derfor utført søk i et barnespråkskorpus som består av ca. 70 timer opptak av barn i Tromsø (i alderen 1;8 til 3;3) samt åtte forskjellige voksne (Anderssen 2006). Tab. 2 viser forekomsten av ubestemt artikkel (*en, ei, et*) i et representativt utsnitt av de voksnes tale, og som vi ser, er det en viss forskjell mellom dette og frekvensen i ordboka i og med at maskulinumsord er enda mer frekvente i input (62,6 %), mens femininums- og nøytrumsord opptrer med omtrent samme hyppighet (18,9 % og (18,5 %).

Genus	Maskulinum (<i>en</i>)	Femininum (<i>ei</i>)	Nøytrum (<i>et</i>)
MOT Ann.01-21	195 (69,9 %)	48 (17,2 %)	36 (12,9 %)
INV Ina.01-27	832 (58,8 %)	289 (20,4 %)	295 (20,8 %)
MOT Ina 01-27	338 (63,5 %)	132 (24,8 %)	62 (11,7 %)
FAT Ole.01-22	85 (78,7 %)	15 (13,9%)	8 (7,4 %)
MOT Ole.01-22	73 (70,9 %)	8 (7,8 %)	22 (21,3 %)
INV Ole.14-22	343 (64,2 %)	71 (13,3 %)	120 (22,5 %)
TOTAL	1866 (62,6 %)	563 (18,9 %)	551 (18,5 %)

Tabell 2. Frekvensen av ubestemt artikkel; voksne talere i et barnespråkskorpus (Anderssen 2006)

2.2 Et kort historisk og geografisk perspektiv

Trogenussystemet i urgermansk har blitt erstattet av et togenussystem med felleskjønn og intetkjønn i flere germanske språk. Dette gjelder også dansk, og av den grunn tillater bokmål også bruk av et togenussystem, selv om tregenussystemet som finnes i de fleste dialektene, er innført som et alternativ. Dette betyr at substantiver som er femininum i dialektene, kan skrives både som (1a) og (1b), mens nynorsk kun tillater (1a).

- (1) a. *ei bok* – *boka* (bokmål og nynorsk)
 b. *en bok* – *boken* (bokmål)

De fleste dialektene har imidlertid beholdt tregenussystemet, bortsett fra Bergen, der det skjedde en endring til et togenussystem allerede i Hansatiden, sannsynligvis som resultat av språkkontakt med nedertysk (Jahr 1998, 2001; Trudgill 2013). Bergensdialekten tillater dermed kun (1b). Disse formene finnes også i det Torp (2005: 1428) kaller *den dannede dagligtale*, en blanding av østnorske bydialekter og en leseuttale av dansk som ble brukt av de øvre lag av befolkningen i det 19. århundre (Haugen 1966: 31). Som nevnt ovenfor har Lødrup (2011) funnet at femininumsformer nå er på vei ut av språket også i Oslo. Han har studert NoTA-korpuset (142 informanter) og finner at de eldre bruker få femininumsformer og de yngre nesten ingen. Han finner også at selv om ubestemt artikkel *ei* nesten ikke finnes i korpuset, så er bestemt artikkel *-a* stort sett i bruk.⁴ Opsahl (2009: 112) finner også at ubestemt artikkel *ei* har “takket for seg” i multietnolekter i Oslo. Lignende funn er gjort av Conzett, Johansen & Sollid (2011) i enkelte dialekter i Nord-Troms som har hatt nær kontakt med samisk og kvensk (Kåfjord og Nordreisa). Dette betyr at mønsteret i Oslo og i Nord-Troms er som i (2). Dette er for øvrig også tillatt i bokmål.

- (2) *en bok* – *boka* (Oslodialekt/Nord-Troms)

3 Tidligere forskning

I språk med relativt transparent genustilordning læres dette systemet tidlig og er som regel på plass i treårsalderen, for eksempel i italiensk (Kupisch, Müller & Cantone 2002) eller russisk (Gvozdev 1961). Når det gjelder norsk, finnes det ikke mye tidligere forskning om tilegnelse av genus. Et par eksempler er nevnt i Plunkett & Strömqvist (1992), som har undersøkt data fra Vanvik (1971) over ett norsk barn fra Oslo vest (alder 2;3–2;5) som antas å ha en togenusdialekt. Dette barnet over-

4. Språksituasjonen i Oslo er noe mer komplisert enn dette, i og med at det også finnes betydelig variasjon mellom endelsene *-a* og *-en* avhengig av både substantivtype og individuelle preferanser.

generaliserer felleskjønnsformer til nøytrumsord, som vi ser i eksemplene (3)–(4), der enten både bestemt og ubestemt artikkel er overgeneralisert eller kun den ubestemte. Plunkett & Strömqvist gir ingen tallmessig informasjon om frekvensen av dette fenomenet, men disse to eksemplene gir likevel en viss antydning om at genuskongruens kan være mer problematisk enn deklinasjonssuffikset.

(3)	<i>eggen</i>	<i>min</i>
(4)	<i>badekaret</i>	<i>min</i>

Rodina & Westergaard (2013a) har undersøkt korpusdata med spontantale fra fire barn i Tromsø, to tospråklige engelsk-norske og to enspråklige, alle født i 1992. Studien viser at det er store individuelle forskjeller, men at alle fire har betydelige problemer med genus og overgeneraliserer maskulinumsformer både til femininums- og nøytrumsord. Enspråklige Ina (alder 2;10–3;3) produserer for eksempel maskulinumsformen *en* som ubestemt artikkel 57,8 % ved femininumsord og ved nøytrumsord så mye som 92,6 %, mens maskulinumsordene alltid har riktig genus. Det er også en klar forskjell mellom genusformer og deklinasjonsmarkører, i og med at bestemt form nesten utelukkende produseres med riktig form allerede på dette tidlige alderstrinnet, for alle genus. Typiske eksempler vises i (5)–(6) fra det andre enspråklige barnet i studien (Ole, alder 2;6–2;10), der det samme substantivet i ett og samme opptak produseres som maskulinum i ubestemt form, mens bestemthetssuffikset har nøytrumsformen. Dette kan tolkes slik at distinksjonen mellom genus og deklinasjonsklasse får en viss psykolingvistisk støtte fra tilegnelsesdata.

(5)	<i>en fly</i>	(Ole 2; 8,5)
(6)	<i>inni flyet</i>	(Ole 2; 8,5)

Rodina & Westergaard (2013b, 2015a) har også gjort eksperimentelle studier av noe eldre barn i Tromsø, både tospråklige (norsk-russisk) og enspråklige (alder opptil 6;0), født rundt 2008. Det viser seg at også disse eldre barna strever med genus i norsk, men i denne gruppen er det femininum som volder mest bry og faktisk er så å si ikke-eksisterende: Maskulinum er overgeneralisert 49 % til nøytrumsord, mens prosenten for femininum er hele 99 %. Vi vil også her nevne Gagliardis (2012)

studie, som testet enda eldre barn i Tromsø, enspråklige norske barnehagebarn med gjennomsnittsalder 5;1 og skolebarn med gjennomsnittsalder 6;8. I et eksperiment som fokuserte på to regler (referanse til biologisk kjønn og svake substantiver med endelsen *-e*), fant hun at barna ikke hadde intuisjoner for genustilordning ved ikke-eksisterende ord (*nonce words*) og dermed hovedsakelig produserte hankjønnsformer. For eksisterende substantiver fant hun at feilraten var så høy som 35 % for femininumsort som kan sies å følge en semantisk regel (biologisk kjønn), og 46 % for femininumsort med endelsen *-e*, mens både maskulinumsort og nøytrumsort ble produsert så å si feilfritt (feilrater på hhv. 5 % og 6 %).

Ut fra den tidligere forskningen som vi har sett på her, synes det klart at genus blir tilegnet relativt sent i norsk i forhold til enkelte andre språk, sannsynligvis på grunn av at genustilordning i all hovedsak ikke er regelstyrt, men må læres ord for ord. Funnene tyder også på at det er stor forskjell på tilegnelse av deklinasjonsklassemarkører (for eksempel bestemthetsuffikset) og genusformer som viser kongruens med substantivet (for eksempel ubestemt artikkel). Så langt finnes det ingen studier som har undersøkt barn som mestrer genus fullstendig; dermed vet vi ikke når dette fenomenet egentlig faller på plass i norsk. Det er heller ikke helt klart hva som er vanskeligst å lære: Mens Rodina & Westergaard (2013a) finner at nøytrum er spesielt problematisk hos de minste barna, tyder funnene til Gagliardi (2012) og Rodina & Westergaard (2013b, 2015a) på at det er femininum som er mest utsatt. Gitt at det er såpass store feilprosjenter hos barn i en relativt høy alder, kan man også spørre om barna i det hele tatt kommer til å lære dette, eller om det vi har sett i disse studiene, egentlig er et system i endring, altså at femininum forsvinner fra Tromsø-dialekten på samme måte som det tidligere er blitt borte fra andre germanske språk og dialekter. I denne sammenhengen er det viktig å merke seg at de barna som hadde størst problemer med nøytrum, var født i 1992, mens de som nesten ikke produserer femininumsorter, er født mer enn 15 år senere. I denne studien skal vi fokusere på disse gjenstående spørsmålene.

4 Vår studie

4.1 Forskningsspørsmål

Studien vår hadde to hovedmål. Det første var å avdekke hvilke aspekter

av det norske genussystemet som er vanskeligst å lære, og hvor lang tid det tar før dette faller på plass. For å kunne svare på disse spørsmålene ønsket vi opprinnelig å teste barn i to aldersgrupper (før og etter 6-årsalderen). Da våre første funn viste at feminint genus heller ikke var tilegnet hos 7–8-åringene, inkluderte vi en litt eldre gruppe (11–12-åringene). I tillegg testet vi tenåringer (18–19-åringene) og en gruppe voksne (30+), den siste gruppen mest for å undersøke hvilken input dagens barn i Tromsø er eksponert for. Vi ønsket også å sammenligne tilegnelse av rene genusformer (kongruens) og deklinasjonssuffikser, gitt tidligere funn som tyder på at rene genusformer tilegnes betraktelig senere (Rodina & Westergaard 2013a, 2013b, 2015b).

Det andre hovedmålet var å finne ut om femininumsformer bare læres veldig sent, eller om de er i ferd med å forsvinne fra Tromsø-dialekten. Rodina & Westergaard (2013b) fant 99 % overgeneralisering av maskulinum ved femininumsord hos 4-åringene, mens Gagliardi (2012) fant en relativt høy feilrate (35–46 %) hos noe eldre barn (5–7-åringene). Dette kunne tyde på at femininumsformene faktisk *blir* tilegnet, men på et betraktelig senere tidspunkt. Imidlertid brukte disse to studiene forskjellige eksperimentelle metoder, slik at de ikke er direkte sammenlignbare.

I tillegg ønsket vi å teste om det er interne forskjeller i klassen av feminine substantiver, altså om semantiske eller morfofonologiske regler har noen betydning for tilegnelse. Gagliardi (2012) funn kunne tyde på at en semantisk regel (referanse til biologisk kjønn) har noe større effekt enn en morfofonologisk (endelsen *-e*). Sistnevnte regel vil som nevnt ovenfor tilsvare endelsen *-a* i tradisjonell Tromsø-dialekt (for eksempel *ei skjorta*). Imidlertid har nesten all tidligere forskning på genustilegnelse i andre språk vist at morfofonologiske regler er viktigere for barns tilegnelse enn semantiske regler, som gjerne kommer inn noe senere i utviklingen (jfr. Karmiloff-Smith 1979; Mills 1986; Levy 1983; Rodina & Westergaard 2012; Rodina 2013).

Forskningsspørsmålene kan dermed sammenfattes på følgende måte:

1. Hvilke deler av det norske genussystemet er vanskeligst i tilegnelsesprosessen?
2. Når er genus tilegnet (90 % korrekt produksjon, noe som er et vanlig mål innenfor barnespråkforskning, jfr. Brown 1973)?
3. Er det forskjell på genus og deklinasjonsformer i tilegnelsesprosessen?

4. Har semantiske eller morfofonologiske regler noen betydning?
5. Blir femininumformer tilegnet sent, eller er de i ferd med å forsvinne fra Tromsø-dialekten?

4.2 Deltakere og metode

Studien hadde til sammen 70 deltakere, delt inn i fem grupper; se tab. 3. Alle barna var født i Tromsø, og selv om man kan høre mange forskjellige dialekter i denne byen, var barna eksponert for den lokale dialekten både i barnehage og skole. Noen av barna hadde også noe input fra andre dialekter hjemme, noe vi antok var av mindre betydning, da barn typisk snakker som andre barn, og ikke som de voksne. De voksne deltakerne var alle født i Tromsø og hadde bodd der mesteparten av sitt liv. De var alle ansatt ved UiT Norges arktiske universitet, men hadde ingen bakgrunn i språkvitenskap.

Deltakere	Antall	Alder	Gjennomsnittsalder
Gruppe 1: Førskolebarn	15	3;6–6;0	5;2
Gruppe 2: Første- og andreklassinger	12	6;6–8;2	7;6
Gruppe 3: Sjuendeklassinger	12	11;9–12;8	12;0
Gruppe 4: Tenåringar	17	18–19	18
Gruppe 5: Voksne	14	31–64	53

Tabell 3. Deltakeroversikt

For å kunne svare på forskningsspørsmålene våre, utførte vi to produksjonseksperimenter; et som testet alle tre genus, og et som fokuserte på fire forskjellige klasser av femininumord. Samme metode ble brukt i begge eksperimentene, nemlig en justert versjon av forskningsmetoden brukt i Stöhr m. fl. (2012) og Rodina & Westergaard (2013b, 2015a). Begge eksperimentene besto av en serie bilder vist på en dataskjerm. Det var viktig at deltakerne skulle produsere både genusmarkering på ubestemt artikkel og deklinasjonsendelsen i bestemt form. Prosedyren for eksperimentene illustreres i (7).

- (7) (Bilde av en gul og en rød bil sees samtidig på skjermen)

Spørsmål: *Dette kalle vi for bil. Korsen farge e dem?*
Forventet respons 1: *En gul bil og en rød bil*

(Den røde bilen forsvinner)
Spørsmål: *Ka som forsvant?*

Forventet respons 2: *Den røde bilen*

Eksperiment 1 besto av 24 substantiv som ble presentert i tilfeldig rekkefølge, åtte maskulinum, åtte femininum og åtte nøytrum. Eksperiment 2 besto av 24 femininumord som representerte fire forskjellige underklasser (seks i hver kategori): substantiver som refererer til biologisk kjønn og ikke ender på *-e* (*ei beks*), substantiver som ender på *-e* og ikke refererer til biologisk kjønn (*ei flaske*), substantiver som både ender på *-e* og refererer til biologisk kjønn (*ei dame*), og substantiver som ikke følger noen av disse reglene (*ei and*). For å ha noe variasjon i testen inkluderte vi seks nøytrumsord. Vi vil understreke at vi ikke inkluderte noen maskulinumsord, da vi ønsket å unngå en effekt av såkalt *priming*.⁵

Rekkefølgen på eksperimentene varierte, slik at en gruppe deltok i Eksperiment 1 først, mens andre deltok i Eksperiment 2 først. Barna ble testet i barnehagen eller på skolen, mens de voksne ble testet i TROMSØ Language acquisition Lab (TROLL). Opptakene ble transkribert av en assistent med norsk som morsmål. Forventet antall svar var 48 med ubestemt artikkel og 24 med dobbel bestemthet (prenominal determinativ og bestemthetssuffiks). I noen tilfeller var substantivet ikke nevnt i svaret, slik vi ser i (8)–(9). Disse ble likevel telt med, i og med at de er fullt ut grammatiske og dessuten inneholder den formen vi var på jakt etter (eller

5. Ifølge Wolleb (2015: 19) kan priming defineres som “the speaker’s tendency to use sentences in a form that is similar to that of sentences previously heard or produced.”

en av dem). Dersom deltakerne ikke brukte riktig adjektiv, ble de ikke rettet på, mens svar som inneholdt et annet substantiv, ikke ble inkludert i analysen.

(8) *et grønt hus og et gult*

(9) *et grønt hus – det grønne*

5 Resultater – Eksperiment 1

5.1 Ubestemt artikkel

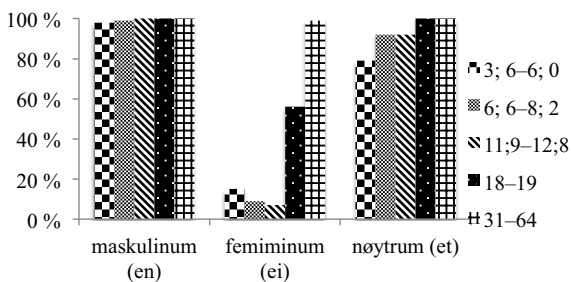
Tabell 4 gir en oversikt over resultatene for ubestemt artikkel og fig. 1 illustrerer det samme: Det er tydelig at ingen av barna har noe problem med maskulinumsord, i og med at de produserer *en* i så å si alle relevante tilfeller. Femininumsordene er derimot nesten aldri produsert med *ei* som ubestemt artikkel, og det som er mest overraskende her, er at det ikke er noen økning i andelen med hunkjønnnsform, snarere tvert imot: Mens de yngste barna produserer 15 % *ei*, er andelen for de to eldre barnegruppene 9 % og 7 %. Forskjellen mellom de tre gruppene er imidlertid ikke signifikant (binomial mixed effects model: $p = 0,1$ og $p = 0,2$ for henholdsvis Gruppe 2 vs. 1 og Gruppe 3 vs. 1). De voksne i Gruppe 5 bruker imidlertid formen *ei* så mye som 99 %, mens tenåringerne utgjør en mellomgruppe, i og med at de bruker denne femininumsformen 56 %. Den samme statistiske modellen viser at forskjellene mellom voksne og barn og tenåringer og barn er statistisk signifikant ($p < 0,05$ for begge gruppene).

Tab. 4 viser også at nøytrum ikke er helt på plass blant de yngste barna, i og med at de bare produserer 79 % *et* ved nøytrumsord. De to eldre barnegruppene bruker derimot korrekt form 92 % og er innenfor en normal 10 % feilmargen. I motsetning til det vi så ved femininumsformene, skjer det her en utvikling innenfor de tre aldersgruppene. Forskjellene mellom Gruppe 1–3 er dessverre heller ikke signifikante ($p = 0,9$), noe som sannsynligvis skyldes relativt høy andel riktige former totalt og nokså stort aldersspenn innenfor hver gruppe. Vi ser likevel at det er en klar effekt av genus, i og med at andelen riktig ubestemt artikkel ved femininumsord er signifikant lavere enn ved nøytrumsord: $p < 0,0001$ for Gruppene 1, 2 og 3.

HVOR MANGE GENUS ER DET I TROMSØ-DIALEKTEN?

Gruppe/Alder	Maskulinum (<i>en</i>)	Femininum (<i>ei</i>)	Nøytrum (<i>et</i>)
Gruppe 1 (3;6–6;0)	98 % (188/191)	15 % (23/155)	79 % (129/164)
Gruppe 2 (6;6–8;2)	99 % (149/151)	9 % (12/139)	92 % (128/139)
Gruppe 3 (11;9–12;8)	100 % (189/189)	7 % (12/171)	92 % (172/187)
Gruppe 4 (18–19)	100 % (272/272)	56 % (134/239)	100 % (265/265)
Gruppe 5 (31–64)	100 % (207/207)	99 % (192/194)	100 % (202/202)

Tabell 4. Eksperiment 1: Andel riktig genusmarkering på ubestemt artikkel

Figur 1. Eksperiment 1: Andel riktig genusmarkering på ubestemt artikkel

De feilene barna gjør ved både femininums- og nøytrumsord, er overgeneralisering til maskulinum, som vi ser i eksempel (10a, b). Dette bekrefter det vi har sett i tidligere forskning, både basert på korpus og eksperimentelle studier (Rodina & Westergaard 2013a, 2013b, 2015a).

- (10) a. *en blå kake* (D7 4;7)
 b. *en blå anker* (D7 4;7)

Til slutt skal vi se litt nærmere på femininumsordene, både når det gjelder individuelle deltakere og spesifikke substantiver. Tab. 5 gir en oversikt over deltakernes preferanser ved femininumsord. Som vi ser, bruker de fleste barna i Gruppe 1–3 kun formen *en* (30/39), mens tre bruker kun *ei* og seks bruker begge formene. Til sammenligning bruker alle bortsett fra en av de voksne i Gruppe 5 kun *ei*, og denne ene bruker begge formene. Blant tenåringene i Gruppe 4 bruker fem deltakere kun *en*, sju bruker kun *ei*, og fem bruker en blanding av de to formene.

Gruppe/Alder	kun <i>ei</i>	<i>ei & en</i>	kun <i>en</i>
Gruppe 1: 3; 6–6;0	0/15	6/15	9/15
Gruppe 2: 6; 6–8; 2	2/12	0/12	10/12
Gruppe 3: 11; 9–12; 8	1/12	0/12	11/12
Gruppe 4: 18–19	7/17	5/17	5/17
Gruppe 5: 31–64	13/14	1/14	0/14

Tabell 5. Eksperiment 1: Bruk av ubestemt form *ei* (FEM) og *en* (MASC) ved femininumord (*N* deltakere/Total)

Dette betyr at de fleste av deltakerne (58/70) bruker kun én av formene, enten femininum eller maskulinum. En nærmere analyse av de 12 som blander, viser at også de har en klar preferanse: Den ene voksne i Gruppe 5 som bruker begge formene, produserer bare to eksempler med *en*, begge ved samme substantiv, og har dermed samme preferanse som de andre i denne gruppen. Det viser seg også at av de fem tenåringene i Gruppe 4 som bruker begge formene, er det to som klart foretrekker maskulinum, mens tre foretrekker femininumformen. I Gruppe 1 er det seks som bruker begge formene; bare en av disse bruker formen *ei* mest, mens de resterende fem klart har en preferanse for maskulinum. Dette betyr at av de 12 som bruker begge formene, er det fem som foretrekker femininum, og sju som foretrekker maskulinumsformene. De enkeltstående eksemplene som avviker fra preferansen, er ikke knyttet til bestemte substantiver i testen. Alt i alt betyr dette at individuelle talere i alle gruppene er relativt konsekvente.

5.2 Dobbelt bestemthet

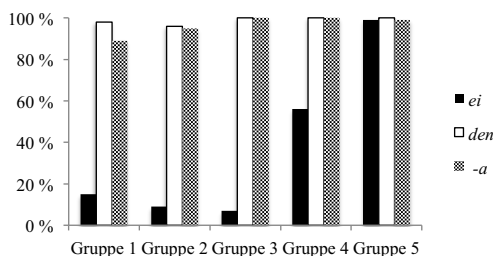
I nominalfraser med dobbelt bestemthet var vi interessert i både den prenominal determinativen (*den* eller *det*) og bestemthetsuffixet (*-en*, *-a*, og *-et*). Gitt at det er synkretisme mellom maskulinum og femininum, er det ikke overraskende at alle barna bruker riktig genusform i så å si alle de relevante tilfellene, som vi ser i tab. 6 (94 %–100 %). Når det gjelder prenominal determinativ i maskulinum og femininum, er det altså ingen forskjell mellom voksne og barn. Når det gjelder nøytrumsformen *det*, ser vi imidlertid en lavere prosent korrekt produksjon hos de yngste barna, 79 %, noe som er identisk med det vi så for den ubestemte artikkelen *et* (jfr. tab. 4). Vi ser også her at det er en utvikling fra Gruppe 1 til Gruppe 2 og 3, der produksjonen av *det* er hele 98 %. Imidlertid er denne forskjellen heller ikke statistisk signifikant ($p = 0,9$ binomial mixed effects model).

HVOR MANGE GENUS ER DET I TROMSØ-DIALEKTEN?

Gruppe/Alder	Maskulinum		Femininum		Nøytrum	
	<i>den</i>	<i>-en</i>	<i>den</i>	<i>-a</i>	<i>det</i>	<i>-et</i>
Gruppe 1 3; 6–6;0	100 % 114/114	100 % 102/102	98 % 99/101	89 % 85/96	79 % 85/108	93 % 86/93
Gruppe 2 6; 6–8; 2	94 % 73/78	100 % 48/48	96 % 72/75	95 % 52/55	98 % 80/82	100 % 51/51
Gruppe 3 11; 9–12; 8	100 % 89/89	100 % 85/85	100 % 93/93	100 % 92/92	98 % 89/91	100 % 88/88
Gruppe 4 18–19	100 % 121/121	100 % 112/112	100 % 130/130	100 % 123/123	100 % 133/133	100 % 123/123
Gruppe 5 31–64	100 % 107/107	100 % 94/94	100 % 107/107	99 % 96/97	100 % 109/109	100 % 92/92

Tabell 6. Eksperiment 1: Genusmarkering i DPer med dobbel bestemthet; prenominala determinativer og bestemthetsuffikser

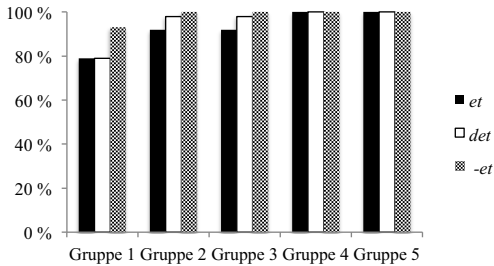
Tab. 6 viser også at bruken av bestemthetsuffikset er uproblematisk i maskulinum, for alle aldersgruppene (100 %). I tillegg er disse suffiksene produsert med stort sett riktig form også ved substantiver i femininum og nøytrum, med bare litt lavere prosentandeler for de aller yngste barna, 89 % og 93 % (Gruppe 1). Dette står i sterk kontrast til det vi så ved den ubestemte artikkelen *ei*, som nesten ikke ble brukt i det hele tatt av barna. Fig. 2 viser en sammenligning av de tre femininumsformene vi har undersøkt i denne studien, og forskjellen mellom den ubestemte artikkelen og bestemthetsuffikset er høyst signifikant ($p < 0,0001$ i de tre gruppene med barn). Dette resultatet bekrefter også tidligere forskning (for eksempel Rodina & Westergaard 2013a, 2015a).

Figur 2. Eksperiment 1: Sammenligning av de tre femininumsformene

I fig. 3 ser vi en sammenligning av bruken av de tre nøytrumsformene. Forskjellen mellom den ubestemte artikkelen *et* og bestemthetsuffikset *-et* er statistisk signifikant i Gruppe 1 ($p < 0,0001$). Det er også en

signifikant kontrast mellom suffikset og den prenominal determinativen *det* i Gruppe 1 ($p = 0,005$). Begge disse kontrastene forsvinner allerede i Gruppe 2.

Figur 3. Eksperiment 1: Sammenligning av de tre nøytrumsformene

Eksemplene i (11)–(12) illustrerer denne kontrasten mellom genusmarkering på ubestemt artikkel og mestring av deklinasjonsendelsen. I begge eksemplene bruker barnet maskulinumsformen av den ubestemte artikkelen, men det korrekte suffikset ved det samme substantivet. Dette mønsteret finner vi hos barna i alle de tre gruppene og eksempler som (11) også blant tenåringene.

(11)	a.	<i>en blå kake</i>	(D7 4; 7)
	b.	<i>den blåe kaka</i>	(D7 4; 7)
(12)	a.	<i>en brun (gatelys)</i>	(D10 5; 1)
	b.	<i>den brune gatelyset</i>	(D10 5; 1)

6 Resultater – Eksperiment 2

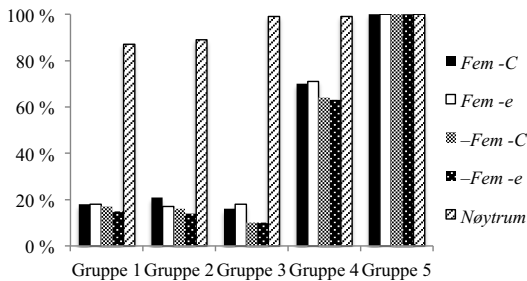
6.1 Ubestemt artikkel

I Eksperiment 2 undersøkte vi fire forskjellige klasser av femininumord, som varierte med hensyn til en semantisk og en morfofonologisk regel (referanse til biologisk kjønn og endelsen *-e*). Tab. 7 og fig. 4 viser bruken av ubestemt artikkel *ei* ved disse fire underkategoriene av femininumord. Resultatene ligner svært på det vi så i Eksperiment 1: Deltakerne i de tre barnegruppene bruker *ei* svært sjelden, bare mellom 10 % og 21 %. Heller ikke her er det noen statistisk signifikant effekt av alder; altså er det ingen utvikling mellom disse tre gruppene. De voksne bruker imid-

lertid den ubestemte artikkelen *ei* hele 100 %, uansett substantivklasse, mens tenåringene igjen utgjør en mellomgruppe med en bruk av *ei* som varierer mellom 63 % og 71 %. Dersom vi sammenligner resultatene for femininum med nøytrumsordene (ubestemt artikkel *et*), finner vi en klar forskjell: Nøytrum er bare litt problematisk for barna i de to yngste gruppene (87 % og 89 % mot 99 % og 100 % blant de eldre deltakerne). Det ser dermed ut til å være en utvikling når det gjelder nøytrum, selv om denne heller ikke er statistisk signifikant ($p = 0,891$ for Gruppe 2 og $p = 0,903$ for Gruppe 3, sammenlignet med Gruppe 1). Igjen ser vi at resultatene korresponderer med det vi fant i Eksperiment 1.

Gruppe/Alder	Fem -C	Fem -e	-Fem -C	-Fem -e	Nøytrum
Gruppe 1 3;6-6;0	18 % 26/141	18 % 25/138	17 % 25/147	15 % 22/149	87 % 96/110
Gruppe 2 6;6-8;2	21 % 27/127	17 % 22/127	16 % 20/125	14 % 15/107	89 % 74/83
Gruppe 3 11;9-12;8	16 % 22/136	18 % 26/141	10 % 14/142	10 % 14/140	99 % 139/140
Gruppe 4 18-19	70 % 132/189	71 % 137/192	64 % 129/201	63 % 120/192	99 % 193/195
Gruppe 5 31-64	100 % 159/159	100 % 155/155	100 % 163/163	100 % 164/164	100 % 154/154

Tabell 7. Eksperiment 2: Andel riktig genusmarkering på ubestemt artikkel

Figur 4. Eksperiment 2: Andel riktig genusmarkering ved ubestemt artikkel

Fig. 4 viser også at bruken av femininumsformer er noe høyere ved substantiver som refererer til biologisk kjønn (de første to kolonnene), enn ved de andre to klassene i Gruppe 1-4. Dette viser seg faktisk å ha en svakt signifikant effekt ($p = 0,0025$). Det er imidlertid ingen forskjell i bruken av femininumsformer for substantiver som ender på *-e* (andre og

fjerde kolonne), i forhold til substantiv som ender på en konsonant ($p = 0,8110$). Dette betyr at den semantiske regelen synes å ha en svak effekt på genusmarkering, mens den morfofonologiske regelen helt klart ikke har det. Vi kommer tilbake til dette i del 7.

Vi kan igjen ta en titt på noen detaljer bak totaltallene. Tab. 8 viser hvordan preferansene for femininum- eller felleskjønnsformer fordeler seg på individuelle deltakere. Akkurat som i Eksperiment 1 (jfr. tab. 5) foretrekker de fleste barna å bruke maskulinumsformen *en* (25/39). Alle de voksne i Gruppe 5 bruker imidlertid kun femininumformen *ei*. Blant 18–19-åringene (Gruppe 4) bruker de fleste (10/17) en blanding av de to formene.

Gruppe/Alder	kun <i>ei</i>	<i>ei</i> \varnothing <i>en</i>	kun <i>en</i>
Gruppe 1: 3;6–6;0	1/15	6/15	8/15
Gruppe 2: 6;6–8;2	1/12	2/12	9/12
Gruppe 3: 11;9–12;8	1/12	3/12	8/12
Gruppe 4: 18–19	6/17	10/17	1/17
Gruppe 5: 31–64	14/14	0/14	0/14

Tabell 8. Eksperiment 2: Bruk av ubestemt artikkel *ei* og *en* ved femininumord (N deltakere/Total).

6.2 Dobbelt bestemthet

Resultatene for dobbelt bestemthet er identiske med funnene i Eksperiment 1: Ved femininumord blir både den prenominal determinativen *den* og suffikset *-a* brukt mer eller mindre 100 %, mens det for nøytrumsord er en viss feilprosent blant de yngste barna i Gruppe 1 og 2. Dette ser vi i tab. 9.

Gruppe / Alder	Fem -C		Fem -e		-Fem -C		-Fem -e		Nøytrum	
	<i>den</i>	<i>-a</i>	<i>den</i>	<i>-a</i>	<i>den</i>	<i>-a</i>	<i>den</i>	<i>-a</i>	<i>det</i>	<i>-et</i>
Gruppe 1 3; 6–6; 0	92 % 72/78	93 % 66/71	99 % 75/76	92 % 61/66	99 % 83/84	98 % 78/80	99 % 83/84	93 % 67/72	90 % 75/83	97 % 58/60
Gruppe 2 6; 6–8; 2	100 % 57/57	97 % 33/34	100 % 56/56	100 % 36/36	98 % 55/56	100 % 54/54	98 % 55/56	100 % 43/43	90 % 43/48	100 % 26/26
Gruppe 3 11; 9–12; 8	100 % 61/61	100 % 54/54	100 % 62/62	100 % 54/54	100 % 68/68	100 % 65/65	100 % 68/68	100 % 57/57	100 % 67/67	100 % 59/59
Gruppe 4 18–19	100 % 82/82	100 % 77/77	100 % 79/79	100 % 77/77	100 % 93/93	100 % 87/87	100 % 93/93	100 % 84/84	100 % 100/100	100 % 95/95
Gruppe 5 31–64	100 % 60/60	100 % 50/50	100 % 59/59	100 % 49/49	100 % 70/70	100 % 63/63	100 % 70/70	100 % 67/67	100 % 80/80	100 % 71/71

Tabell 9. Eksperiment 2: Bruken av prenominal determinativ og bestemthets-suffikset.

7 Diskusjon

I del 4 formulerte vi forskningsspørsmålene, som gjentas her:

1. Hvilke deler av det norske genussystemet er vanskeligst i tilegnelsesprosessen?
2. Når er genus tilegnet (90 % korrekt produksjon)?
3. Er det forskjell på genus og deklinasjonsformer i tilegnelsesprosessen?
4. Har semantiske eller morfofonologiske regler noen betydning?
5. Blir feminint genus tilegnet sent eller er det i ferd med å forsvinne fra Tromsø-dialekten?

Det første forskningsspørsmålet kan besvares ved å studere resultatene fra de første tre aldersgruppene, altså barn i alderen 3;6–12;8. Funnene våre bekrefter det som er observert i andre eksperimentelle studier (Rodina & Westergaard 2013b, 2015a; Gagliardi 2012), nemlig at både nøytrum og femininum er problematisk, men at femininum er det genus som synes å være mest utsatt. Femininumsformer er faktisk nesten ikke produsert i det hele tatt, ikke bare av de yngste barna, men også av de to litt eldre barnegruppene, altså helt til 12–13-årsalderen. Blant de yngste barna (alder 3;6–6;0) er det for eksempel stor forskjell mellom nøytrum og femininum, i og med at andelen korrekt kongruens for ubestemt artikkel er henholdsvis 79 % og 15 %. Overraskende nok er det heller ingen utvikling fra de yngre til de eldre barna når det gjelder femininum – faktisk er det slik at andelen nomen med korrekt kongruens går ned, fra 15 % blant de yngste barna til 9 % blant 6–8-åringene og så lavt som 7 % blant 11–12-åringene). Selv om dette ikke er statistisk signifikant, er det likevel mulig at disse tallene avspeiler en reell forskjell. I så fall tenker vi at grunnen kan være følgende: De yngste barna er sannsynligvis eksponert for mer input fra voksne, som vi vet produserer femininumsformer 100 %. De eldre barna har mer input fra andre barn, gjennom skole og andre aktiviteter, og dette akkumuleres over tid. Gitt dette perspektivet er det kanskje ikke så overraskende likevel at eldre barn faktisk produserer færre femininumsformer, spesielt dersom det vi ser, er en del av en historisk endring (se nedenfor).

For å kunne svare på det andre forskningsspørsmålet må vi derfor konsentrere oss om nøytrumsformer. Dersom vi definerer tilegnelse som

90 % korrekt kongruens, kan vi gjøre en enkel sammenligning av de tre barnegruppene når det gjelder tall for de rene genusformene, ubestemt artikkel og prenominal determinativ ved dobbel bestemthet. Produksjonen i den yngste gruppa er helt klart under dette målet, mens gruppe 2 ligger over, for begge formene. Det finnes naturligvis en god del individuell variasjon (jfr. Rodina & Westergaard 2013a), men ut fra disse tallene kan vi konkludere med at genus i norsk tilegnes rundt 7-årsalderen. Dette er betydelig senere enn i mange andre språk, noe som nok kan tilskrives relativt ikke-transparent genustilordning i norsk. Det samsvarer imidlertid godt med det som er observert for nederlandsk (som også har genustilordning som i hovedsak ikke er regelstyrt), der nøytrumsformer ikke læres før i 6-årsalderen (Blom m. fl. 2008; Unsworth m. fl. 2014; Tsimpli & Hulk 2013).

Forskningsspørsmål tre ble stilt ut fra tidligere forskning som har vist forskjeller mellom rene genusformer (for eksempel ubestemt artikkel) og deklinasjonsendelser (for eksempel bestemthetsuffixet), både i historiske data (Enger 2004b), i synkrone korpusdata fra Oslo-dialekten (Lødrup 2011) og i spontantale fra barnespråk (Rodina & Westergaard 2013a). Studien vår viser at også eksperimentelle data bekrefter disse tidligere funnene: Tilegnelse av ubestemt artikkel er svært problematisk, spesielt for feminine nomen, men også for nøytrum, mens bestemthetsuffixet produseres så å si feilfritt. For femininum gjelder dette barna i alle tre aldersgruppene: Mens den ubestemte artikkel *ei* bare brukes 15 % i Gruppe 1, og henholdsvis 9 % og 7 % i Gruppe 2 og 3, produseres bestemthetsuffixet *-a* så mye som 89 %, 95 % og 100 % av de samme barna (Eksperiment 1, tab. 4 og 6). For nomen i nøytrum er denne kontrasten tydeligst i den yngste aldersgruppen, med henholdsvis 79 % og 93 %. En slik kontrast ser vi også i Eksperiment 2 (tab. 7 og 9). Blant tenåringene (Gruppe 4) ser vi også at en ustabil bruk av ubestemt artikkel i femininum kombineres med 100 % produksjon av endelsen *-a*, i begge eksperimentene. Studien vår gir dermed støtte til en analyse som skiller klart mellom genusformer og deklinasjonsklassemarkører: Genus er en kategori som tilegnes sent, mens deklinasjonsendelser er på plass allerede fra et tidlig stadium i språkutviklingen.

Det fjerde forskningsspørsmålet dreide seg om regler for genustilordning, mer spesifikt en semantisk regel for nomen som har referanse til biologisk kjønn og en morfofonologisk regel for svake substantiver som ender på *-e*. En forskjell mellom de to substantivgruppene blant

barna ville kunne tolkes som at en av dem er mer kompleks enn den andre og dermed vanskeligere å lære, mens en lignende forskjell blant tenåringene kunne tolkes som at det foregår en endring i språket som påvirker noen grupper av nomen raskere enn andre. Resultatene våre viser at det er små, men likevel statistisk signifikante forskjeller mellom de fire nomengruppene som tyder på at den semantiske regelen står noe sterkere enn den morfofonologiske. Dette korresponderer med Gagliardis (2012) funn fra eksperimenter med ikke-eksisterende ord (jfr. del 3 ovenfor). Dette samsvarer naturligvis også med Corbetts (1991) idé om at genus har en semantisk kjerne, og Trosteruds (2001) regel om at grammatisk genus normalt bestemmes av biologisk kjønn i norsk der dette er relevant. Likevel er dette resultatet noe overraskende, i og med at svært mye tidligere forskning har vist at morfofonologiske regler er viktigere for barn i den tidlige språktilegnelsesprosessen enn semantiske regler (for eksempel Karmiloff-Smith 1979). Vi kan imidlertid neppe trekke noen sikre konklusjoner ut fra disse resultatene, i og med at vi kun har testet seks (eksisterende) nomen i hver kategori, og disse har naturligvis ikke nøyaktig samme frekvens i input. Høyfrekvente substantiver vil naturligvis være noe mer resistente mot endringer. Vi ser for øvrig den samme forskjellen mellom de to substantivgruppene blant tenåringene, noe som tyder på at disse klassene av femininumord forandrer seg med litt forskjellig hastighet, slik at de som har referanse til biologisk kjønn, overlever noe lenger.⁶ Dette samsvarer med tidligere forskning som viser at både tilegnelse og endring foregår i små steg (eller såkalte *micro-cues*; se for eksempel Rodina & Westergaard 2012; Westergaard 2009).

Dette leder oss til det siste forskningsspørsmålet vårt, nemlig om genus bare tilegnes svært sent i norsk, eller om vi faktisk ser begynnelsen av en historisk endring. Resultatene fra de to eksperimentene våre tyder på at svaret er ja, til begge deler. Norske barn i Tromsø har store problemer med å lære genus, og nøytrumsformer faller altså ikke helt på plass før i 7-årsalderen. I tillegg finner vi at det ikke er noen utvikling

6. En grunn til at nomen med referanse til biologisk kjønn er noe mer robuste mot endringer enn andre hunkjønnord, kan være at de refereres til med forskjellige pronomen: Mens substantiver som *dame* eller *heks* vil refereres til med *ho*, så vil talere av dagens Tromsø-dialekt vanligvis referere til *flaske* eller *bok* med pronomenet *den*. Vi takker Hans-Olav Enger for å ha påpekt denne viktige forskjellen mellom disse nomenklassene.

blant barna når det gjelder produksjon av femininumformen av den ubestemte artikkelen (*ei*). Dette tyder på at femininum er i ferd med å forsvinne fra Tromsø-dialekten. Imidlertid må vi ta et visst forbehold her: Siden det er synkretisme mellom maskulinum og femininum både ved adjektiver og den prenominala determinativen ved dobbel bestemthet, har vi egentlig bare testet én eneste genusform i denne studien, nemlig ubestemt artikkel. Det er en viss mulighet for at det som skjer i Tromsø, kun er en utvidelse av denne synkretismen til også å gjelde ubestemt artikkel. For å sikkert kunne konkludere med at feminint genus forsvinner, ville vi måtte teste andre genusformer, dvs. possessiver eller noen enkeltstående ord som viser forskjell mellom maskulinum og femininum, for eksempel adjektivet *liten/lita/lite*. Dessverre må vi overlate dette til videre forskning. Uansett kan vi likevel si at denne studien har fanget opp en pågående språkendring som skjer usedvanlig raskt, i og med at barn opp til nesten 13 er svært forskjellige fra foreldregenerasjonen, voksne i 30–40-årene. Dette korresponderer også med en endring som allerede har skjedd i andre germanske språk og andre dialekter av norsk (se del 2.2).

Det er velkjent at det har skjedd mange endringer i Tromsø-dialekten i de siste 35–40 årene (Bull 1990, Nesse & Sollid 2010). I løpet av denne tiden har folketallet blitt mer enn fordoblet (fra ca. 30 000 i 1970 til noe over 70 000 i dag) og det har vært betydelig tilflytting fra andre dialektområder, spesielt mennesker med høy utdanning og østnorsk talemål. Det har også vært en viss innvandring i senere tid, hvilket betyr at det er mange i Tromsø som snakker norsk som fremmedspråk. Disse får vanligvis undervisning i bokmål, gjerne den varianten som kun har to genus, felleskjønn og intetkjønn. De fleste endringene som har skjedd i Tromsø-dialekten i de siste par tiårene, har gått i retning av standard østnorsk. Som også påpekt av Lødrup (2011), ser det ut til at femininum i økende grad blir sett på som lavstatusformer; et gammeldags språk som knyttes til eldre mennesker eller folk fra landsbygda. En slik holdning finnes sannsynligvis også i Tromsø, i alle fall blant barna, i og med at en av deltakerne i den eldste gruppen (11–12-åringene) etter at eksperimentene var utført, uttrykte at det er “ukult” å si *ei*. Til sist vil vi nevne en sosial endring som kan ha hatt en påvirkning på språket, nemlig det at de fleste barn i dag er i barnehage fra ettårsalderen. Dette betyr at dagens barn sannsynligvis er eksponert for input fra andre barn i mye større grad enn tidligere generasjoner, altså til input fra noen som ikke mestrer genus-systemet fullstendig. Man kan i alle fall spekulere på om dette kan ha

noe å si for hastigheten i den endringen som nå foregår. Uansett synes det å være en rekke eksterne sosiale faktorer som har bidratt til denne forenklingen av tregenusssystemet til et togenussystem.

Vi vil likevel hevde at også språkinterne faktorer spiller en viktig rolle her, mer spesifikt aspekter av tilegnelsesprosessen. Hvorfor er det for eksempel femininum og ikke nøytrum som forsvinner? I Rodina & Westergaards (2013a) korpusstudie av barn opptil tre år hevder vi at frekvens spiller en stor rolle for tilegnelse av genus, siden vi finner at barnas feil alltid går i retning av den mest frekvente formen. I de eksperimentelle oppfølgingsstudiene av noe eldre barn (Rodina & Westergaard 2013b, 2015a) forventet vi også å finne at nøytrum skulle være mest sårbart i tilegnelsesprosessen, fordi det er det minst frekvente genus av de tre, ifølge Trosteruds (2001) oversikt basert på Nynorskordboka. Likevel fant vi at barna hadde størst problemer med femininum, noe vi har fått bekreftet i denne studien. I del 2.1 utførte vi en frekvensanalyse av voksen tale i et barnespråskorpus og fant at femininum faktisk ikke er noe mer frekvent enn nøytrum i barns input (18,9 % vs. 18,5 %). Disse nye tallene kan til en viss grad forklare hvorfor nøytrum ikke er mer sårbart enn femininum.

Men dersom frekvens var eneste forklaring, burde disse tallene føre til at femininum og nøytrum skulle være nøyaktig like vanskelig å lære eller like sårbart for endring. Dette er helt klart ikke tilfellet, noe vi ser i denne studien og også i historiske data fra andre germanske språk, der det er femininum som forsvinner (del 2.2). I tillegg til frekvens må vi derfor vurdere kompleksiteten av kongruenssystemet for alle tre genus. Som vi så i del 2.1, er det betydelig synkretisme mellom maskulinum og femininum, for eksempel ved adjektiver og determinativer. Nøytrumsformene, derimot, skiller seg klart fra de andre to genusformene med en tydelig final *t* i mange kategorier (for eksempel *et*, *fint*, *mitt*, osv.) Dette gjør at det vil være vanskeligere å skille mellom femininum og maskulinum i språktilegnelsesprosessen (jfr. også Enger 2004a for en lignende analyse av endringer i skandinavisk). I konkurransen mellom de to blir frekvens igjen en viktig faktor, og maskulinumsformene 'vinner' fordi de er over tre ganger mer frekvente enn femininum (62,6 % vs. 18,9 %). Dette støtter tidligere forskning på betydningen av frekvens i barnespråkstilegnelse som argumenterer for at frekvens spiller en betydelig rolle, men kun i kombinasjon med andre faktorer som for eksempel kompleksitet eller økonomiprinsipper (Roeper 2007; Westergaard & Bentzen

2007; Anderssen, Bentzen, Rodina & Westergaard 2010; Anderssen & Westergaard 2010).

En mulig tilleggsfaktor til at femininum forsvinner i Tromsø-dialekten, kan være at det tradisjonelle mønsteret for svake substantiver ('ord som ender på *-a*, er femininer') også ser ut til å forsvinne i dialekten.⁷ Som nevnt i del 2.1, ser vi at svake femininumord som tidligere endte på *-a* i Tromsmål (*ei dama*, *ei skjorta*, *ei pæra*), nå som regel ender på *-e* (*ei dame*, *ei skjorte*, *ei pære*), jfr. Rodina & Westergaard (2013a). På grunn av at endelsen *-a* har vært knyttet til femininum i dialektene i Troms, har endelsen *-e* vært forbundet med maskulinum (for eksempel *en pinne*, *en bolle*, *en vase*). På denne måten kan denne nye grunnformen av svake femininumord bidra til at de drives i retning maskulint genus. Vi har derfor undersøkt om dette kan være en faktor i denne endringsprosessen ved å sammenligne resultatene i de fem deltakergruppene i Eksperiment 1, der det var fem nomen i den relevante kategorien: *bøtte/bøtta*, *kake/kaka*, *kåpe/kåpa*, *såpe/såpa* og *dyne/dyna*. Det viste seg at den nye endelsen *-e* i svake femininumord ble brukt så mye som 100% (51/51) av de aller yngste barna, og deretter 97% (73/75), 98% (100/102), 90% (126/130) og 79% (81/103) i de andre gruppene. Dette betyr at endringen som gjelder endelsen i svake femininumord, har gått forut for endringen i feminint genus: De voksne i undersøkelsen vår (Gruppe 5) produserer for eksempel endelsen *-a* bare 21%, mens ubestemt artikkel *ei* brukes 99%. Likevel er det en tydelig korrelasjon mellom de to endringene, i og med at jo mer deltakerne bruker den gamle endelsen *-a*, jo mer bruker de også hunkjønnsformen av ubestemt artikkel.

Når det gjelder forskjellen mellom genus og deklinasjonsmarkører, har denne studien igjen bekreftet tidligere forskning: Bundne morfemer slik som den bestemte artikkelen blir tilegnet tidlig, mens genuskongruens mellom nomenet og andre ord ofte blir overgeneralisert og ikke faller på plass før svært sent i tilegnelsesprosessen (rundt 7-årsalderen). Når det skjer en historisk endring, vil dermed genusformene være mye mer utsatt enn deklinasjonsendelsene. Dette betyr at tilegnelsesprosessen kan forklare det mønsteret som har oppstått i andre varianter av norsk der femininum allerede er forsvunnet, for eksempel i Oslo (Lødrup 2011) og i Nord-Troms (Conzett, Johansen & Sollid 2011), jfr. del 2.2. I disse

7. Takk til Øystein A. Vangsnes for å ha påpekt dette for oss.

dialektene er altså feminint genus erstattet av felleskjønn for ubestemt artikkel, mens bestemthetssuffikset *-a* består, slik som vi så i (2).

(2') *en bok – boka* (Oslo-dialekt/Nord-Troms)

Dette betyr at resultatet av denne prosessen er en forenkling av genus-systemet fra tre til to genus (felleskjønn og intetkjønn). Men denne endringen medfører en ny kompleksitet i deklinasjonssystemet, i og med at felleskjønn nå består av to deklinasjonsklasser, én som tilsvare opprinnelige maskuline nomen (*en*-klassen) og én som tilsvare nomen som tidligere tilhørte feminint genus (*a*-klassen), som vi ser i (13a, b).

(13) a. *en bil – bilen*
 b. *en dame – dama*

8 Sammendrag og konklusjon

I denne artikkelen har vi presentert resultater fra en studie som undersøker utviklingen av genus og deklinasjonsklasser i Tromsø-dialekten. Deltakerne er delt inn i fem grupper: Voksne, tenåringer, og barn i tre forskjellige aldersgrupper. Vi har utført to eksperimenter, et som undersøker alle tre genus, og et som fokuserer på to antatte tilordningsregler for feminint genus, en semantisk regel (biologisk kjønn) og en morfofonologisk regel (endelsen *-e*). Eksperimentene tester produksjon av ubestemt artikkel samt nomenfraser med dobbel bestemthet (prenominale determinativer og bestemthetssuffikset). Ut fra tidligere forskningsresultater ønsket vi å finne svar på følgende forskningsspørsmål: Når tilegnes genus i norsk, og hva er den største utfordringen for barn når de skal lære et relativt ikke-transparent genussystem? Finnes det genustilordningsregler som har noen effekt i denne prosessen? Er det en forskjell mellom genus og deklinasjonsendelser? Og er det slik at det foregår en historisk endring i Tromsø-dialekten som innebærer at feminint genus forsvinner? Resultatene våre viser at alle aldersgruppene av barn overgeneraliserer maskuline genusformer til både femininum og nøytrum, helt til 7-årsalderen, da nøytrum ser ut til å falle på plass (90 % korrekte former). Dette betyr at genus blir tilegnet relativt sent i norsk, i alle fall sammenlignet med andre språk som har noe mer transparent

genustilordning. Når det gjelder feminint genus, finner vi imidlertid at den ubestemte artikkelen *ei* er nærmest ikke-eksisterende blant barna, mens de voksne bruker den 100 % og tenåringene ligger midt imellom (56–70 %). Bestemthetsuffixene (*-en*, *-a*, *-et*) er imidlertid uproblematisk og produseres stort sett med riktig form i alle genus av alle deltakergruppene. Når det gjelder genustilordningsregler, finner vi at feminine nomen med referanse til biologisk kjønn opptrer med feminine genusformer litt oftere enn svake femininumord med endelsen *-e*. Resultatene tyder på at det foregår en historisk endring i Tromsø-dialekten, som innebærer at den feminine ubestemte artikkel *ei* forsvinner, og sannsynligvis også feminint genus som egen kategori. Denne endringen påvirker feminine nomen med litt forskjellig hastighet (svake femininumord endrer seg muligens litt raskere enn nomen med referanse til biologisk kjønn). Endringen vi ser i Tromsø-dialekten, er sannsynligvis utløst av sosiolingvistiske forhold, mens vi argumenterer for at *måten* endringen skjer på, er relatert til språktilegnelsesprosessen. Her er de viktigste faktorene synkretisme, frekvens, mangel på tydelige regler for genustilordning samt tidlig tilegnelse av deklinasjonssuffixer i forhold til genuskongruens. Resultatet av denne endringen er at genussystemet forenkles (fra tre til to genus), mens deklinasjonssystemet blir noe mer komplekst.

Referanser

- Anderssen, Merete. 2006. *The Acquisition of Compositional Definiteness in Norwegian*. PhD-avhandling, Universitetet i Tromsø.
- Anderssen, Merete og Marit Westergaard. 2010. "Frequency and economy in the acquisition of variable word order." *Lingua* 120.11: 2569–88.
- Anderssen, Merete m.fl. 2010. "The Acquisition of Apparent Optionality: Word Order in Subject and Object shift Constructions in Norwegian." I: *Variation in the Input: Studies in the Acquisition of Word Order*. [Studies in Theoretical Psycholinguistics 39], red. Merete Anderssen m.fl. 241–70. Dordrecht: Springer Verlag.
- Bianchi, Giulia. 2013. "Gender in Italian-German bilinguals: A comparison with German L2 learners of Italian." *Bilingualism: Language and Cognition* 16: 538–57.

- Blom, Elma, Daniela Polišenska og Fred Weerman. 2008. "Articles, adjectives, and age of onset: The acquisition of Dutch grammatical gender." *Second Language Research* 24: 297–332.
- Bobrova, Maria. 2013. *Genus ved homofone substantiver*. MA-avhandling i nordisk språk, Universitetet i Oslo.
- Brown, Roger. 1973. *A first language: The early stages*. Harvard University Press.
- Bull, Tove. 1990. "Tromsø bymål." I: *Den store dialektboka*, red. Ernst Håkon Jahr, 217–21. Oslo: Novus.
- Conzett, Phillip. 2007. *Genus i norrønt og nynorsk. Ein komparativ studie*. Masteroppgåve i nordisk språkvitenskap. Universitetet i Tromsø.
- Conzett, Philipp, Hilde Sollid og Åse Mette Johansen 2011. "Genus og substantivbøying i nordnorske språkkontaktområder." *Nordand Tidsskrift for andrespråksforskning* 6.1: 35–71.
- Corbett, Greville G. 1991. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Enger, Hans-Olav. 2002. "Stundom er ein sigar berre ein sigar: problem i studiet av leksikalsk genus." *Maal og Minne* 2: 135–51.
- . 2004a. "Tre endringer i det skandinaviske genussystemet i lys av grammatikaliseringsteori." *Arkiv för nordisk filologi* 119: 125–47.
- . 2004b. "On the relation between gender and declension: A diachronic perspective from Norwegian." *Studies in Language* 28: 51–82.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Gagliardi, Annie. 2012. *The Fundamentals of Language Acquisition*. PhD avhandling, University of Maryland.
- Gvozdev, Aleksander N. 1961. *Formirovanie u rebenka grammatičeskogo stroja russkogo jazyka*. [Language development of a Russian child]. Moscow: APN RSFSR.
- Haugen, Einar. 1966. *Language Conflict and Language Planning: The Case of Modern Norwegian*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hockett, Charles F. 1958. *A Course in Modern Linguistics*. New York: MacMillan.
- Hopp, Holger. 2012. "Grammatical gender in adult L2 acquisition: Relations between lexical and syntactic variability." *Second Language Research* 29: 33–56.

- Hovdenak, Marit, Laurits Killingbergtrø, Arne Lauvhjell, Sigurd Nordlie, Magne Rommetveit og Dagfinn Worren. 1998. *Nynorskordboka*. Oslo: Det norske samlaget.
- Jahr, Ernst Håkon. 1998. "Sociolinguistics in historical language contact: The Scandinavian languages and Low German during the Hanseatic period." I: *Language Change: Advances in Historical Sociolinguistics*, red. Ernst Håkon Jahr, 119–113. Berlin: Mouton de Gruyter.
- . 2001. "Historical sociolinguistics: The role of Low German language contact in the Scandinavian typological split of the late Middle Ages." *Lingua Posnaniensis* 43: 95–104.
- Karmiloff-Smith, Annette. 1979. *A Functional Approach to Child Language: A Study of Determiners and Reference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kupisch, Tanja, Natascha Müller og Katja F. Cantone. 2002. "Gender in monolingual and bilingual first language acquisition: Comparing Italian and French." *Lingue e Linguaggio* 1: 107–49.
- Kupisch, Tanja, Deniz Akpınar og Antje Stöhr. 2013. "Gender assignment and gender agreement in adult bilinguals and second language learners of French." *Linguistic Approaches to Bilingualism* 3: 150–79.
- Kvinlaug, Anders Magnus. 2011. *Genustilordning i kristiansandsdialekten*. Masteroppgave i nordisk språkvitenskap. Universitetet i Oslo.
- Levy, Yonata. 1983. "It's frogs all the way down." *Cognition* 15: 75–93.
- Lødrup, Helge. 2011. "Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten?" *Maal og Minne* 2011, 2: 120–36.
- Mills, Anne E. 1986. *The Acquisition of Gender: A Study of English and German Grammatical Development*. Berlin: Springer.
- Müller, Natascha. 1990. "Developing two gender assignment systems simultaneously." *Two First Languages: Early Grammatical Development in Bilingual Children*, red. Jürgen M. Meisel, 193–234. Amsterdam: John Benjamins.
- . 1999. "Gender and number in acquisition." I: *Gender in Grammar and Cognition* [Trends in linguistics. Studies and monographs 124], red. Barbara Unterbeck og Matti Rissanen, 351–99. Berlin/New York: De Gruyter.
- Nesse, Agnete og Hilde Sollid. 2010. "Nordnorske bymål i et komparativt perspektiv." *Maal og Minne* hefte 1: 139–60.

- Opsahl, Toril. 2009. "Egentlig alle kan bidra!": en samling sosiolingvistiske studier av strukturelle trekk ved norsk i multietniske ungdomsmiljøer i Oslo. PhD avhandling, Universitetet i Oslo.
- Plunkett, Kim og Sven Strömquist. 1992. "The acquisition of Scandinavian languages." I: *The Crosslinguistic Study of Language Acquisition*, red. Dan I. Slobin, 457–556. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Rodina, Yulia. 2014. "Variation in the input: Child and caregiver in the acquisition of grammatical gender in Russian." *Language Sciences* 43: 116–32.
- Rodina, Yulia og Marit Westergaard. 2012. "A cue-based approach to the acquisition of grammatical gender in Russian." *Journal of Child Language* 39.5: 1077–1106.
- . 2013a. "The acquisition of gender and declension class in a non-transparent system: Monolinguals and bilinguals." *Studia Linguistica* 67.1: 47–67.
- . 2013b. "Two gender systems in one mind: The acquisition of grammatical gender in Norwegian-Russian bilinguals." I: *Hamburg Studies on Linguistic Diversity 1 [Multilingualism and Language Diversity in Urban Areas: Acquisition, identities, space, education]*, red. Peter Siemund, Ingrid Gogolin, Monika Edith Schulz og Julia Davydova, 95–126. Amsterdam: John Benjamins.
- . 2015a. "Grammatical gender in bilingual Norwegian-Russian acquisition: The role of input and transparency." *Bilingualism: Language and Cognition*. doi:10.1017/S1366728915000668
- . 2015b. "Grammatical gender in Norwegian: Language acquisition and language change." *Journal of Germanic Linguistics* 27.2, 145–87.
- Roeper, Tom. 2007. "What frequency can do and what it can't." I: *Frequency effects in language acquisition: Defining the limits of frequency as an explanatory concept* [Studies on Language Acquisition], red. Insa Gülzow og Natalia Gagarina, 23–48. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Stöhr, Antje m. fl. 2012. "Gender marking in L2 learners and Italian-German bilinguals with German as the weaker language." I: *Multilingual Individuals and Multilingual Societies*, red. Kurt Braunmüller og Christoph Gabriel, 153–70. Amsterdam: John Benjamins.
- Torp, Arne. 2005. "The Nordic languages in the 19th century." I: *The Nordic Languages. An International Handbook of the History of the*

- North Germanic Languages*, Vol. 2, red. Oskar Bandle, Kurt Braunmüller, Ernst-Håkon Jahr, 1425–1436. Berlin: Walter de Gruyter.
- Trosterud, Trond. 2001. “Genustilordning i norsk er regelstyrt.” *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 19: 29–57.
- Trudgill, Peter. 2013. “Gender maintenance and loss in Totenmålet, English, and other major Germanic varieties.” I: *In Search of Universal Grammar: From Old Norse to Zoque*, red. Terje Lohndal, 77–107. Amsterdam: John Benjamins.
- Tsimpli, Ianthi og Aafke Hulk. 2013. “Grammatical gender and the notion of default: Insights from language acquisition.” *Lingua* 137: 128–144.
- Unsworth, Sharon M. fl. 2014. “The role of age of onset and input in early child bilingualism in Greek and Dutch.” *Applied Psycholinguistics* 35: 765–805.
- Vanvik, Arne. 1971. “The phonetic-phonemic development of a Norwegian child.” *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 24: 269–325.
- Westergaard, Marit. 2009. “Microvariation as diachrony: A view from acquisition.” *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 12.1: 49–79.
- Westergaard, Marit og Kristine Bentzen. 2007. “The (Non-) Effect of Input Frequency on the Acquisition of Word Order in Norwegian Embedded Clauses.” I: *Frequency Effects in Language Acquisition: Defining the Limits of Frequency as an Explanatory Concept* [Studies on Language Acquisition], red. Insa Gülzow og Natalia Gagarina, 271–306. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Wolleb, Anna. 2015. *Syntactic representations in the bilingual mind: the role of executive function and pragmatics in cross-language priming*. PhD-avhandling, UiT – Norges arktiske universitet.

Abstract

Based on data from two experimental studies, this paper investigates the production of gender in a Norwegian dialect (Tromsø) by several groups of child and adult speakers. The findings show that gender is acquired relatively late (around age 7) and furthermore, that there are considerable differences between the groups, indicating an ongoing historical change that involves the loss of feminine gender agreement. However, the feminine declensional endings, such as the definiteness suffix, are

HVOR MANGE GENUS ER DET I TROMSØ-DIALEKTEN?

retained. A similar development has been observed in the Oslo dialect (Lødrup 2011) and in certain dialects in Northern Norway, Kåfjord and Nordreisa (Conzett, Johansen & Sollid 2011). While there are presumably sociolinguistic factors causing this change, we argue that the nature of the change can be explained by the process of language acquisition.

Marit Westergaard
UiT Norges arktiske universitet
Fakultet for humaniora, samfunns-
vitenskap og lærerutdanning
Institutt for språk og kultur
NO-9037 Tromsø

NTNU Norges teknisk-naturviten-
skapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for språk og litteratur
NO-7491 Trondheim
marit.westergaard@uit.no

NO-Yulia Rodina
Senter for flerspråkighet
Postboks 1102 Blindern
Universitetet i Oslo
NO-0317 Oslo
yulia.rodina@iln.uio.no

UiT Norges Arktiske Universitet
Fakultet for humaniora, samfunns-
vitenskap og lærerutdanning
Institutt for språk og kultur
NO-9037 Tromsø
yulia.rodina@uit.no

Hjalmar Eiksund og Jan Olav Fretland (red.): *Nye røyster i nynorskforskinga*. Oslo: Det Norske Samlaget. 2015. 218 sider. ISBN 978-82-521-8845-5.

Meldt av Gunnstein Akselberg

Forsking på nynorsk skriftspråkspraksis

Nynorsk skriftspråkspraksis veit vi i grunnen ikkje så mykje om. Det vil seia, vi kjenner til einssilde delpraksisar som har kome fram gjennom einssildstudiar rundt om i landet hovudsakleg gjorde av vitskapleg tilsette og masterstudentar ved universiteta og høgskulane, t.d. Helge Omdal, Gunnstein Akselberg og Bente Selback, og dessutan gjennom dei mange oversiktene til Ottar Grepstad over nynorsk praksis. Særleg har skriftspråkspraksisen i skulen – med vekt på nynorskpraksisen og nynorskkompetansen til lærarar og elevar – vore studert. Men vi har mangla ein meir heilsleg kunnskap om nynorskpraksisen både i ulike samfunnssektorar eller domene og i samfunnet som heilskap. I det heile har nynorskforskinga vore mindre omfattande og meir fragmentarisk enn det som ein ideelt kulturelt, sosialt og språkpolitisk skulle ønskt. Vi treng meir kunnskap om nynorskpraksisen og nynorskkompetansen i samfunnet.

I 2006 tok eg som dekan ved Det humanistiske fakultetet ved Universitetet i Bergen (UiB) – etter førespurnad frå Hordaland mållag – kontakt med dåverande rektor Sigmund Grønmo om moglegheitene for å setja i gang eit større forskingsprosjekt om nynorskpraksisen i akademia, i fyrste omgang ved Universitetet i Bergen. Som grunnlag for ei slik gjennomføring tok eg initiativ til ei lita pilotgransking, og i den samanhengen kontakta eg kollega Johan Myking. Saman gjorde vi to ei rundspørjing på dei sju fakulteta ved UiB om nynorskpraksisen ved fakultetsleiingane der. Resultatet var heller nedslåande. Det var vanskeleg å gjera seg noko rimeleg godt bilete av dei fakultære nynorskpraksisane, men tilbakemeldingane synte at variasjonen var stor mellom fakulteta både med omsyn til nynorskbruken, nynorskkompetansen og nynorsk-haldninga. Best ut kom Det juridiske og Det humanistiske fakultetet, verst stod det til på Det medisinske fakultetet og ved Haukeland universitetssjukehus. Vi kan seia det slik at pilotstudien dokumenterte eit

sterkt behov for å setja i gang vitskaplege granskingar av nynorsk-praksisen i akademia.

Diverre førte ikkje denne framstøyten til noka omfattande nynorsk-forskning ved UiB, slik intensjonen var, men gjennom UH-nett Vest – som er eit nettverk som femner om dei fleste institusjonane innom høgre utdanning på Vestlandet – vart det teke kontakt med norskmiljøa ved høgskulane i Sogn og Fjordane og Hordaland om samarbeid om nynorsk-forskning ved desse miljøa. Målet var å arbeida fram eit større nasjonalt nynorskprosjekt med felles forskingsinnsats. Framleis er ikkje det stabla på beina eit større nynorsk forskingsprosjekt ved dei akademiske institusjonane, men kontakten om ei større nynorskforskning har stendig vore oppe som tema på kontaktmøta til UH-nett Vest.

Boka *Nye røyster i nynorskforskinga* er eit viktig bidrag i utviklinga mot ei meir heilsleg nynorskforskning, og det burde såleis vera lovande at ho er gjeven ut i ein UH-nett Vest-kontekst innom rammene for det som er kalla Nettverk for nynorskforskning.

Forfattarane

Tekstane er i hovudsak skrivne av forfattarar som har levert masteroppgåver og doktoravhandlingar innom relevante forskingsemne, og av stipendiatar og høgskuletilsette som har utført relevant – men til no upublisert – aktuell nynorskforskning.

Tittelen *Nye røyster i nynorskforskinga* stemmer for så vidt med innhaldet, bortsett frå at eit par av forfattarane er gamle travarar i fag- og forskingsfeltet. Ved fyrste blick kunne ein dessutan tru at bidragsytarane var unge forskarar, altså at “ny” her skulle vera meir eller mindre synonymt med “ung”, noko som berre delvis stemmer. Fleire av forfattarane må vel kunna seiast å vera noko “tilårskomne”. “Ny” kunne også tolkast til å gjelda nye forskingstema og nye vitskaplege tilnærmingar i nynorskforskinga. Akkurat det er det nok mindre av i boka.

Artiklane i boka er skrivne av forskarar som då boka kom ut, hadde fast eller mellombels tilknytning til Nynorsksenteret i Volda, Høgskolen i Nesna (HiNe), Høgskolen Stord/Haugesund (HSH), NLA Høgskolen, Høgskulen i Sogn og Fjordane (HiSF), Språkrådet, Høgskulen i Volda (HiVolda), Universitetet i Bergen (UiB) og Utanriksdepartementet (UD).

Målsetjinga

Målet med boka er å formidla aktuell forskning på og om nynorsk. “Ho kan difor seiast å kunne handle om alt”, skriv redaktørane i den fyrste innleiingsartikkelen (s. 9). Og dei grunnjev “alt” med argumentet om at “nynorsk er i tillegg til å vere eit skriftspråk, ei målform, eit kommunikasjonsystem, òg eit identitetsmerke og ei kulturovring. Nynorsk er politikk, pedagogikk, metodikk og didaktikk” (s. 9). Dessutan hevdar redaktørane at nynorsk “er resultatet av vilja og umedvitne val som har med kva som er norsk nasjonsbygging å gjere, men handlar også om makt og motmakt, om kulturell arroganse og norskfagleg tvang”. Og ikkje minst hevdar dei at ved å bruka nynorsk “tek ein gjerne stilling, og markerer til lesaren at ein handlar mot eit fleirtal”. Dei om det. På denne sprikjande språkpolitiske programplattforma vert det nokså uklart korleis ein skal identifisera ei aktuell målgruppe, og det lite samanhengande faglege innhaldet og den varierende formidlingsforma forsterkar denne utfordringa.

Ein nynorskapologi?

Boka *Nye røyster i nynorskforskinga* har ei ramme som består av to lengre innleiingar. Den fyrste er kalla *Om å meine noko om nynorsk* (s. 9–15) signert redaktørane Hjalmar Eiksund og Jan Olav Fretland. Den andre har tittelen *Kva er nynorsken?* (s. 16–33) og er skriven av Stephen Walton. Det som slår ein når ein les desse to innleiingsartiklane, er at denne boka er eit slags forsvarsskrift, ein apologi, for nynorsken – som tek utgangspunkt i dei negative haldningane og den negative praksisen til nynorsk skriftmål som måtte finnast i samfunnet. Programerklæringa i føreordet som er sitert ovanfor, styrkjer ei slik tolking.

Det er for så vidt forståeleg at antologien har ein sterk apologetisk karakter, men samstundes kan dette også bli teke til inntekt for at nynorsk og nynorskingane stendig er på defensiven, dei er stendig i ein språkleg “krigssituasjon”, dei er språkleg svært hårsåre, lette å fornærma og språkpsykologisk frustrerte – i staden for å uttrykka og dokumentera språkleg byrgskap, språkleg slagkraft, det nynorsk offensive, det nynorsk vellukka og å setja i fokus nynorsk som ein naturleg del av det moderne norske samfunnet.

Framstillinga av nynorsken og nynorskingane i stendig nye apologetiske tekstar kan i staden verta ein slags parallell til det biletet vi får av humaniora og av humanistane i diskusjonen om humaniora sin posisjon i samfunnet. Her går humanistane som oftast i skyttargravene og tek på seg ei defensiv rolle som martyrar, offer eller apologetar.

Mellomtitlane i dei to innleiingskapitla er såleis symptomatiske. I den fyrste innleiingsartikkelen finst mellomtitlar som *Nynorsk mobbeoffer?* (s. 9) og *Kompetente netttroll?* (s. 10), og under den andre mellomtittelen er det sett opp ei liste med fleire negative omtalar eller hetsing av nynorsk som t.d. “Nynorsk er eit språk som mest ingen brukar frivillig”, “Undervisning i nynorsk går ut over dei andre faga” og “Det er for dyrt å halde seg med to skriftspråk”. Og i det andre innleiingskapittelet finst mellomtitlar som *Den nynorske identiteten. Er det nynorsken det er noko feil med, eller språkbrukarane?* (s. 24) og *Skriv nynorsk, og bli diskriminert* (s. 28).

Mange nynorskbrukarar, og ikkje minst nynorskforskarar, har ofte for vane å opptre som kritikarar av andre sin nynorskbruk innom ulike nynorskdome og andre samfunnsarenaer. Særleg har det vore mykje fokus på nynorskelevane og norsklærarane sin manglande nynorskkompetanse og sviaktande nynorskpraksis. Den sterke “indre” normative nynorskulturen kan også vera ei negativ sjølvforsterking av – og ei bjørneteneste for – både den mentale og den praktiske nynorskbruken i samfunnet, og for nynorsken sin status og samfunnsposisjon. Den interne og eksterne normative interessa set eit nokså sterkt preg på mange av artiklane i denne antologien.

Ei homogen nynorskforståing?

Ein mangel ved ei bok som dette er at den nynorske skriftkulturen kan synast å framstå som ein homogen kultur. Realiteten er heller den motsette. Det finst nok mange og ulike nynorsk kulturar i Noreg. Desutan finst det klare maktkulturar og maktstrukturar innom nynorsk-rørsla, og denne indre maktutøvinga er ingen sundagsskule. Også slike heterogene, interne og lite samlande tilhøve ville det vera nyttig å kasta lys over, eller i alle fall peika på, for å kunna avdekkja den breidda av mekanismar som kan svekkja nynorskpraksisen og nynorsken sin posisjon i samfunnet.

Strukturen i boka

Kapitla i boka er delte inn i tre hovudgrupper: *Språkval og språkleg identitet*, *Nynorsk i opplæringa* og *Å danne eit skriftspråk*. Den fyrste hovudgruppa har fire bidrag, den andre hovudgruppa har tre bidrag, og den tredje hovudgruppa har fem. Dersom denne kapittelfordelinga uttrykkjer redaksjonen sin faglege profil eller ideologi, peikar interessa for det normative – gjerne ved å setja språklege nynorskfeil i fokus – seg særleg ut.

Nedanfor skal eg ta føre meg kvar av dei tre hovudgruppene ved å trekkja fram nokre særdrag ved einskildartiklane og ved det samla biletet dei gjev.

Språkval og språkleg identitet

Denne bolken består av dei fire artiklane “Mellom borken og veden. Ungdom på jakt etter ein nynorsk identitet” av Hjalmar Eiksund (Nynorsksenteret) (s. 36–47), “Våres dialekt e jo nynorsk enten vi vil eller ikkje’. Forholdet mellom tale og skrift på Ytre Helgeland” av Claude Goffeney (HiNesna) (s. 48–61), “Nynorsk er jo heilt konge då, men [...]’. Identitetshandlingar i argumenterande tekstar på vidaregåande skule” av Hege Myklebust (HSH) (s. 62–76) og “Språkval som situerte, retoriske handlingar” av Gudrun Kløve Juuhl (Nynorsksenteret) (s. 77–89).

Hjalmar Eiksund jaktar på den nynorske identiteten hjå tiandeklasseelevar. Konklusjonen hans er at den nynorske identiteten som eit samlande identitetsmerke for alle nynorskbrukarar er under press. Det kjem han fram til ved å setja dataa sine inn ein postmodernistisk kontekst der essensialismen er død, og der den personlege nynorskidentiteten lett blir utkonkurrert av andre språklege identitetsuttrykk. I det postmoderne samfunnet er det konstruktivismen som rår, og utgangspunktet hans er difor å sjå omgrepet nynorsk på grunnlag av perspektiva å vera, å ha og å søkja eigen nynorsk identitet. Dette er aktuelle, viktige og interessante forskings- og analyserammer, men ein kan her lett hamna i sirkelargumentasjonar av di verknader lett kan verta årsaker og omvendt. Av di det implisitt synest å liggja til grunn ei forståing av at nynorsk tidlegare fanst som samlande identitetsmerke for alle nynorskbrukarar,

burde dette ha vore problematisert. I framstillinga her får ein lett inntrykk av at det har funnest ei slik homogen forståing av nynorskkulturen, av nynorskidentiteten og av ein ideell nynorsk praksis. Symptomatisk i den samanhengen er at Eiksund avsluttar med ein moral om at det likevel finst eit håp: Ved å høyra til eit mindretal – altså som nynorsking – vil ein alltid bli gjort merksam på at ein er i mindretal, og i det ligg kimen til ein medviten nynorsk identitet. Det gjeld altså å atreisa den homogene nynorske identiteten som ein gong fanst, og difor burde nettopp denne grunnlagsforståinga ha vore problematisert i framstillinga.

Hovudproblemstillinga til Claude Goffeney er å studera den lingvistiske avstanden mellom talemål og skriftspråk på Ytre Helgeland sett i høve til det heterogene normprinsippet som er nedfelt både i bokmåls- og nynorskrettskrivinga. Det språklege grunnlagsmaterialet er data frå ScanDiaSyn-korpuset, *Helgelands Blad* og frå ei fokusgruppe representert av tre generasjonar lesarar av *Helgelands Blad*. Resultatet av forfattern sin analyse er at materialet frå ScanDiaSyn-korpuset er svært nynorsk-nært, materialet frå *Helgelands Blad* er språkleg svært konservativt bokmål, og resultatet av fokusgruppematerialet er at språkføringa på nynorsk skapar liten motstand, men at talemålsnære bokmålsformer gjer det. Hovudkonklusjonen er at det må finnast ei mangelfull implementering av språkleg skriftnorm – underforstått i skulen. Difor er overgangen frå talemålet til nynorsk som bruksmål – der den lingvistiske avstanden er liten – språksosialt vanskeleg å ta, medan overgangen frå talemålet til bokmål – der den lingvistiske avstanden er stor – er mindre krevjande grunna sosiale forventningar og språkleg konsensus om det språkleg akseptable. Avslutningsvis hevdar Goffeney at arv og miljø ligg som ein undertone i granskinga, og at denne synleggjer striden mellom språkmiljø og skriftkultur som ekskluderer kvarandre etter domene. Denne granskinga er mindre normativ, sjølv om stridsmetaforen også blir trekt inn her. Påstanden om mangelfull implementering av skriftnormene og det underliggjande rammevilkåret om arv og miljø burde difor ha vore problematiserte eller dokumenterte.

Også for Hege Myklebust er problemstillinga val av skriftmål hjå nynorskelevar. Analysematerialet er argumenterande tekstar publiserte i eit ope diskusjonsforum på Internett skrivne av elevar i fyrsteklasse på ein vidaregåande skule der flest alle har nynorsk som hovudmål. Det teoretisk-metodiske rammeverket er den etter kvart klassiske modellen til Le Page og Tabouret-Keller om at talehandlingar er identitetshand-

lingar. Analyseresultatet er at både subjektive val og den kommunikative konteksten påverkar val av skriftnorm. På grunnlag av elevane sine språkval og grunngevinga deira for desse vala vert elevane delte inn i fire grupper kalla *Mi stemme er nynorsk*, *Eg tilpassar meg situasjonen*, *Eg skriv slik det fell seg* og *Bokmål er lettare/betre*. Konklusjonen er at elevane i den fyrste gruppa har temmeleg høg grad av språkleg medvit, i den andre gruppa er elevane ikkje medvitne om at dei utfører identitetshandlingar, i den tredje gruppa er det vanskeleg å plassera elevane på ein medvitskala, og i den fjerde gruppa er elevane medvitne om språkval som identitetshandlingar. Dette er interessante analyseresultat. Hovudkonklusjonen er mellom anna at ei “ganske stor gruppe” let seg påverka av situasjonen og endrar skriftspråket sitt etter kontekst og mottakar, ei noko mindre gruppe har bokmålsidentitet og konvergerer til bokmål, og “ei relativt stor” gruppe har språkleg nynorskidentitet og skriv nynorsk i dei fleste samanhengar. Myklebust er lite eksplisitt normativ i tilnærminga og i analysane sine.

Gudrun Kløve Juuhl set språkvalsproblematikken, knytt til språkbruk i digitale og sosiale medium, inn i eit retorisk perspektiv. Grunnlaget for granskinga er at praksisar og institusjonelle tilhøve gjev avtrykk i tekstar, der skrivning er praksis og skule og fritid er institusjonelle tilhøve, altså at skule og fritid er dei strukturelle rammene eller kontekstane rundt skrivninga og skriveprosessane. Tekstar vert her handsama både som handlingar og som produkt. I denne samanhengen set Kløve Juuhl dialogisme i fokus, særleg sett i Bakhtin si doble dialogforståing. På grunnlag av dette definerer ho ein retorisk situasjon ved å utvida krysset mellom interaksjonsaksen og den teksthistoriske aksen i Bakhtin sin doble dialogmodell. Ved å sjå på den retoriske situasjonen som eit slags parallelt møtepunkt med teksten mellom dei doble dialogane, meiner ho å kunna synleggjera samband mellom situasjon, tekst, teksthistorie og korleis slike samband verkar og vert uttrykte i teksten. Som illustrasjon viser ho døme på ein tentativ fortolkande analyse av “språkvekslingas retorisitet” i tre ulike tekstar av ein einskildelev. Konklusjonen er at gjennom ei retorisk-dialogisk tilnærming av språkvals situasjonar kan ein synleggjera dei vilkåra og moglegheitene som ungdommen måtte vera i. Særleg interessant er det at ein ved ein slik analyse heller kan sjå på nynorskelevar sin bokmålsbruk som respons på krav i retoriske situasjonar enn som uttrykk for personleg identitet. Då kan ei slik tilnærming både gje større forståing av kompleksiteten i samspelet mel-

lom ulike faktorar, og dessutan gje høve til språkdidaktiske og språkpolitiske implikasjonar. Slik merkjer denne teksten seg ut frå faglege profilen elles i antologien.

Nynorsk i opplæringa

I den neste hovudbolken finn vi dei tre artiklane “Vil du ha unbrakonøkkelen min? IKEA, Dewey og verdiaukande haldningsendringar” av Ingvild Brügger Budal (NLA) (s. 92–103), “Nøytralitet eller nynorsk? Språkpolitiske hovudprinsipp i norsk opplæring” av Eli Bjørhusdal (HiSF) (s. 104–19) og “Frå 0 til 15 på hundre år! Nynorsk i doktorgradsavhandlingar og akademisk skriving” av Marit Wadsten (Nynorsk-senteret) (s. 120–31).

Ingvild Brügger Budal vel ein nyttig metafor for å gripa formidlinga av og opplæringa i nynorsk i skulen. Metaforen er unbrakonøkkelen til IKEA. Filosofien bak metaforbruken er at eigeninnsats fører til verdiauke, særleg for den som har utført arbeidet. Dette er IKEA-effekten, som opphavleg vart nytta av pedagogen John Hattie. Eigeninnsatsen vert koplå til eigarskap, og dessutan til Dewey sin modell om *learning by doing*, som er ein kontinuerleg prosess – ein evigvarande læringsspiral. Læring skjer gjennom eigarskap, verdiauke, haldningsendring og eigeninnsats – og på den måten kan ein få ny innsikt og kunnskap. Dette kapitlet diskuterer såleis ein modell for læringsprosessar gjennom kunnskapsaukande haldningsprosessar. Intensjonen til Brügger Budal er at unbrakonøkkelen skal vera førebiletet for læringsvegen, altså ein læringsnøkkel. Læring skjer nettopp, som nemnt ovanfor, gjennom eigarskap, verdiauke, haldningsendring, eigeninnsats – og trua på læringsnøkkelen. Difor må læringsnøkkelen fram med jamne mellom for å stramma opp læringsutbyttet.

Kva for språkpolitiske hovudprinsipp og modellar bør liggja til grunn for at nynorskelevar, som er i ein mindretalsposisjon, kan få styrkt språkopplæring i undervisninga? Det er problemstillinga som Eli Bjørhusdal tek opp, sett i eit språkpolitisk og språkkulturelt mangfaldsperspektiv med vekt på dikotomien jamstelling og like vilkår på den eine sida og særhandsaming av grupper som er i ein mindretalsposisjon, på den andre. Den fyrste posisjonen får merkelappen språkpolitikk for nøytralitet og den andre språkpolitikk for språksikring. Bjørhusdal går gjennom

statlege dokument frå 1885 og fram til i dag for å identifisera og tolka politiske ordningar og legitimeringsprinsipp for å finna ut om og korleis desse to språkpolitiske retningane har prega norsk skule. Konklusjonen på analysen viser at språkopplæringspolitikken i desse 120 åra har hatt karakter av raus rettferd, forstått som språkleg nøytralitet – altså at dei to språknormene formelt har vore handsama på like vilkår. I praksis har dette ført meir til velmeinande likesæle enn raus rettferd, og heimlane for den rause rettferda har vore eit hinder for politiske og faglege erkjenningar av at problema for nynorskopplæringa på ungdomssteget og vidaregåande kan koma av (manglande) politikk og ikkje berre elevane sjølve. Dét er ein viktig observasjon og ei nyttig innsikt. Dessutan har nøytralitetspolitikken vore til hinder for differensiering i undervisninga, slik vi derimot ser i høve til dei tiltaka som er sette i gang for å hindra overgang frå norsk til engelsk. Der har argumentasjonen vore at norsk er kulturelt verdfullt i Noreg. Same type argumentasjon og praksis har ikkje vore nytta om overgangen frå nynorsk til bokmål i skulen. Forfattaren meiner, meir eller mindre implisitt, at det er på tide at styremaktene no skifter språkpolitisk praksis i opplæringsfeltet ved å forlata nøytralitetsfilosofien til fordel for planlegging for ein djup asymmetri mellom ein språkleg majoritet (bokmål) og ein språkleg minoritet (nynorsk). Kva denne asymmetrien skulle bestå av, seier Bjørhusdal derimot lite og ingenting om.

Nynorsk som akademisk språk, konkretisert gjennom bruk av nynorsk i doktoravhandlingar, er problemstillinga til Marit Wadsten. Statistikk viser at det er svært få som skriv doktoravhandlingar på nynorsk. I 2014 vart det levert 17 av totalt 1448 doktorgradsavhandlingar i Noreg på nynorsk. Men det er liten grunn til å skilja mellom avhandlingar på nynorsk og bokmål i dette tilfellet av di det er engelsk som gjeld i doktoravhandlingar. Wadsten peiker på at status, situasjonstvang og premiering av engelskspråkleg publisering svekkjer både nynorsken og bokmålet som vitskapeleg språk. Derimot ser forfattaren eit håp i at talet på doktoravhandlingar på nynorsk går opp, og at dette kan vera uttrykk for ei vitalisering av nynorsk i academia som ledd i ein motkulturell trend.

Å danne skriftspråk

Den siste bolken i antologien har desse fem artiklane: “... no mouth has the might to set a mearbound to march of a landsmaul ...’ Eit blikk på irsk og nynorsk målreising” av Bjørg Nesje Nybø (Språkrådet) (s. 134–45), “Samanlikning mellom moderne rettskriving i dei vestnordiske språka. Ein komparasjon av bøyingsmorfologien med vekt på normeringsprinsipp for språkplanlegging” av Andreas Liska (HiVolda) (s. 146–59), “Tilhøvet mellom nynorsk normering og språkbruk. Ein statistisk studie av språkbruken i nynorske aviser” av Stig J. Helset (HiVolda) (s. 160–75), “Vi analyserer økningen i isokvanter’. Ein analyse av nynorskfeil i studentarbeid” av Jan Olav Fretland (HiSF) (s. 176–87), “Kvar ligg den nynorske hunden nedgraven? Om stilideal og norm i nynorsk fraseologi” av Margunn Rauset (UiB) (s. 188–203) og “Nynorsk fagspråk” av Sylvi Dysvik (UD) (s. 204–16).

Nynorsk målreising, jamført med irsk målreising, er temaet for Bjørg Nesje Nybø. Målet er å få ny kunnskap om språklege revitaliseringsprosessar, og samanlikninga gjeld hovudsakleg perioden frå 1850 til tidleg på 1900-talet. Det finst fleire likskapar, men også større skilnader mellom revitaliseringa i Irland og i Noreg. I Irland var det til dømes større skriftleg irskspråkleg kontinuitet enn det var skriftleg norskspråkleg kontinuitet i Noreg. Og dessutan var revitaliseringa mest knytt til sosiale elitar i Irland, noko som i langt mindre grad var tilfellet i Noreg. Men bae stader var det motsetnader mellom “dei to kulturane”, den angelsaksiske versus den gæliske, og den dansk-norske versus den norske. Det var dessutan indre motsetnader i målreisinga både i Irland og i Noreg, noko Hægstad-normalen (kystnormalen) versus midlands-normalen (den indre fjellstroknormalen) var eit uttrykk for her i Noreg. Felles resultat var at verken irsk eller nynorsk sigra som nasjonalt hovudmål, men at vi derimot fekk to tospråklege statar: nynorsk og bokmål i Noreg og irsk og engelsk i Irland.

Språkideologiane bak skriftspråka islandsk, færøysk og nynorsk har det til felles at dei skal representera eit brot med eller ein avstand til dansk skriftspråk. Her er bøyingsmorfologien i dei tre språka uttrykk for normeringsprinsipp for språkplanlegging, noko som er temaet i artikkelen til Andreas Liska. Føremålet er ein jamførande studie av utviklinga av bøyingsmorfologien og eit oversyn over sentrale normeringsprinsipp for språkplanlegging. Liska jamfører bøyings-

morfologien for substantiv, adjektiv, verb og personlege pronomen i dei tre språka. Han summerer det heile opp med at språkhistoriske årsaker har ført til at nynorsk skil seg frå dei øynordiske skriftmåla og dessutan frå Ivar Aasen sin landsmålsnormal – både når det gjeld bøyingsmorfologi og normeringsprinsipp for språkplanlegging. I nynorsk har prinsippet om språkleg stabilitet, oftast grunna dialektmangfaldet, spela ei lita rolle. Det islandske og færøyske skriftspråket har stort sett vore uendra frå 1800-talet, medan nynorsk har endra seg gjennom fleire reformer etter Ivar Aasen si tid.

Tilhøvet mellom den heterogene nynorsknorma og faktisk bruk av nynorsk er temaet i Stig J. Helset sin artikkel. Han har plukka ut to sett av språklege variablar frå nynorsknorma av 1959 som hadde to alternative skrivemåtar der. Det eine settet har alternative former som kan bli oppfatta som radikale former, og det andre settet har alternative former som kan bli oppfatta som tradisjonelle former. Som språkleg testmateriale tek Helset utgangspunkt i Norsk aviskorpus, og han har analysert det nynorske språket i avisene *Bergens Tidende*, *Dag og Tid*, *Hallingdølen*, *Klassekampen*, *Nationen* og *Sogn Avis*. Bakgrunnen for dette utvalet er at det skal gje eit representativt bilete av den skriftspråkspraksisen som møter den jamne nynorskbrukaren. Ved tagging av oppslagsord, ordklasse og bøyingskategoriar har han så henta ut tabellariske oversyn over dei ulike kategoriane innom kvar språkleg variabel. For å få fram eventuelle klyngjer av samvariasjon på tvers av variablane og på tvers av tekstane nyttar Helset korrespondanseanalyse. Resultatet av denne analysen syner at det er ein klar tendens i retning av at dei fleste nynorskbrukarane i dette materialet held seg innom moderate formval. Radikale former vert lite brukte. Dette gjeld også tydeleg markerte tradisjonelle former, medan fordelinga mellom mindre markerte former og moderate former er meir lik. Det er såleis ein “midtlinjnormal” som dominerer. Helset tolkar nynorskrettskrivinga av 2012 som å liggja nær ein slik “midtlinjnormal” ved at mange radikale og tradisjonelle former er tekne ut. Han tolkar dessutan resultatet av korrespondanseanalysen slik at det støttar hypotesen hans om at innom tekstutvalet finst det subvarietetar av det nynorske skriftspråket: at det finst ei klar normklyngje av moderate former, meiner han stadfester dette.

Jan Olav Fretland tek føre seg nynorskfeil i studentarbeid i eksamensoppgåver på bachelornivå i faga pedagogikk og økonomi ved Høgskulen i Sogn og Fjordane. Målet med analysen er å laga ei systematisk oversikt

over normavvik hjå studentar med nynorsk som hovudmål på to fagspråksdomene. Dei skriftspråklege feilrealiseringane vert delte inn i fleire ulike kategoriar, og så gjennomfører Fretland ein statistisk analyse av variasjon og korrelasjon mellom dei ulike kategoriane og studentane. Resultatet av analysen syner at det er nokre få bøyingskategoriar og desutan rettskrivinga som utgjør store avvik frå norma. Bøying av svake verb er ein kategori som skorar høgt på avvik i høve til norma (23 % av feila i materialet), og dessutan er konsonantavvik ein heller stor feilkategori (19 % av feila). Desse to feilkategoriane utgjør altså over 40 % av alle normavvika. Artikkelen har ein svært normativ profil.

Målet med artikkelen til Margunn Rauset er å få ei betre forståing av kvifor utvalet av frasar langt på veg er ulikt i bokmåls- og nynorskordbøker. Rauset opnar med å påpeika at til nyleg har fraseologien vore ei lite påakta side av språkbruken, og ho vel å nytta Valerij Berkov si inndeling i to fraseologiske typar: fraseologiske einingar av nominativ karakter (syntaktisk ufullstendige biletlege uttrykk) og fraseologiske einingar av kommunikativ karakter (syntaktisk fullstendige setningar med ei heilskapleg meining). Rauset formulerer to hypotesar. Den eine, som ho kallar overordna, seier at det er eit skilje mellom nynorsk- og bokmålsfraseologien. Den andre hypotesen seier at den tradisjonelle nynorske fraseologien inneheld fleire ordtak enn bokmålsfraseologien, medan bokmål har teke inn meir europeisk tradisjonsstoff i form av idiom enn nynorsk. Så vidt eg kan sjå, vert ikkje desse to hypotesane eksplisitt grunngevrne. Gjennom analysar av særleg *Nynorskordboka* og *Bokmålsordboka* kjem likevel ei slik grunngeving indirekte fram, men utan at det vert tydeleggjort om dette er ein del av hypotesetestinga eller ein del av hypotesegrunngevinga. Av di fraseologien fell utanfor den tradisjonelle skriftspråksnormeringa, er Rauset i ferd med å gjennomføra eit pionerarbeid med dei fraseologiske studiane sine. Ho set fraseologien inn i ein normativ, språkhistorisk og stilistisk samanheng som er svært nyttig. Hypotesane testar ho eksplisitt ved å gå gjennom sentrale nynorske ordbøker og ordlister og handbøker i nynorsk målbruk og deira framstilling av fraseologiske tilhøve. Konklusjonen hennar er at den overordna hypotesen eit stykke på veg er stadfesta, medan den andre hypotesen ikkje utan vidare kan bevisast gjennom testinga mot den utvalde faglitteraturen. Rauset viser fleire stader til nynorskpurismen som ein mogleg årsaksfaktor for dei fraseologiske skilnadane mellom nynorsk og bokmål, samstundes som ho uttrykkjer eit personleg ønske

at nynorsk må opna opp for fraseologisk inspirasjon og fraseologiske impulsar utanfrå.

Siste artikkelen i boka, skriven av Sylvi Dysvik, har nynorsk fagspråk som tema. Problemstillingane er i kva grad det finst nynorsk fagspråk, og kva faktorar som har medverka til utviklinga av nynorsk fagspråk. Særleg framhevar ho dugnadstradisjonen. Dysvik ser på den historiske bakgrunnen attende til Ivar Aasen, diskuterer termane fagspråk versus terminologi, karakteriserer fagordbøker og terminologiarbeidet, trekkjer fram særlege utfordringar knytte til nynorsk terminologi og fagspråk, trekkjer fram dei akademiske miljøa og studentmållaga som viktige pådrivarar, set to akademiske miljø i fokus som gode domene for nynorsk fagspråk – juridisk og medisinsk fagspråk, og nemner til slutt meir praktiske tilhøve som termbasar og elektroniske hjelpemiddel.

Oppsummering og konklusjon

Antologien *Nye røyster i nynorskforskinga* er eit viktig tilskot til nynorskforskinga. Styrken ved boka er at ho gjev innsyn i ein del av den omfattande breidda av nyare granskingar som kan knytast til det studiefeltet som ein ofte kallar nynorskforsking. Utfordringa med boka er kven som vil vera potensielle lesarar og brukarar. Både programplattforma som vert skissert i den fyrste innleiingsartikkelen, og det sprikjande innhaldet og dei ulike framstillingsformene i artiklane, styrkjer utfordringa knytt til potensielle mottakargrupper.

Nynorsken treng vitskapleg funderte publikasjonar som styrkjer nynorsken både internt i nynorskverda og eksternt i det norske samfunnet. Då er det viktig å leggja for dagen ei offensiv haldning, ei kreativ og optimistisk tilnærming, og framstillta nynorsken som ein naturleg del av det moderne samfunnet med brukarar som formidlar ei positiv tru på nynorsken. Profilen til denne antologien synest derimot å vera for mykje prega av negative omdøme av nynorsken, har meir eller mindre språk pessimistiske underliggjande tonar og har ein sterk karakter av språkpolitisk apologi. Slikt er sjølv sagt viktig å få fram, ja, svært viktig, men dét er også godt dokumentert tidlegare. Difor kan det vera at tittelen på boka kan verta oppfatta nokså tvitydig – også med omsyn til den faglege, vitskaplege og språkpolitiske budskapen.

BOKMELDING

Gunnstein Akselberg
Universitetet i Bergen
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium
Postboks 7805
NO-5020 Bergen
Gunnstein.akselberg@uib.no

Mottatt litteratur

- Alhaug, Gulbrand og Aud-Kirsti Pedersen (red.). 2015. *Namn i det fleirspråklege Noreg*. Oslo: Novus.
- Elín Bára Magnúsdóttir. 2015. *Eyrbyggja saga. Efni og höfundareinkenni*. Studia Islandica. Íslensk fræði 65. hefti. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Hoel, Kåre. 2016. *Bustadnavn i Østfold*, 15. Skjeberg. Utg. av Inst. For lingvistiske og nordiske studier, UiO ved Tom Schmidt. Oslo: Novus.
- Lassen, Annette (red.). 2016. *Oldtidssagaerne*. Bd 1–2. København: Gyldendal.
- Quinn, Judy and Adele Cipollqa (eds). 2016. *Studies in the Transmission and Reception of Old Norse Literature. The Hyperborean Muse in European Culture*. Turnhout: Brepols.
- Sandøy, Helge (red.). 2015. *Talemål etter 1800. Norsk i jamføring med andre nordiske språk*. Oslo: Novus.
- . 2016. *Norsk språkhistorie*, I. Mønster. Oslo: Novus.

Innkalling til årsmøte i Bymålslaget

Tirsdag 7. februar 2017 kl. 1800
Henrik Wergelands hus, Blindern, 5. etasje
Universitetet i Oslo, Blindern

Dagsorden:

1. Godkjenning av innkalling og dagsorden
2. Årsrapport for 2016
3. Regnskap for 2016
4. Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne
5. Drøfting av innkomne forslag
6. Drøfting av virksomheten i tida framover
7. Valg

Framlegg til saker som skal tas opp på årsmøtet, må være sendt til formannen seinest tre uker før møtedagen. Framlegg kan sendes med post til Tjyruhjellveien 29, 3512 Hønefoss, eller på e-post til a_haraldsrud@hotmail.com.

Vel møtt!

Andreas Drolsum Haraldsrud

Formann